

Кацярына Любецкая

**З ГІСТОРЫІ
НЯМЕЦКА-БЕЛАРУСКАЙ,
БЕЛАРУСКА-НЯМЕЦКАЙ
ЛЕКСІКАГРАФІІ
І ТЭРМІНАГРАФІІ**

Тэрміналагічная камісія пры Міністэрстве адукацыі
Рэспублікі Беларусь
Нацыянальны навукова-асветніцкі цэнтр
імя Ф. Скарыны

Кацярына Любецкая

**З ГІСТОРЫІ
НЯМЕЦКА-БЕЛАРУСКАЙ,
БЕЛАРУСКА-НЯМЕЦКАЙ
ЛЕКСІКАГРАФІІ
І ТЭРМІНАГРАФІІ**

Мінск
Беларускі кнігазбор
2002

УДК 811.112.2'373.161.3+811.161.3'373=112.2 (091)

ББК 81.2 Нем-3+81.2 Бел-3

Л 93

Серыя заснавана ў 2000 годзе

Навуковы рэдактар:

Генадзь Цыхун,

доктар філалагічных навук

Любецкая К.

Л 93 3 гісторыі нямецка-беларускай, беларуска-нямецкай лексікаграфіі і тэрмінаграфіі / К. Любецкая. Навук. рэд. Г. Цыхун. — Мн.: «Беларускі кнігазбор», 2002. — 132 с. — (Беларуская тэрміналогія; вып. 2).

ISBN 985-6638-84-4.

У выданні прапанаваны агляд гісторыі нямецка-беларускай, беларуска-нямецкай лексікаграфіі і тэрмінаграфіі XX ст. Кніга напісана на аснове вывучэння рукапісных і друкаваных лексікаграфічных прац, архіўных дакументаў і матэрыялаў.

Адрасуецца спецыялістам у галіне лексікаграфіі, выкладчыкам і студэнтам філалагічных і гістарычных факультэтаў, можа быць карыснай для ўсіх, хто займаецца і цікавіцца лінгвістыкай.

УДК 811.112.2'373.161.3+811.161.3'373=112.2 (091)

ББК 81.2 Нем-3+81.2 Бел-3

ISBN 985-6638-84-4

© Любецкая К., 2002

© ННАЦ імя Ф. Скарыны, 2002

Уводзіны

Беларуская перакладная лексікаграфія на працягу XX ст. характарызуецца асіметрычнасцю: пераважаюць слоўнікі, рэестравую ці перакладную частку якіх складаюць словы і выразы з рускай мовы, у той час як іншамоўна-беларускіх і беларуска-іншамоўных слоўнікаў, дзе б другой мовай з'яўлялася не руская, значна менш. Сярод апошніх вылучаюцца «Украінска-беларускі слоўнік»¹ і некалькі невялікіх па памеры слоўнікаў з лексікай польскай, англійскай, французскай і іншых моў. Здабыткам беларускай лексікаграфіі сталі таксама перакладныя слоўнікі, якія рыхтаваліся і выдаваліся не толькі на Беларусі, але і за мяжой: у Польшчы, Аўстрыі, ЗША, Англіі. У канцы XX ст. пачала выходзіць серыя двухмоўных слоўнікаў-размоўнікаў².

Сёння, калі навуковая грамадскасць спрабуе асэнсаваць дасягненні і здабыткі XX ст., наспела патрэба ўвесці ў айчынную лексікаграфічную практыку маладаследавання, а часам і невядомыя як спецыялістам, так і шырокім колам грамадства нямецка-беларускія і беларуска-нямецкія слоўнікавыя крыніцы, якія складаюць асобную цікавую старонку ў гісторыі беларускай лінгвістыкі; вызначыць іх ролю ў развіцці і станаўленні такой галіны беларускага мовазнаўства, як прак-

¹ Лемцюгова В.П. Украінска-беларускі слоўнік. — Мн., 1980.

² Больш падрабязна пра ўкладанне беларуска-іншамоўных і іншамоўна-беларускіх слоўнікаў гл.: Шакун Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства. — Мн., 1995. — С. 181—192; Юрэвіч Л. Даследаванні беларускай лексікаграфіі за мяжой // Роднае слова. — 1998. — № 4. — С. 75—89; Баршчэўскі Л. Новыя перакладныя слоўнікі ў беларускай лексікаграфіі // Беларусіка—Albaruthenica.— Мн., 1993. — Кн. 1. — С. 140—143.

тычная перакладная лексікаграфія. Комплекснае даследаванне нямецка-беларускай і беларуска-нямецкай лексікаграфіі і тэрмінаграфіі XX ст. і іх вынікаў адсутнічае, што дае падставы разглядаць пастаўленую задачу як важную і актуальную.

Паводле нашых падлікаў, агульная колькасць створанага ў гэтай галіне на працягу XX ст. складае 59 пазіцый³, што ўключае самыя розныя слоўнікавыя крыніцы. Перш за ўсё ўлічваліся слоўнікі, якія выйшлі асобным выданнем ці былі падрыхтаваны да друку; слоўнікі-размоўнікі⁴; маленькія слоўнічкі для запамінання слоў пры вывучэнні мовы, якія дадаваліся да падручнікаў; слоўнікавыя матэрыялы, апублікаваныя ў перыядычным друку; перакладныя падборкі слоў і выказаў для разумення мастацкага тэксту; спісы слоў-дадаткаў да навуковых прац і манаграфій⁵; шматмоўныя слоўнікі, дзе беларускія і нямецкія лексемы выступалі як адпаведнікі да слоў і тэрмінаў іншых моў.

Пералічваюцца таксама слоўнікі, пошук якіх працягваецца, бо існуюць звесткі пра тое, што яны былі надрукаваны ці вялася праца па іх распрацоўцы і падрыхтоўцы да выдання. Гэта частка лексікаграфічных матэрыялаў улічвалася і пада-

³ Гэта лічба, напэўна, большая (сёння, напрыклад, немажліва вылучыць корпус перакладных матэрыялаў, якія ствараліся для ўнутраных запатрабаванняў нямецка-фашысцкіх ваенных падраздзяленняў, што дзейнічалі на тэрыторыі акупаванай Беларусі). Можна спадзявацца, што ў далейшым некаторыя з матэрыялаў будуць выяўлены, а назвы слоўнікаў, выпісаныя з крыніц бібліяграфічнага характару і перыядычнага друку, будуць удакладнены.

⁴ Для ўсебаковага агляду створанага ў галіне нямецка-беларускай і беларуска-нямецкай лексікаграфіі XX ст. уключэнне размоўнікаў лічым неабходным.

⁵ Перакладныя слоўнікавыя матэрыялы, якія дадаваліся да манаграфічных даследаванняў, і слоўнікі для павышэння культуры мовы не ствараліся непасрэдна для практычных мэт перакладу, але даюць цікавы матэрыял для вывучэння нямецка-беларускіх слоўнікавых адпаведнікаў.

валася толькі згодна з паведамленнямі прэсы (рэклама або рэцэнзія на слоўнік), упамінаваннямі ў разнастайных бібліяграфічных даведніках, бо часам яны выступаюць адзінай крыніцай неабходнай інфармацыі⁶.

Незалежна ад умоў распрацоўкі пэўнага лексікону і яго аўтарства, усе выяўленыя слоўнікі і слоўнікавыя матэрыялы — гэта варты ўвагі, каштоўны здабытак, які можа стаць асновай стварэння фундаментальных перакладных слоўнікаў і тэрміналагічных даведнікаў і тым самым паспрыяць далейшаму развіццю беларускай нацыянальнай лексікаграфіі.

Прапанаванае выданне складаецца з некалькіх тэматычных частак. Першая частка — гэта падрабязнае храналагізаванае апісанне ўсіх выяўленых слоўнікаў. У сувязі з недаступнасцю некаторых лексікаграфічных і тэрмінаграфічных крыніц першай паловы XX ст. распрацавана схема, якая дазваляе, на наш погляд, сістэмна і досыць дэтальна прадставіць слоўнікавыя матэрыялы, асэнсаваць асноўныя прынцыпы іх пабудовы, вызначыць прыёмы лексікаграфічнай апрацоўкі слова. Пры апісанні лексіконаў браліся пад увагу наступныя бібліяграфічныя і гістарычна-лінгвістычныя даныя: назва і аўтарства лексікаграфічнага даведніка, месца і год выдання, выдавецтва (друкарня), месца захоўвання (у першую чаргу для неапублікаваных прац), час стварэння перакладнага даведніка, мэты і задачы выдання, графічнае афармленне, адрасат, корпус і аб'ём слоўніка, крыніцы слоўнікавага матэрыялу, рэестр; лексічны склад, тэматычная характарыстыка, кампазіцыя слоўнікавага артыкула: рэестравая і перакладная часткі, алфавітнае або гнездавое размяшчэнне лем, структура перакладных адзінак, часцінамоўная прыналежнасць лексем, сістэма граматычных памет, стылістычныя адзнакі, указанні для вымаўлення, уключэнне фразеалагічных адзінак і скарачэн-

⁶ Вядомыя па ўскосных звестках, але не адшуканыя лексікаграфічныя матэрыялы пазначаюцца зорачкай (*). Далускаем, што наяўныя бібліяграфічныя звесткі пра такія слоўнікі не заўсёды дакладныя з прычыны недахопу інфармацыі.

няў, прынцып перакладу, рэцэнзіі. Меркавалася, што ўключэнне т.зв. нелінгвістычных звестак дапаможа аб'ектыўна адлюстраваць асаблівасці станаўлення і развіцця нямецка-беларускай і беларуска-нямецкай лексікаграфіі XX ст. і стварыць цэласнае ўяўленне аб ёй. У пэўных выпадках з-за адсутнасці ці абмежаванасці звестак інфармацыя пра некаторыя слоўнікі пададзена вельмі сцісла ці зводзіцца да спасылак на сведчанні іншых крыніц і асоб.

У другой частцы даецца агульная характарыстыка нямецка-беларускіх і беларуска-нямецкіх слоўнікавых матэрыялаў і робяцца некаторыя аналітычныя высновы. Названыя асноўныя часткі дапаўняюцца алфавітным паказальнікам слоўнікаў і слоўнікавых матэрыялаў, спраўджаных *de visu*, спісам прынятых скарачэнняў, куды ўключана і літаратура, на якую спасылаецца аўтар для падмацавання сваіх разважанняў, а таксама дадаткам з ксеракопіямі старонак некаторых рукапісаў ці паведамленняў пра ўкладанне лексікаграфічных даведнікаў або рэцэнзій на іх.

Аўтар выказвае шчырую падзяку навуковаму рэдактару работы прафесару Генадзю Цыхуну, прафесару Адаму Мальдзісу, прафесару Карлу Гутшміту, доктару Ёханэсу Шлоотцу, айцу Аляксандру Надсану, а таксама Мірдзы Абале, Сяргею Запрудскаму, Хведару Нюньку, Таццяне Рамзе, Уладзіміру Сакалоўскаму, Лідзій Сямешцы, Язэпу Янушкевічу за іх карысныя парады і канкрэтную дапамогу пры падрыхтоўцы гэтай кнігі.

Аўтар будзе ўдзячны ўсім, хто паведаміць звесткі пра асобныя слоўнікі, не адлюстраваныя ў гэтым даведніку, ці прышле іх на адрас Тэрміналагічнай камісіі пры Міністэрстве адукацыі Рэспублікі Беларусь (220050 г. Мінск, вул. Рэвалюцыйная, 15. Адзел навуковай тэрміналогіі Цэнтра імя Ф. Скарыны).

Крыніцы нямецка-беларускай і беларуска-нямецкай лексікаграфіі і тэрмінаграфіі

На пачатку XX ст., нягледзячы на разыходжанні саміх мовазнаўцаў у вызначэнні статуса беларускай мовы (адны атаа-самлівалі яе з дыялектам, іншыя кваліфікавалі як самастойную мову), на неспрыяльныя палітычныя і гістарычныя ўмовы (першая і другая сусветная вайна), падрыхтоўка слоўнікаў з уключэннем нямецкага і беларускага лексічнага матэрыялу ўсё ж вялася. Іх укладанне найперш было звязана з практычнымі запатрабаваннямі: стварыць моўны дапаможнік, прасты па змесце і форме. Выключна практычныя мэты абумовілі лексічны склад даведнікаў, які ўключаў найбольш ужывальныя словы і выразы, і функцыянальную будову слоўнікаў — правая і левая часткі не перанасычаны лексікаграфічнай інфармацыяй. Пры стварэнні перакладных матэрыялаў аўтары арыентаваліся на лексікаграфічныя традыцыі нямецкай і рускай моў, якія адрозніваліся ад беларускай большым вопытам укладання слоўнікаў. Таму лексічныя адзінкі менавіта гэтых моў выконвалі ролю папярэдняга слоўніка і выступалі рэстаравымі. Акрамя практычнага боку, распрацоўка слоўнікаў з уключэннем беларускай мовы давала мажлівасць іншаземцам пазнаёміцца з лексічнымі скарбамі беларускай мовы.

1. [Berneker E.] *Wörterverzeichnis // Berneker E. Slavische Chrestomathie mit Glossaren. — Strassburg, 1902⁷.*

⁷ У квадратных дужках пададзены звесткі, не пазначаныя ў самой слоўнікавай крыніцы (аўтарства і назва перакладнога даведніка, год стварэння), але якія можна рэканструяваць, абпіраючыся на іншую інфармацыю.

[*Berneker E.*] *Wörterverzeichnis* // *Berneker E. Slavische Chrestomathie mit Glossaren.* — [2 Aufl.]. — Strassburg, 1907.

[*Berneker E.*] *Wörterverzeichnis* // *Berneker E. Slavische Chrestomathie mit Glossaren.* — [3 Aufl.]. — Neurid, 1980.

У азначаны перыяд на Захадзе не было пэўных уяўленняў пра беларускі край, яго культурную спадчыну. «У нямецкіх навуковых і палітычных колах Беларусь звычайна трактавалі як гаспадарча і культурна адсталую частку Расіі, якая вылучалася толькі сваёй этнічнай спецыфікай» [Турунак 1993, с. 11]. Кароткую і фрагментарную інфармацыю давала часам берлінская газета «*Polnische Blätter*» і венскі штотыднёвік «*Polen*». Але паступова, дзякуючы працэсу адраджэння ў Беларусі, які разгарнуўся на пачатку XX ст., з аднаго боку, і станаўленню славістыкі, з'яўленню прац польскіх, а затым заходнееўрапейскіх вучоных, — з другога, звесткі пра Беларусь і беларускую культуру пранікалі на Захад, у тым ліку і ў Германію. Навуковыя даследаванні друкаваліся галоўным чынам у вядомым нямецкім славістычным часопісе «*Archiv für slavische Philologie*» («Архіў славянскай філалогіі») і закраналі шэраг значных праблем беларускай філалогіі. У грамадскіх колах абуджаўся інтарэс да вывучэння Беларусі, які, у прыватнасці, выяўляўся ў тым, што рабіліся спробы апрацоўкі лексічнага багацця беларускай мовы і стварэння перакладных слоўнікаў.

У гэты час у заходнееўрапейскіх універсітэтах ствараюцца кафедры славянскай філалогіі, вядучымі філолагамі-славістамі распрацоўваюцца курсы лекцый і семінараў па славістыцы і параўнальным мовазнаўстве. Адсутнасць падручнікаў і тэкставых матэрыялаў з розных славянскіх моў значна ўскладняла навучальны працэс у неславянскіх краінах. Таму прафесар Нямецкага універсітэта ў Празе Э. Бернекер⁸ вырашае

⁸ Доктар, прафесар Эрых Бернекер (3.2.1874 — 15.3.1937) — вядомы лінгвіст пачатку XX ст., які працаваў у галіне славістыкі і балтыстыкі, аўтар «Славянскай хрэстаматыі са слоўнікамі». Падчас вучобы ў Маскве (1895—1896) будучы навуковец наведаў

скласці хрэстаматыю, у якой былі б прадстаўлены тэкставыя матэрыялы з усіх славянскіх моў. Распрацаваная кніга-падручнік атрымала назву «Славянская хрэстаматыя са слоўнікамі». Пасля свайго першага выдання ў 1902 г. у Страсбургскім выдавецтве К.Й. Трубнера яна перавыдавалася яшчэ два разы: у 1907 г. і ў 1980 г. у выдавецтве «Гіроніmus» горада Нойрыда. Другое і трэцяе выданні з'яўляюцца перадрукамі хрэстаматыі 1902 г. Як адзначаюць В. Геземан і Х. Шалер у прадмове да трэцяга выдання, «Славянская хрэстаматыя са слоўнікамі» сёння, як і раней, схіляе да вывучэння ўсіх славянскіх моў і дапамагае паглыбіць атрыманыя веды» [Gesemann, Schaller 1980, S. 3].

У прадмове да хрэстаматыі адрасатам кнігі называюцца найперш студэнты, якія вывучаюць курс славістыкі. Аўтар спадзяецца, што кніга, у якой сабраны тэкставыя ўзоры з розных славянскіх моў, будзе карыснай, а невялікія перакладныя слоўнікі стануць зручнымі дапаможнікамі пры перакладзе тэкстаў хрэстаматыі і вывучэнні моў.

Як адзначае пазней адзін з рэцэнзентаў кнігі, «задача гэта ўяўлялася надзвычай цяжкай і складанай, паколькі аўтару ў многіх выпадках прыходзілася вызначаць, мае ён справу з мовай ці з дыялектам, і аргументаваць сваё рашэнне» [Vondrak 1902, S. 2521].

Хрэстаматыя — гэта падборка тэкстаў для чытання з 12 славянскіх моў і іх асноўных дыялектаў. Да дзвюх беларускіх казак са зборніка М. Федароўскага «Аб мерцу, які да дзяўчыны з таго свету прыехаў» і «Бяда»⁹, што ўвайшлі ў склад

Беларусь і Польшчу з мэтай вывучэння моўных асаблівасцей гэтых тэрыторый. Найбольш значнымі яго навуковымі работамі з'яўляюцца: «Пруская мова» (1896), «Парадак слоў у славянскіх мовах» (1900), «Славянская хрэстаматыя са слоўнікамі» (1902), «Славянскі этымалагічны слоўнік» (1908—1914).

⁹ Беларускія казкі, запісаныя М. Федароўскім у ваколіцах мястэчка Ваўкавыск Гродзенскай губерні, былі пададзены ў «Славянскай хрэстаматыі» паводле зборніка «Lud Białoruski na Rusi Litewskiej» (Т. 1. — Kraków, 1897).

хрэстаматыі, далучаны невялікі перакладны слоўнік «Wörterverzeichnis» (спіс, паказальнік слоў). Ён мае выключна практычнае прызначэнне — даць тлумачэнне слоў, якія сустракаюцца ў казках і ўскладняюць разуменне тэксту чытачом. Пры гэтым, як адзначаецца самім аўтарам, выбар слоў для перакладу быў адвольны. Як і ўсе іншыя лексіконы ў хрэстаматыі, слоўнік падрыхтаваны на лацінцы; ён невялікі аб'ёмам (139 слоў займаюць 3 старонкі), «што было прадыхтавана намерам, з аднаго боку, не пашыраць хрэстаматыі, а з другога, не вельмі спрашчаць перакладчыцкія задачы студэнтаў» [Berneker 1902, S. 5]. Пры распрацоўцы лексікону быў выкарыстаны «Словарь белорусского наречия» І.І. Насовіча (СПб, 1870), нямецкая ж частка перакладнога даведніка распрацавана Э. Бернекерам.

У корпус слоўніка ўвайшлі лексічныя адзінкі, якія з'яўляюцца назвамі міфічных істот і герояў казак, напрыклад: *čart, mrec, džejčyna, bahatyr, džecúk, pan, péveń*. З мэтай характарыстыкі казачных персанажаў для перакладу выбраны лексемы *chitry, bedák, néjaki, strašydlo*. Назвы прадметаў у лексіконе прадстаўлены адзінкамі *kryž, kšónčka, maładzik, kalóček*. Значную па колькасці групу складаюць словы, што называюць дзеянні і падзеі, звязаныя з героямі казак, працэсы мыслення і маўлення, напрыклад: *ahlanúć, džákavać, lećeć, navalić, pytác, šychavać, zhínuć, zbahaćeć* і інш. Акрамя таго, нямецкія эквіваленты прапануюцца для лексем, якія называюць месца дзеяння: *cháta, chlev, méscó, mahilka, vóska, nédze*, а таксама абазначаюць час яго працякання: *nikóli, tymčasam, čipér, dauńej*.

Большасць лексічных адзінак, выбраных аўтарам для перакладу, адносяцца да разрады агульнаўжывальных: *adzéža, džákavać, kazác, zlažýć* і інш. Невялікую групу складаюць дыялектныя словы: *adzétok, čuómnik, namaulác, naménčyc se* і інш.

Рээстравыя словы беларускай мовы падаюцца ў алфавітным парадку. Пры перакладзе формы дзеяслова прыводзіцца таксама інфінітыў на беларускай і нямецкай мовах. Напрыклад: *išóŭ f. išlá präteritum zu išci ipf. gehen; lež Imperativ zu légci pf. sich legen*. Калі загалоўным словам з'яўляецца неазначальная форма і яна ж перакладаецца на нямецкую мову, у скла-

дзе слоўнікавага артыкула прысутнічаюць некаторыя беларускія дзеяслоўныя формы: *meć, praes. máju ipf. haben*. Трыванне аўтар пазначае ў кожным дзеяслове (*pf.* — закончанае, *ipf.* — незакончанае).

Прыслоўі ў простаі форме вышэйшай ступені параўнання суправаджаюцца паметай *adv. : dañnej adv. früher; buolš adv. mehr; barždžěj adv. so schnell als möglich*. Пры перакладзе некаторых прыназоўнікаў указваецца, з якім склонам ён ужываецца: *ad* с Gen. *von, seit; praz, prez* с Acc. *durch, über; z* с Instr. *mit*; с Gen. *aus*.

У складзе перакладзеных адзінак фіксуюцца таксама прыметнікі, займеннікі, выклічнікі, часціцы: *hóly — nackt, kahl, bloss; oho! — oh, oho!; héty — dieser; jakí — welcher; ni — nicht; ne — nein*.

Слоўнік мае спрошчаную структуру: аднаму беларускаму слову адпавядае пераважна адно нямецкае. Адзначаныя сінанімічныя варыянты раздзяляюцца коскамі, напрыклад:

hadóula f — Pflege, Mast;
handel m — Handel, Geschäft;
narabić pf — machen, anrichten;
navalić pf — heraufwerfen, wälzen.

Каштоўным у слоўніку можна лічыць тое, што беларускія фразеалагізмы ў ім не перакладаюцца на нямецкую мову, а да іх падбіраюцца нямецкія адпаведнікі, напрыклад: *ad mala da véla — lang und breit; to šóje to tóje — bald dies, bald das*.

«Славянская хрэстаматыя са слоўнікамі» была значнай і важнай падзеяй у нямецкай славістыцы. Па словах сучаснікаў Э. Бернекера, яго кніга «з'яўляецца грунтоўным дапаможнікам пры вывучэнні славянскіх моў у Германіі не толькі для тых студэнтаў, якія праходзяць курс славістыкі, але і для тых, хто жадае атрымаць веды па якой-небудзь адной славянскай мове» [Muke 1903, S. 371]; «прыкладзеныя да тэкставых матэрыялаў слоўнікі маюць важнае практычнае значэнне, і толькі пры іх дапамозе можна асэнсаваць незразумелыя месцы ў тэкстах» [Hirt 1903, S. 70]. Калега Э. Бернекера В. Вондрак заўва-

жае, што «слоўнікі, якія суправаджаюць кожны раздзел, з'яўляюцца даволі падрабязнымі і патрэбнымі» [Vondrak 1902, S. 2522]; «выкарыстанне слоўніка будзе карысным і неабходным для тых, хто толькі пачынае вывучаць славянскія мовы і атрымоўвае першыя веды» [Vondrak 1903, S. 402].

Распрацоўка перакладнога лексікону ў пачатку XX ст. сведчыла, што беларуская мова ўспрымалася заходнееўрапейскімі вучонымі як адметная ад іншых славянскіх моў. У адным з першых беларуска-нямецкіх слоўнікаў толькі пачыналі фарміравацца асноўныя прыёмы лексікаграфічнай апрацоўкі беларускага слова, вызначаліся спосабы тлумачэння слоў.

2. [Ластоўскі В. Беларуска-нямецкі слоўнік] // *Niamiecki dla paćcunajućych. Hutarki biełaruska-niamieckije, s prydaćaj wymowy i bolej patrebnych stoj* = *Deutsche Sprache für Anfänger. Weißrussisch-deutsche Übungen mit Angabe der Aussprache und der notwendigsten Wörter. Apracawaŭ Wlast.* — 1917¹⁰.

Восенню 1915 г. у выніку ваенных дзеянняў паміж Германіяй і Расіяй тэрыторыя сучаснай Беларусі была падзелена: лінія фронту тады працягнулася ад Дзвінска ўздоўж возера Нарач праз Баранавічы да Пінска. Пад нямецкі кантроль трапілі заходнія губерні імперыі — Гродзенская, часткова Віленская і Мінская, а царскія войскі занялі ўсходнюю Беларусь з гарадамі Мінск, Барысаў, Бабруйск, Мазыр.

На тэрыторыі, занятай немцамі, быў створаны вайсковы адміністрацыйны абшар (т. зв. *Обер Ост*) пад кіраўніцтвам фельдмаршала Паўля фон Гіндэнбурга, улады якога апынуліся перад даволі складанай праблемай кіравання шматнацыянальным рэгіёнам. «Паводле даных перапісу 1897 г., якімі карысталася нямецкая адміністрацыя, 34,4 % жыхароў гэтага абшару складалі літоўцы, 20,8 % — беларусы, 13,5 % — яўрэі, 11,8 % —

¹⁰ Рукапіс слоўніка ў фондах Цэнтральнай бібліятэкі Акадэміі навук Літвы адшукаў кандыдат філалагічных навук Язэп Янушкевіч.

палякі, 10,5 % — латышы, 6,2 % — расейцы і 2,5 % — немцы» [Гурунак 1993, с. 14]. Пастаўленыя перад неабходнасцю вырашэння моўнага пытання, акупацыйныя ўлады прынялі за прынцып аднолькавае стаўленне да ўсіх нацыянальнасцей. Ваенным адміністрацыйным рэжымам прадугледжвалася правядзенне культурнай дзейнасці, якая ўключала ў сябе стварэнне нацыянальных тэатраў і тэатральных труп, выданне газет на ўсіх нацыянальных мовах, а таксама абавязковае навучанне дзяцей у пачатковых школах на роднай мове, дзе павінна была выкладацца і нямецкая мова. Аднак, як канстатуюць даследчыкі, «усе дзеянні акупацыйных улад праводзіліся ў прапагандысцкіх мэтах — каб у вачах нацыяналістычна настроенай беларускай інтэлігенцыі і еўрапейскай грамадскасці зрабіць з Германіі ўяўную вызваліцельніцу беларускага народа ад уціску царскага самаўладства» [Сакалоўскі 1986, с. 24].

Са студзеня 1916 г. у Вільні пад рэдакцыяй В. Ластоўскага пачала выходзіць два разы на тыдзень беларуская газета «Гоман»¹¹, на старонках якой друкавалі свае артыкулы вядомыя дзеячы беларускага краю. Яе складальнікі адзначалі, што «asabliwa patrebna kožnamu hazeta ŭ rodnaj mowі: jana dastupna ŭsim, dastupna kožnamu, chto tolki nawuczuyŭsia czytać... Pierad namі atkrywajecca czyroki prastor dla pracy, і ŭ hety moment bolsz, czym kali patrebna nam biełaruskaja hazeta» [W.Ł. 1916, s. 1]. У Вільні ў гэты ж час адкрыліся беларуская бібліятэка, кааперацыйнае таварыства «Раніца», кнігарня, дзіцячы прытулак «Золак», пачалі працаваць 300 беларускіх школ, настаўніцкія семіна-

¹¹ «Гоман» — беларуская грамадска-палітычная і літаратурная газета нацыянальна-дэмакратычнага адраджэнскага кірунку. Выдавалася з 15 (28).2.1916 г. да канца 1918 г. у Вільні на беларускай мове з дазволу акупацыйных нямецкіх улад [Конан 1996, с. 60]. Гэта газета стала вынікам ініцыятывы Беларускага народнага камітэта, які меў на мэце «пазнаёміць акупантаў з беларускай справай і гэтакім чынам бараніць беларускія інтарэсы» [Вітан-Дубейкаўская 1994, с. 15]. Да 1918 г. «Гоман» з'яўляўся адзінай беларускай газетай на тэрыторыі Ober Ost.

рыі. З утварэннем БНР у сакавіку 1918 г. распачалася інтэнсіўная падрыхтоўка да заснавання Беларускага універсітэта. Былы настаўніцкі інстытут быў ператвораны ў педагагічны інстытут, руская настаўніцкая семінарыя ў Свіслачы — у беларускую. У Мінскай духоўнай семінарыі ўзнікла кафедра беларускай мовы. «Prykazam z dnia 7 czerwienia 1916 h. wydany instrukcii ab sposabi ўpraўleńnia zaniatymi ziemlami. U instrukcijach asabliwa adznaczywajecca żadańnie, kab roznyje narody mieli-by roўnyje prawy. Usio, czym naruszajecca zhodliwaje żyćcio narodaў, zabaraniajecca. Za naruszeńnia hetaho karacimuć sztrafam hraszmi da 10.000 marak abo wastroham da 5 hadoў. Oficjalnaj mowaj liczycca miż ulaściami i nasialeńniem pazwolena ўżywać bielaruskaj, łatyszkaj, ličioŭskaj, polskaj i żydoŭskaj mowy» [Ab upraўleńni ziemlami Ober Ost 1916, s. 3]. Афіцыйныя дакументы публікаваліся на нямецкай і ўсіх мовах жыхароў акупаванай тэрыторыі, выдаваліся двухмоўныя пашпарты: нямецка-беларускія, нямецка-польскія, нямецка-латышскія і нямецка-літоўскія.

Між тым, згодна з успамінамі сучасніцы тых падзей Ю. Менке, «усе нацыянальнасці парупіліся адчыніць свае школы й пашыраць сваю культурную працу, бо толькі ў гэтым напрамку можна было штосьці рабіць. У эканоміцы краю панаваў поўны развал» [Вітан-Дубейкаўская 1994, с. 42]. Значным стрымліваючым фактарам у развіцці нацыянальнай школы стала адсутнасць беларускіх падручнікаў. Агульнымі намаганнямі беларускай інтэлігенцыі пачалася тэрміновая распрацоўка беларускіх лемантароў, чытанак, дапаможнікаў па матэматыцы і літаратуры¹². «Адказнасць за іх падрыхтоўку была ўскладзена на Вацлава Ластоўскага» [Głogowska 1996, s. 37].

Падчас нямецкай акупацыі 1915—1918 гг. актыўным дзеячам беларускай нацыянальнай ідэі актуальнай і надзённай задачай уяўлялася ўкладанне беларускага навучальнага дапаможніка па нямецкай мове.

¹² У 1916 г. было надрукавана 7 беларускіх кніжак, у 1918 г. — 28.

Для пачатку было вырашана выкарыстаць вопыт палякаў і перакласці на беларускую мову польскамоўныя метадычныя выданні. Так, быў зроблены пераклад польскага падручніка «Deutsche Sprache für Anfänger. Polnisch-deutsche Übungen mit Angabe der Aussprache, ihrer Regeln und der notwendigsten Wörter» (9-е vergrößerte Auflage. — Wilno, 1916), у ім змяшчаўся польска-нямецкі слоўнік. Падрыхтаваны беларускі падручнік па нямецкай мове не быў апублікаваны, але частка рукапісу і беларуска-нямецкі слоўнік з яго захаваліся і зараз зберагаюцца ў Цэнтральнай бібліятэцы АН Літвы ў рукапісным фондзе 21, справа № 21.

Кнігу планавалася выдаць пад назвай «Niamiecki dla račynajučych. Hutarki biełaruska-niamieckije, s prydačaj wumowy i bolejš patrebnych sloŭ», на тытульным лісце прадугледжвалася захаваць паралельную назву на нямецкай мове: «Deutsche Sprache für Anfänger. Weißrussisch-deutsche Übungen mit Angabe der Aussprache und der notwendigsten Wörter». Подпіс на рукапісе «Аргасавай Wlast» дазваляе канстатаваць, што перакладчыкам польскага падручніка і ўкладальнікам беларускай часткі беларуска-нямецкага слоўніка ў ім быў актыўны дзеяч беларускага нацыянальнага грамадскага і культурнага руху В. Ластоўскі. Меркавалася, што «Niamiecki dla račynajučych. Hutarki biełaruska-niamieckije, s prydačaj wumowy i bolejš patrebnych sloŭ» выйдзе ў 1917 г. у друкарні беларускай газеты «Номан», рэдактарам якой да сярэдзіны 1917 г. быў В. Ластоўскі. Беларускі народны камітэт, паводле слоў сучаснікаў тых падзей, «не меў грошай на нацыянальныя выданні, таму нямецкія ўлады, разумеючы неабходнасць інфармавання насельніцтва, аплачвалі выдаткі на паперу, друк, а таксама фінансавалі работу нямецкага цэнзара» [Вітан-Дубейкаўская 1994, с. 15].

Беларускі падручнік па нямецкай мове і частка беларуска-нямецкага слоўніка — гэта некалькі старонак польскага выдання (напісаныя лацінкай), дзе замест слоў польскай мовы, выкрасленых ад рукі, унесены беларускія. Адшуканая частка беларуска-нямецкага слоўніка змяшчае ў сваім складзе 174 перакладныя адзінкі, пададзеныя на пяці старонках, папера якіх з цягам часу пажоўкла, а таму прачытанне некаторых слоў і сказаў выклікае значныя цяжкасці.

У слоўнік уключана агульнаўжывальная нейтральная лексіка, выбар якой прадыктаваны навучальнымі мэтамі даведніка. Арыентацыя на навучэнцаў-пачаткоўцаў абумовіла ўключэнне ў слоўнік найбольш пашыраных у штодзённым жыцці слоў і выразаў. Звесткі пра вымаўленне некаторых спалучэнняў нямецкіх літар, асаблівасці ўжывання артыкля з назоўнікам і тэрміны для абазначэння назоўніка, займенніка і дзеяслова (у тэксце адпаведна *rečawik, zaimak, čynnik*), спражэнне нямецкіх дзеясловаў *haben* і *sein*, без якіх немагчыма ўтварэнне часавых дзеяслоўных форм у нямецкай мове, і іх пераклад пададзены перад слоўнікам.

Словы ў даведніку згрупаваны па некалькіх тэмах, але ў межах гэтых груп алфавітны парадак не вытрыманы. У адных выпадках, напрыклад, у групе назваў свят і месяцаў, лексемы пададзены ў адпаведнасці з лагічным парадкам змен прыродных з'яў, якія яны намінуюць:

Ważniejsze świąty

Kalady — Weihnachten (Wejnachten);

Nowy Hod — Neujahr;

Wialikdzień — Ostern;

Siomucha — Pfingsten (Fingsten);

Šośnik — Himmelfahrt (Himelfart).

Mieśiacy

studzień — Januar; lipień — Juli;

luty — Februar; żniwień — August;

marec — März; wieresień — September;

krasawik — April; kastryčnik — Oktober;

maj — Mai; listapad — November;

čerwień — Juni; śnieżeń — Dezember.

Аб'ектам перакладу сталі назвы месцаў сельскага жыцця, напрыклад: *wioska — das Dorf, miastečko — das Städtchen, hascieniec — die Landstrasse*. Слоўнік утрымлівае таксама пераклад групы слоў, якія называюць сацыяльны статус вясковых людзей: *sielanin — der Bauer, žychár — der Bewohner, párabak — der*

Knecht, pastuch — der Hirt. З назваў жылля, розных відаў пабудоў і іх частак у перакладным даведніку ўжыты: *chata — die Hütte, plot — die Hecke, punia — die Scheune, chleŭ — der Kuhstall, stajnik — der Pferdestall, świran — der Speicher, pawietka — die Wagenremise.* Значным аб'ёмам адрозніваецца разрад, які склалі словы, звязаныя з гаспадарчай дзейнасцю чалавека. Гэта ў першую чаргу назвы палявых культур: *żyto — der Roggen, pšanica — der Weizen, awios — der Hafer, lon — der Lein, kanopli — der Hanf;* назвы прылад апрацоўкі зямлі: *phuh — der Pflug, barana — die Egge.* У гэтую ж групу найменняў увайшлі і дзеясловы, якія абазначаюць спосабы апрацоўкі зямлі: *arac — pflügen, barnawać — eggen.* Невялікай колькасцю адзінак прадстаўлены назвы расліннага свету, напрыклад: *les — der Wald, drewo — der Baum, kust — der Strauch, pień — der Stamm, sosna — die Fichte.*

У межах раздзела «Auf dem Lande» побач пададзены словы, якія можна аб'яднаць у адну тэматычную групу. Напрыклад, лексемы «возніцкай» тэрміналогіі запісаны ў наступным парадку:

*kalosy — der Leiterwagen;
sani — der Schlitten;
wazak — der Fuhrmann;
puha — die Peitsche;
koło — das Rad;
siadło — der Sattel;
stremiano — der Steigbügel;
dyśal — die Deichsel.*

Відавочнай з'яўляецца непаслядоўнасць у афармленні слоўніка. Тут выразна прасочваюцца два спосабы: 1) у польскім падручніку слова польскай мовы выкраслена, а на яго месцы запісана беларускае, напрыклад:

*wieś — wioska — das Dorf;
kościół — kascioł — die Kirche;
miasteczke — miastečko — das Städtchen;*

2) у рукапісе пададзены толькі беларускія словы, а правая нямецкая частка не запоўнена. Нямецкія адпаведнікі ў гэтым выпадку можна знайсці ў друкаваным польска-нямецкім слоўніку, на ўзор якога распрацаваны беларуска-нямецкі. Параўн. рукапіс і польскі падручнік:

рукапіс:	<i>Wiesna</i> —	<i>Wosień</i> —
	<i>Leto</i> —	<i>Zima</i> —
польскі	<i>Wiosna</i> — <i>der Frühling</i> ;	<i>Jesień</i> — <i>der Herbst</i> ;
падручнік:	<i>Lato</i> — <i>der Sommer</i> ;	<i>Zima</i> — <i>der Winter</i> .

Рээстравай часткай у перакладным слоўніку з'явілася беларуская. Паколькі лексікон ствараўся шляхам перакладу польскай часткі, то да ўжо зафіксаваных нямецкіх лексічных адзінак — польскіх эквівалентаў — адшукваліся беларускія адпаведнікі.

Пераважная большасць адзінак перакладу — гэта назоўнікі. Аднак у рукапісе шырока прадстаўлены таксама лічэбнікі (64 адзінкі), падабраны эквіваленты да некалькіх дзеясловаў і сказаў, напрыклад:

Hod maje 365 dzion, abo 52 tydni. — Das Jahr hat 365 Tage, oder 52 Wochen.

Marka maje 100 fenihoy. — Eine Mark hat 100 Pfennige.

Улічыўшы той факт, што пэўныя спалучэнні літар у нямецкіх словах суадносяцца з адным гукам, аўтарам кнігі часам фіксуецца (у дужках або ў асобным слупку), як трэба вымаўляць нямецкае слова, напрыклад:

piaty — *der fünfte* — (*der finfte*);
šosty — « *sechste* — (« *zekste*);
siomy — « *siebente* — (« *zibente*).

Асноўным спосабам перакладу стаў падбор найбольш дакладнага эквіваленту да кожнага слова, што мусіла паспрыяць хуткаму запамінанню лексем нямецкай мовы.

Рукапіс падручніка і змешчаны ў ім слоўнік больш за 90 гадоў заставаўся нікому не вядомай працай. Можна толькі спадзявацца, што выданне гэтай кнігі на пачатку XX ст. прынесла б карысць і з'явілася б добрым дапаможнікам пры вывучэнні нямецкай мовы.

3. *Sieben-Sprachen-Wörterbuch: Deutsch-Polnisch-Russisch-Weißruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch.* — Leipzig, 1918.

Бюро перакладаў аддзела прэсы пры галоўным камандаванні Обер Ост паміж іншымі штодзённымі справамі (цэнзура іншамоўных нацыянальных газет) [Das Land Ober Ost 1917, S. 147] павінна было перакладаць загады і абвесткі адміністрацыі на мовы мясцовага насельніцтва занятай тэрыторыі. У перыядычных выданнях паведамлялася: «aprycz pa niemiecku, publikujucca pierakłady prykasau u biełaruskaj, żydoŭskaj, łatyszkaj, litoŭskaj i polskaj mowach» [Ab upraŭleñni ziemi Ober Ost 1916, s. 3]. У газеце «Гоман» за 16 студзеня 1916 г. быў апублікаваны загад фельдмаршала Гіндэнбурга «Аб неабмежаваным пашырэнні беларускай мовы нароўні з іншымі мовамі» [Брэдэрлоў 1995, с. 98]. Паводле гэтага загаду, беларускай мове надаваліся фактычна правы дзяржаўнай мовы на тэрыторыі Обер Ост. «Дзеля таго каб марна не страціць працоўныя сілы на паўторныя пошукі моўнага эквіваленту таму або іншаму слову ці паняццю нямецкай мовы і не ўносіць у службовы пераклад розначытанні, было вырашана стварыць картатэку некаторых нямецкіх слоў і іх перакладаў на латышскую, літоўскую, польскую, яўрэйскую, беларускую і рускую мовы» [Das Land Ober Ost 1917, S. 148].

На думку аўтараў лексікону, кожны, хто намагаўся знаёміцца з духам асобнай мовы акупаванай тэрыторыі, стаяў перад неабходнасцю ў большым ці меншым аб'ёме самастойна займацца перакладчыцкай дзейнасцю. Выказвалася

спадзяванне, што слоўнік будзе карысны таксама і мясцоваму насельніцтву. У тых выпадках, калі змест нямецкага парадажэння незразумелы, слоўнік мог дапамагчы пры перакладзе з нямецкай мовы, бо, як адзначалі складальнікі лексікону, «кніга павінна была садзейнічаць паразуменню паміж народамі» [Sieben-Sprachen-Wörterbuch 1918, S. 7].

Асновай для ўкладання перакладнога шматмоўнага слоўніка стала картатэка ўжывання нямецкіх слоў і іх адпаведнікаў на мовах мясцовага насельніцтва акупаванай тэрыторыі. У яе трапілі выпіскі з рознага роду дакументаў і загадаў акупацыйных улад. Перакладныя падборкі слоў першапачаткова прызначаліся для ўнутранага карыстання супрацоўнікаў бюро перакладаў аддзела прэсы пры галоўным камандаванні Обер-Ост, якія адказвалі за стварэнне лексікону. Меркавалася, што слоўнік будзе служыць дапаможнікам пры перакладах з нямецкай мовы і выконваць у пэўным сэнсе ролю арфаграфічнага даведніка ў службовых і неслужбовых зносінах з мясцовым насельніцтвам.

Распрацаваны на тэрыторыі акупаванай Беларусі ў часы першай сусветнай вайны сямімоўны перакладны даведнік мае назву «Sieben-Sprachen-Wörterbuch: Deutsch-Polnisch-Russisch-Weißruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch».

Лексікаграфічная крыніца з такімі выхаднымі данымі фіксуецца ў аўтарытэтным нямецкім бібліяграфічным даведніку «Deutsches Bucherverzeichnis. Eine Zusammenstellung der im deutschen Buchhandel erschienenen Bücher, Zeitschriften und Landkarten» (1922), у якім зафіксаваны ўсе кнігі, што былі ў нямецкім гандлі да 1922 г. [Deutsches Bucherverzeichnis 1922, S. 2615].

Перакладны даведнік у літаратуры XX ст. атрымаў, акрамя вышэйпамянёнай, і іншыя назвы. У кнізе «Das Land Ober Ost. Deutsche Arbeit in den Verwaltungsgebieten Kurland, Litauen und Białystok-Grodno», што нагадвае сабой своеасаблівую справаздачу пра ўсю дзейнасць, якая праводзілася і планавалася немцамі на акупаванай тэрыторыі, слоўнік згадваецца як «Слоўнік на (у) сямі мовах» (Das Land Ober Ost 1917, S. 147). Даведнік «Русская зарубежная книга» (1924) у раздзеле біблія-

графіі слоўнікаў змяшчае інфармацыю пра выданне «Параллельный словарь. Немецко-польско-русско-белорусско-литовско-латышско-іудейскій (жаргон). 1918» [Русская зарубежная книга 1924, с. 75]. Кнігі з такой назвай або спасылка на яе ў іншых бібліяграфічных даведніках адшукаць пакуль не ўдалося. Можна толькі выказаць меркаванне, што ўкладальнікі «Русской зарубежной книги» адвольна або, магчыма, выкарыстаўшы невядомыя сёння матэрыялы пераклалі нямецкі загаловак на рускую мову і з вышэйзгаданай назвай падалі ў сваім даведніку.

У беларускім мовазнаўстве за гэтай лексікаграфічнай крыніцай замацаваліся назвы: «Лексыкон беларускай мовы ў нямецкай апрацоўцы» [Байкоў 1921, с. 10], «Лексыкон беларускай мовы ў нямецкай апрацоўцы» [Крамко, Юрэвіч, Яновіч 1968, с. 194] і «Сямімоўны слоўнік» [А. 1918, с. 3; Шакун 1995, с. 182; Цыхун 2000, с. 3].

Ажыццэвіць паспяхова дзейнасць па падрыхтоўцы шматмоўнага даведніка было даволі складана з прычыны наяўнасці праблем як пазалінгвістычнага, так і лінгвістычнага характару. Перш за ўсё, апрацоўка матэрыялу адбывалася ў неспрыяльных умовах вайны. Стварэнне слоўніка было неасноўным, дадатковым заданнем для супрацоўнікаў бюро перакладаў, таму да працы такога плана звярталіся нерэгулярна, час ад часу, што не магло не адбіцца на яго якасці. Вялікім недахопам, на думку аўтараў, з'яўляўся і факт немагчымасці ў складаных гістарычных варунках запрасіць да супрацоўніцтва спецыялістаў. Абставіны вайны не дазвалялі таксама карыстацца ў поўнай меры здабыткамі ўжо існуючай слоўнікавай практыкі: «навуковыя падручныя сродкі» маглі б дапамагчы пры перакладзе, але іх не мелі супрацоўнікі бюро. Выхад да такіх крыніц, як *Peñярбург*, быў зачынены» [Sieben-Sprachen-Wörterbuch 1918, S. 7].

Тым не менш у раздзеле «Літаратура» пазначаны шэраг слоўнікавых крыніц, якія, быццам, залучаліся пры стварэнні лексікону. Сярод іх называюцца і дзве беларускія: 1) J. J. Nosowitsch. *Weißruthenisches (russisches) Wörterbuch*; 2) *Gorbatschewsky. Wörterbuch der alten Aktensprache im nordwestlichen Rußland*.

Паводле меркавання М. Байкова, «абмылкі ў фаміліі Насовіча і ў перадаче заголоўка яго слоўніку, а так сама атсутнасць паказанняў на мейсца і год выданняў першай і другой кнігі, даюць зачэпку дагадывацца, што гэтых кніг не было пад рукамі немцаў» [Байкоў 1921, с. 11].

Пытанне аб аўтарстве «Сямімоўнага слоўніка» з’яўляецца спрэчным, таму што ў самім слоўніку дакладныя звесткі пра гэта адсутнічаюць. У прадмове да шматмоўнага лексікону адзначаны той факт, што над яго стварэннем не працавалі спецыялісты. Вядома толькі, што сярод супрацоўнікаў бюро перакладаў аддзела прэсы было абсалютна немагчыма знайсці тых, хто б валодаў мовамі мясцовага насельніцтва акупаванай тэрыторыі. Таму для перакладаў з/на нямецкую мову запрашаліся мясцовыя перакладчыкі, з якімі былі аформлены часовыя дамовы.

Рэцэнзент слоўніка А. Луцкевіч сцвярджаў, што беларускую частку лексікону ўклала Г. Душэўская — жонка слаўтага беларускага дзеяча К. Дуж-Душэўскага. Ён пісаў: «Тое, што ўдалося зрабіць скромнай беларускай работніцы, п. Ганне Душэўскай, жывучы ў Коўне, ёсць ужо многа. Відаць і сумленнасць у рабоце, толькі даволі ярка кідаецца ў вочы нестача матэр’ялаў» [А. 1918, с. 3]. Прыхільнікам гэтай думкі быў і А. Калубовіч [Калубовіч 1992, с. 68]. Сучасны даследчык беларуска-нямецкіх культурных узаемадчыненьняў У. Сакалоўскі мяркуе, што ў падрыхтоўцы і стварэнні беларускай часткі «Сямімоўнага слоўніка» прыняў удзел Р. Абіхт [Сакалоўскі 1994, с. 57]. Магчыма, у стварэнні картатэкі слоўніка брала ўдзел і Ю. Менке (пасля вайны — Дубейкаўская, псеўданім — Кветка Вітан), актыўная дзеячка «Камітэта дапамогі ахвярам вайны», які ва ўмовах ваеннага рэжыму стаў першай народнай арганізацыяй і цэнтрам культурнага жыцця [Głogowska 1996, s. 24], прадстаўніца Беларускага камітэта ў нямецкую раду школьнага магістрата. Яна ўспамінала: «Праз Schulrat я дасталася ў вайсковы ўрад (Militär Verwaltung) як перакладчыца. Гэта была праца дарыўчатая: то якісь дакумэнт, то кнігу трэба было ператлумачыць, часта я дыктавала там жа стэнатыпісты, потым я сталася супрацоў-

ніцай газеты X-й арміі (Zeitung der X. Armee), якую немцы выдавалі ў Вільні і дзе шмат падавалі артыкулаў з геаграфіі, этнаграфіі й гісторыі нашага краю. Увесь матар'ял для гэтых артыкулаў тлумачыла я. Часта Іван (І. Луцкевіч. — К. Л.) пазычаў мне свае кнігі й казаў: — Няхай немцы пазнаюць наш край і ягоную гісторыю, тады лягчэй будзе зь імі гаварыць аб правах беларускага народу. Гэтак увесь час нямецкай акупацыі ад 1916 г. да канца 1918-га я працавала як перакладчыца, плацілі мне ад ліста, і я зарабляла каля 300 і больш марак у месяц, што на тых часы было многа» [Вітан-Дубейкаўская 1994, с. 53].

Хутчэй за ўсё, слоўнік з'явіўся вынікам калектыўнай працы і ў перакладзе на беларускую мову аб'ёмнай картатэкі прымалі ўдзел некалькі чалавек.

Спрэчным у гісторыі «Сямімоўнага слоўніка» застаецца і вызначэнне выдавецтва, якое яго надрукавала, бо на тытульным лісце пазначаны адразу «Presseabteilung des Oberbefehlshabers Ost» і «Otto Spamer» у Лейпцыгу. Нямецкія бібліяграфічныя даведнікі, якія, аднак, былі ўкладзены пасля выдання слоўніка, бяруць пад сумненне дакладнасць звестак пра месца выдання і выдаўца слоўніка.

У аўтарытэтным і добра вядомым нямецкім бібліяграфічным даведніку «Deutsches Bücherverzeichnis. Eine Zusammenstellung der im deutschen Buchhandel erschienenen Bücher, Zeitschriften und Landkarten», што ўжо згадваўся вышэй, зафіксавана: «Sieben-Sprachen-Wörterbuch: Dtsch.-Poln.-Russ.-Weissruthen.-Litauisch.-Lett.-Jidd. Hrgs. im Auftr. d. Oberbefehlshabers Ost. (420 S.) Lex 8.0? o.O. u. o. J. [18]. Presseabteilg. d. Oberbefehlshabers Ost.? — Leipzig, O. Spamer in Komm. Hlwb. 20» [Deutsches Bücherverzeichnis 1922, S. 2615]. Пытальнік побач з назвай выдавецтва, паводле ўкладальнікаў, сведчыць пра тое, што спасылка дадзена без поўнай упэўненасці ў гэтых звестках. Скарачэнне «o.O. = ohne Ort [Erscheinungsort ist im Buch nicht angegeben]» значыць 'без месца, месца выдання ў кнізе не ўказана'.

Ідэнтычная інфармацыя пра «Сямімоўны слоўнік» знаходзіцца і ў сучасным нямецкім бібліяграфічным даведніку «Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums (GV) 1911—

1965» [Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums 1980, S. 61].

Вышэйназваная «Русская зарубежная книга» месцам выдання слоўніка вызначае Рыгу і выдавецтва «Вальтерс і Рапа».

Рыжскі агульны бібліяграфічны паказальнік «*Vispārīgs grāmatu rādītājs. Izvedusi Latvijas Grāmatu Tirgotāju un Izdevēju Biedrība*» (Rīga, 1926) фіксуе: «*Sieben-Sprachen-Wörterbuch. Deutsch-Polnisch-Russisch-Weißruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch. 50*» [*Vispārīgs grāmatu rādītājs 1926, s. 155*]. Як бачна, даныя пра аўтара і месца выдання апушчаны ў бібліяграфічным паказальніку, але ў прадмове да яго аўтары агаворваюць, што ён змяшчае звесткі аб кнігах мясцовага выдавецтва (г.зн. братоў Вальтерс і Рапа. — *К. Л.*) і тых, якія былі на кніжным рынку.

Аўтары кнігі «*Das Land Ober Ost*» адзначаюць, што на абшары Обер Ост існавала выдавецтва аддзела прэсы галоўнай стаўкі Ост — «*Presseabteilung des Oberbefehlshabers Ost*», у якім выйшаў шэраг матэрыялаў¹³ з мэтай азнаямлення з культурай і насельніцтвам занятых немцамі тэрыторый. Не выключана, што «Сямімоўны слоўнік» надрукаваны ў гэтай устаноўе, больш таго, як ужо адзначалася вышэй, яго выданне якраз і планавалася аддзелам прэсы. Выдавецтва «*Otto Spamer*» падаецца пасля слоў для кніжнага гандлю. Гэта можна пракаменціраваць тым, што магчымасці выдавецтва на занятай тэрыторыі былі абмежаваныя і для большага тыражу і актыўнага продажу выкарыстоўваліся іншыя выдавецтвы, у тым ліку і «*Otto Spamer*» у Лейпцыгу.

Укладзены «Сямімоўны слоўнік» — гэта аб'ёмная кніга вялікага фармату ў цвёрдай вокладцы. Перакладны даведнік набраны на добрай паперы, можна меркаваць, што ў час свайго стварэння лексікон быў выданнем высокай паліграфічнай якасці. Ён змяшчае больш за 8000 рэестравых слоў. У склад кнігі, акрамя слоўніка, уключаны ўступ (3 старонкі) і спіс літа-

¹³ Atlas der Völkerung in Westrussland. — Hamburg: Im Buchhandel durch L. Friedrichsen & Eie, 1916; Strua H., Eulenberg H. Skizzen aus Litauen, Weißrußland und Kurland. — Berlin: Im Buchhandel durch Stilke, 1916 і інш.

ратуры (1 старонка), а ўсё выданне налічвае 420 старонак.

У рээстр перакладнога лексікону ўвайшлі лексемы нямецкай мовы пачатку XX ст. Асноўным крытэрыем для ўключэння лексічнай адзінкі ў слоўнік з'явілася яе ўжывальнасць і актыўнае выкарыстанне ў штодзённым афіцыйным жыцці. Масіў слоўніка склалі пераважна агульнаўжывальная нейтральная і тэрміналагічная лексіка з галін кіраўніцтва, юрыспрудэнцыі і гандлю, найбольш частотная ў прэсе. Разам з тым тут прадстаўлены і такія словы, а то і асобныя выразы, якія ўзніклі для абазначэння новых форм грамадскага жыцця, для перадачы паняццяў, звязаных з навукова-тэхнічным прагрэсам, развіццём культуры, асветы і г.д. Акрамя вышэйпамянёных лексічных груп, у корпус слоўніка ўключаны геаграфічныя і адміністрацыйныя назвы па стане на 1916—1918 гг.

Словы з нямецкай мовы размешчаны строга ў алфавітным парадку і выдзелены тлустым шрыфтам. Да кожнага нямецкага рээстрадавага слова прыведзены адпаведнікі з іншых моў у наступнай паслядоўнасці: польскі эквівалент, рускі, беларускі, літоўскі, латышскі, ідыш, якія аддзелены паміж сабой вертыкальнымі лініямі. Слоўнікавы артыкул займае ўвесь разварот. Арыентуючыся на распараджэнні акупацыйных улад, аўтары лексікону ўсе яго часткі, за выключэннем рускай і ідыш, на-

¹⁴ Вырашэнне пытання, які шрыфт выбраць для публікацый на мовах мясцовага насельніцтва акупаванай тэрыторыі, складала пэўную цяжкасць для нямецкіх улад. У кнізе «Das Land Ober Ost» адзначалася, што «літоўцы, палякі і беларусы ведаюць толькі лацінскі шрыфт, або Анцікву. Беларусы, апроча гэтага, рускі, больш правільна будзе назваць, кірылічны шрыфт» [Das Land Ober Ost 1917, S. 136]. Паколькі ў мясцовых друкарнях матэрыялы выдаваліся менавіта на лацінцы і толькі як выключэнне на кірыліцы, улады схіляліся да таго, каб набіраць тэксты перыядычнага друку Анціквай. У такім вырашэнні праблемы бачыліся і фінансавыя перавагі, якія вельмі зацікавілі нямецкі бок. Выказвалася таксама меркаванне, што пры выкарыстанні лацінкі можна было б прасцей знайсці паразуменне з насельніцтвам.

бралі на лацінцы¹⁴.

Лексіка-граматычныя класы слоў прадстаўлены ў даведніку з рознай паўнотай. Значную большасць складаюць назоўнікі, сярод якіх выразна вылучаюцца кампазіты. Колькаснай перавагай адрозніваюцца таксама дзеясловы і прыметнікі, даволі абмежавана пададзены дзеепрыметнікі і прыслоўі.

Складальнікі слоўніка праз стылістычныя паметы звяртаюць увагу чытачоў на сферу выкарыстання той ці іншай лексічнай адзінкі. Так, у рээстравай частцы шматмоўнага даведніка зафіксаваны паметы *militär.*, *öffentliche*, *geschäftl.*, *chem.*, напрыклад:

Abzeichen (militär.) — *znak, prymieta*;
Beglaubigung (öffentliche) — *zawiereńnie*;
handeln (geschäftl.) — *tarhawacca, tarhawać*;
Niederschlag (chem.) — *muć*.

Частка загаловачных слоў суправаджаецца дадатковымі аўтарскімі заўвагамі, якія запісаны светлым шрыфтам у круглых дужках. Напрыклад, для размежавання прыслоўя і прыметніка выкарыстоўваліся паметы, што змяшчаліся непасрэдна пасля лексем, — *adv.* або *adj.*:

öffentlich (adv.) — *publična*;
klein (adj.) — *mały, drobny*.

Пераходныя і непераходныя дзеясловы забяспечаны граматычнай паметай, якая ў адным выпадку скарачана да *trans.* — *intrans.*, а ў другім — *transit.* — *intransit.*, адпаведна пераходны — непераходны, напрыклад:

speisen (trans.) — *karmić*;
speisen (intrans.) — *jeści, siłkawacca*;
scheiden (intrans.) — *rozwiaści, rozlučyć*;
riechen (trans. u. intrans.) — *pachnuć*;
schmelzen (transit.) — *tapić*;

schmelzen (intransit.) — rastopliwacca.

Для размежавання амонімаў, якія падаюцца ў розных слоўнікавых артыкулах, выкарыстана некалькі спосабаў. Адзін з іх заключаецца ў тым, што рээстравыя словы забяспечваюцца ўказаннем на іх часцінамоўную прыналежнасць, параўн.:

erfahren (Adj.¹⁵) — daznany;
erfahren (Verb.) — dawiedacca, daznać;
verlegen (adj.) — skłapatany, zasaromleny;
verlegen (verb.) — wydawać;
still (adj.) — cichi, spakojny;
still (adv.) — ciha, spakojna.

Другі спосаб зведзены да таго, што пры адным слове-амоніме ўказана сфера яго выкарыстання, а пры іншым (у круглых дужках) пададзены сінонім з больш вузкім / шырокім яго значэннем, напрыклад:

Posten (milit.) — straža;
Birne (elektr.) — lampačka (elektr.);
Medizin (Wissensch.) — medycyna;
Note (diplomatische) — nota;
Posten (im Buch) — padrachunak;
Birne (Frucht) — hruška;
Medizin (Arznei) — lekarstwa;
Noten (Musik) — noty.

Трэці спосаб зыходзіць з граматычнай характарыстыкі слова: пры назоўніку-амоніме ўказваецца артыкль, што і служыць размежаваннем яго лексічнай семантыкі, напрыклад:

Band, der — tom, wiazka;
Band, das — stužka;
Leiter, der — kiraŭnik;

¹⁵ Вялікая і малая літары падаюцца паводле арыгінала.

Leiter, die — leświca;

See (der) — woziera;

See (die) — more.

Асноўным прынцыпам перакладу нямецкіх рэстравых слоў выступіў падбор і вызначэнне найбольш адэкватнага беларускага эквіваленту. Аднак, па словах укладальнікаў лексікону, «для многіх паняццяў, якія трывала ўкараніліся ў нямецкай мове, у замежных мовах (мовы мясцовага насельніцтва на абшары Обер Ост. — *К. Л.*) не было слоў, значэнне якіх дакладна супадала б з нямецкім словам. З пэўнай адвольнасцю сярод разнастайных выказаў вылучаўся адзін для таго, каб трывала звязць з гэтага моманту выбранае слова з пэўным значэннем» [Sieben-Sprachen-Wörterbuch 1918, S. 7].

Глумачэнне, якое датычылася аб'ёму перакладной адзінкі, фіксавалася ў дужках, напрыклад:

Almosen — (starecki) dar;

aufkremeln — zawiarnuć, walić (sukno);

brechen — łamać, sašćapić (ruki), zrywać (kraski), miać (lon).

Часта значэнне загаловачнага слова немагчыма было перадаць адным адпаведнікам у перакладной частцы, таму для найбольш дакладнага і поўнага яго раскрыцця аўтары падбіралі беларускія сінонімы, якія маглі даць патэнцыяльныя адпаведнікі ў розных кантэкстах. У якасці сінонімаў выступалі або словы, або словы і словазлучэнні, якія падаваліся праз коску, напрыклад:

Gebot — zahad, predłažennje;

hohl — parožny, pusty, duplisty;

Kern — ziarnio, jadro;

Lohn — naharoda, zarobak, płata.

Ацэнка «Сямімоўнага слоўніка», а таксама асэнсаванне яго ролі ў фарміраванні беларускай лексікаграфічнай практыкі адлюстраваны ў рэцэнзіях і навуковых даследаваннях бела-

рускай і замежнай лінгвістыкі, у шэрагу з якіх ён не атрымаў станоўчай ацэнкі.

Інфармацыя пра «Сямімоўны слоўнік» з'явілася ў нямецкім перыядычным друку адразу пасля яго выдання. Аўтары паведамленняў адзначалі, што «стварэнне «Sieben-Sprachen-Wörterbuch» абумоўлена, у першую чаргу, запатрабаваннямі вайны і ён стаўся неабходным дапаможнікам для ўзаемапаразумення з мясцовым насельніцтвам на акупаванай тэрыторыі» [S. V. 1918, S. 4]. «Перакладны даведнік павінен служыць практычным мэтам перакладу з галін кіравання, юрыспрудэнцыі і ваеннай справы» [Zeitschrift des Vereines deutscher Ingenieure 1918, S. 646]. «Паколькі ў слоўнік увайшла гандлёвая лексіка і лексіка рамёстваў, ён быў прызначаны да выкарыстання і ў гандлі» [Berliner Tageblatt 1918, S. 5]. Як лічаць аўтары інфармацыйных нататак, недахоп аналізуемага даведніка ў недасканалай навуковай апрацоўцы, таму яго трэба разглядаць толькі як першую спробу і чакаць наступных, больш дапрацаваных выданняў. «Слоўнік, аднак, з'яўляецца моцным ланцужком, які звязвае немцаў з народамі Усходу» [Zeitschrift des Vereines deutscher Ingenieure 1918, S. 646].

П. Векслер у сваёй працы «Byelorussification, Russification and Polonization Trends in the Byelorussian Language 1890—1982» [Wexler 1985, p. 39] выказаў меркаванне, што выданне слоўніка беларускай гутарковай мовы¹⁶ сведчыла пра падтрымку немцамі беларускага моўнага адраджэння.

Ацэнка «Сямімоўнага слоўніка», а таксама асэнсаванне яго ролі ў фарміраванні беларускай лексікаграфічнай практыкі адлюстраваны ў рэцэнзіях і навуковых даследаваннях беларускай лінгвістыкі.

Так, А. Луцкевіч адзначаў: «Мы разумеем, што варункі, у якіх адбылася праца над *Сяміязычным слоўнікам*, і кароткі тэрмін, дадзены для выпаўнення яе, не далі магчымасці даць рэч ідэальную. І тое, што ўдалося зрабіць ... ёсць ужо многа.

¹⁶ Г. Цыхун схіляецца да думкі, што гаворка тут ідзе пра «Sieben-Sprachen-Wörterbuch» [Цыхун 2002].

<...> Што можна было даць пры такіх варунках — дадзена. У будучыне будзем ждаць лепшага слоўніка, але гэтага ня зробіш, гуляючы» [А. 1918, с. 3].

Аўтарамі манаграфіі «Гісторыя беларускай літаратурнай мовы» «Лексікон беларускай мовы ў нямецкай апрацоўцы» не ўлічваецца пры разглядзе першых паслярэвалюцыйных слоўнікаў, бо «ён не аказаў істотнага ўздзеяння на лексікаграфічную практыку наступных гадоў» [Крамко, Юрэвіч, Яновіч 1968, с. 194].

У вучэбным дапаможніку «Гісторыя беларускага мовазнаўства» адзначана, што перакладны даведнік з'яўляецца даволі арыгінальнай працай, але не мае якой-небудзь значнай навуковай вартасці [Шакун 1995, с. 182—183].

На думку Г. Цыхуна, «Сямімоўны слоўнік» усё ж меў значэнне для фарміравання беларускай літаратурнай мовы: «папершае, можна лічыць, што ў ім упершыню зроблена спроба кадыфікацыі беларускай літаратурнай мовы ў галіне лексікі, бо невялікія дыферэнцыяльныя руска-беларускія слоўнічкі братаў Гарэцкіх гэтую функцыю выканаць не маглі. Па-другое, тут былі закладзены асновы фарміравання нацыянальнай тэрміналогіі з выкарыстаннем уласных моўных рэсурсаў, што шмат у чым прадвызначыла яе будучае развіццё» [Цыхун, 2002].

Такім чынам, «Сямімоўны слоўнік» з'явіўся, па сутнасці, першай спробай стварэння шматмоўнага лексікону з уключэннем беларускай мовы, што, вядома, спрыяла апрацоўцы беларускага лексічнага матэрыялу. Гэты даведнік цікавы для гісторыі беларускай лексікаграфічнай практыкі, і «сам факт такога выдання заслугоўвае ўвагі» [Байкоў 1921, с. 12]. Рэцэнзія на слоўнік была напісана М. Байковым — адным з вядучых укладальнікаў перакладных слоўнікаў у 20—30-я гады ХХ ст., што, безумоўна, сведчыць пра выкарыстанне даведніка ў перакладчыцкай дзейнасці.

Гісторыя стварэння слоўніка адлюстроўвала надзённую патрэбу распрацоўкі беларускамоўных слоўнікаў. Складальнікі лексікону не толькі прызнавалі наяўнасць беларус-

кай мовы, не толькі адмяжоўвалі яе ад рускай і польскай моў, але і ўздымалі яе аўтарытэт, спрыялі замацаванню як мовы літаратурнай.

4. *Параллельный словарь. Немецко-польско-русско-белорусско-литовско-латышско-іудейскій (жаргон). — Рига, 1918.

Слоўнік адшукаць не ўдалося.

Гл.: Sieben-Sprachen-Wörterbuch: Deutsch-Polnisch-Russisch-Weißruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch. — Leipzig, 1918 [Русская зарубежная книга 1924, с. 75].

5. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 16. Слоўнік глебазнаўчае тэрміналогіі (Проект). — Менск, 1927.

20—30-я гады XX ст. прынята адносіць да перыяду беларускага нацыянальнага адраджэння, якое знайшло сваё адлюстраванне ў т.зв. беларусізацыі. Актуальнай для беларускамоўнай навукі ў гэты час з'яўлялася распрацоўка беларускай тэрміналогіі па разнастайных галінах навукі. Для вырашэння пастаўленай задачы была арганізавана Навукова-тэрміналагічная камісія, у выніку дзесяцігадовай працы якой з'явіліся 23 выпускі «Беларускай навуковай тэрміналогіі».

Спроба падбору беларускіх адпаведнікаў да рускіх тэрмінаў з уключэннем нямецкай часткі зроблена ў «Слоўніку глебазнаўчае тэрміналогіі»¹⁷.

Галоўная Тэрміналагічная Камісія дазволіла выхад шаснаццаціга выпуску, як і папярэдніх тэрміналагічных выпускаў, толькі як праекта. Членамі камісіі і самім аўтарам не выключалася магчымасць яго перавыдання, але ўмовамі для

¹⁷ Выканаўцам адказнай справы распрацоўкі нацыянальнай тэрміналогіі ў галіне глебазнаўства быў аспірант глебазнаўчай кафедры Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі ў Горках П. Кучынскі. Рэдагаванне ж нямецкай часткі выканаў магістр аграноміі Г. Краўзе.

гэтага павінны былі стаць навуковая апрацоўка ўжо выдадзенага матэрыялу і запатрабаванні педагагічнай практыкі. Адзначалася таксама, што Галоўная Тэрміналагічная Камісія «і далей збірае тэрміналогічны матар’ял — народны і літаратурны, каб у наступных выданнях пашыраць і выпраўляць тое, што на падставе новага матар’ялу будзе вымагаць належных выправак і дадаткаў» [БНТ 1927, с. 5]. Аўтарамі добра ўсведамлялася, што ўкласці па-новаму распрацаваны, удасканалены варыянт («дакладную тэрміналогію»), які б цалкам задаволіў педагагічную практыку і адпавядаў навуковасці, — справа вельмі нялёгкая. Таму на дапамогу запрашаліся ўсе зацікаўленыя асобы і ўстановы.

«Слоўнік глебазнаўчае тэрміналогіі» складаецца з дзвюх частак: расійска-беларуска-нямецкага слоўніка і слоўніка беларускіх тэрмінаў. У раздзеле «Ад Галоўнае Тэрміналогічнае Камісіі» і «Прадмове» апісаны асноўныя моманты, звязаныя з распрацоўкай і ўкладаннем кнігі. Усяго ў даведнік увайшлі 832 тэрміны, пазначаныя асобным нумарам.

Расійска-беларуска-нямецкі слоўнік займае 34 старонкі, кожная з якіх строга падзелена на тры калонкі. Ролю рээстравага выконвае тэрмін рускай мовы, затым ідуць беларускі і нямецкі эквіваленты.

Асноўны масіў слоўніка склалі словы тэрміналагічнага характару з такіх галін, як глебазнаўства, хімічны аналіз глебы і геалогія. Пры ўкладанні слоўніка глебазнаўчай тэрміналогіі выкарыстоўваліся крыніцы рознага характару, што залежала ад наступных крытэрыяў: ступень і ўзровень развіцця адпаведнай тэрмінасістэмы ў мове, наяўнасці ў ёй літаратуры па прадмеце даследавання. Тэрміны і словы тэрміналагічнага характару ў рускай частцы перакладнога даведніка сабраны з лепшых тагачасных курсаў глебазнаўства і друкаваных глебазнаўчых прац на Беларусі. Нямецкамоўныя эквіваленты да рускіх тэрмінаў адшукваліся ў слоўніках і навейшай нямецкай глебазнаўчай літаратуры.

Беларускія ж адпаведнікі да рускіх тэрмінаў вырашана было збіраць перш за ўсё са скарбніц народнай мовы, таму аказалі-

ся зафіксаванымі тэрміны з некаторых частак Магілёўшчыны, Калініншчыны, Міншчыны, Слуцшыны, Віцебшчыны.

Беларуская частка запісана кірылічным шрыфтам. Толькі некаторыя словы забяспечаны націскам. Пераважная колькасць загаловачных слоў — гэта назоўнікі, якія часам маюць пры сабе залежныя прыметнікі, што дэталізуюць значэнне галоўнага слова. Адзінкі іншых лексіка-граматычных класаў выкарыстаны ў гэтай слоўнікавай крыніцы абмежавана.

Аўтарам уведзены шэраг памет, запісаных у скарачаным выглядзе, без расшыфроўкі:

Мерный стакан [мех. ан.] — Вымерная падзельная шклян-ка — das Messglass;

Аппарат Робинзона (мех. ан.) — Піпэтнік, Робінзонаў апа-рат — der Pipettapparat;

Лопатки (мех. ан.) — Мешалка — der Spatel;

Отмывать [мех. спос.] — Адмываць, адпалоскваць — ab-, auswaschen, absülen;

Свертываться (коллоид. в.) — Сьсядацца — gerinnen.

У круглых і квадратных дужках пададзена інфармацыя пра тое, у якім са зборнікаў серыі «Навуковай тэрміналогіі» або іншым выданні ўжо зафіксаваны беларускі тэрмін, напрыклад:

Аллювий — Алюві, наплавы, намыў (БНТ 6) — das Alluvium, der Alluvialboden;

Водяная баня — Вадзяная грэлка (БНТ 18) — das Wasserbad;

Клочковатый — Клаччаваты (Нс.) — klumpig;

Лёсс — Лёэс (БНТ 3) — Жоўтая гліна — der Löss.

Тлумачэнні і дадатковая інфармацыя, якая раскрывае змест тэрміна, адзначаюцца толькі ў рускай або адначасова ў рускай і беларускай частках, напрыклад:

Горизонт (почвенный) — Пазем, слой — der Horizont, die Schicht;

*Извлечение (из раствора) — Выцягваньне, выцяг (з рошчы-
ну) — das Ausziehen, der Auszug.*

Аднаму тэрміну рускай мовы ў беларускай і нямецкай частках адпавядае як адна тэрмінаадзінка, так і шэраг сінонімаў, аформленых праз коску. Калі пэўны элемент састаўнога па структуры тэрміна (адзін з кампанентаў тэрміна-словазлучэння або кампазіта) у сваю чаргу мае сінонім, ён заключаны ў квадратныя або круглыя дужкі, напрыклад:

Микроскоп двойной — Бінокуляр, мікроскоп падвойны — das Binokular, Doppelmikroskop;

Изоморфные смеси — Ізаморфныя (аднаморфныя) сумесі — die isomorphen Mischungen;

Железняк бурый — Жалязьняк бурый, рудзяк — das Brauneisen [-stein, der].

Даючы агульную ацэнку «Слоўніку глебазнаўчае тэрмінолёгіі», трэба адзначыць, што ён, нягледзячы на невялікі памер, з'яўляецца цікавай спробай распрацоўкі перакладнога тэрміналагічнага даведніка, што, бясспрэчна, спрыяла ў той перыяд апрацоўцы беларускага лексічнага матэрыялу, нармалізацыі і кадыфікацыі беларускай глебазнаўчай тэрміналогіі. Стварэнне перакладнога даведніка садзейнічала вылучэнню і фарміраванню ў беларускай лексікаграфіі тыпу перакладнога тэрміналагічнага слоўніка.

6. [Югансон-Гегель Э.Г.] *Alphabetisches Wörterverzeichnis // Югансон-Гегель Э.Г. Lehrbuch der deutschen Sprache = Падручнік па нямецкай мове: Для 5-га класа сярэдняй школы. — Менск, 1935.*

7. [Югансон-Гегель Э.Г.] *Alphabetisches Wörterverzeichnis // Югансон-Гегель Э.Г. Deutsch = Падручнік па нямецкай мове для няпоўнай сярэдняй і сярэдняй школы. — Ч. II для 6-га класа. — Менск, 1936.*

Беларускамоўныя падручнікі па нямецкай мове ўпершыню выйшлі ў свет на тэрыторыі Савецкай Беларусі як літаральны пераклад рускамоўных савецкіх выданняў і прызначаліся вучням п'ятых і шостых класаў беларускай школы і настаўнікам нямецкай мовы.

У структуру падручнікаў уключаны перакладныя нямецка-беларускія лексікаграфічныя матэрыялы. Сваім зместам слоўнікі адпавядалі мэтам і задачам навучальнага працэсу, якія, з аднаго боку, вызначаліся тагачаснымі тыповымі праграмамі па нямецкай мове, а з другога, — абумоўліваліся ўзростам навучэнцаў і ўзроўнем іх ведаў. Для завучвання прапанаваны тэмы прапагандысцкага і выхаваўчага характару, напрыклад: «Чырвоны Кастрычнік», «Пабеда рэвалюцыі», «Горад», «Жывёльны свет» і інш. Перакладныя падборкі слоў склалі пры гэтым серыю вучэбных слоўнікаў з нарастальнай складанасцю. Аўтарамі прадугледжвалася пераемнасць і паслядоўнасць увядзення перакладнога матэрыялу, рэкамендованага праграмай.

Слоўнікавыя матэрыялы прадстаўлены двума тыпамі. Адзін з іх складаюць перакладныя падборкі слоў да канкрэтнай тэмы, вывучэнне якой плануецца на пэўных занятках (т.зв. паўрочныя тэматычныя слоўнікі). А другі — гэта абагульнены спіс нямецкіх слоў і іх беларускіх адпаведнікаў, абавязковае засваенне якіх меркавалася на працягу ўсяго навучальнага года праграмай для п'ятых і шостых класаў. Ён названы «Alphabetisches Wörterzeichnis» і вынесены ў канец падручнікаў.

У тэматычных слоўніках словы пададзены паслядоўна паводле іх ужывання ў невялічкіх вучэбных тэкставых падборках і па семантычнай тоеснасці. Слоўнікавыя артыкулы ў «Alphabetisches Wörterzeichnis» пабудаваны строга ў алфавітным парадку, ролю рээстравай выконвала нямецкая мова.

Нямецкія назоўнікі прыведзены ў назоўным склоне адзіночнага ліку, артыкль паказвае іх род; пасля назоўніка фіксуецца канчатак роднага склону і паказальнікі множнага ліку — Umlaut і канчатак. У выпадку адсутнасці спецыяльных канчаткаў пастаўлены працяжнік (—).

Дзеясловы ў рэестравай частцы пададзены ў неазначальнай форме. Пасля яе дзеяслоў стаіць у першай асобе прошлага часу (Präteritum): пры моцных дзеясловах прыводзіцца поўная форма (*waschen, wusch мыць*), а пры слабых дзеясловах — толькі канчатак *-te* (*führen, -te весці*); аддзяляемыя прыстаўкі набраны тлустым шрыфтам. Пры некаторых дзеясловах указаны склоны і прыназоўнікі, якіх яны патрабуюць.

Прыметнікі нямецкай мовы дадзены ў кароткай форме.

У перакладной частцы прапанаваны пераважна адзін беларускі эквівалент да нямецкага рэестравага слова або найбольш ужывальныя беларускія сінонімы.

Перакладныя слоўнікі — дадаткі да школьных падручнікаў — не маюць сэнна вялікай навуковай вартасці, але для гісторыі беларускай перакладной лексікаграфіі яны цікавыя як спробы распрацоўкі нямецка-беларускіх слоўнікаў метадычнай накіраванасці, у якіх прадугледжана тэматычная паступовасць падачы лексікаграфічных матэрыялаў для вучняў розных класаў з улікам агульнай праграмы па нямецкай мове.

8. [Бакач П.] Нямецка-беларускі альфавітычны слоўнік // Бакач П. Падручнік нямецкага языка для Беларусі = *Bakatsch P. Lehrbuch der deutschen Sprache für Weißruthenen.* — Berlin, 1941.

Распрацоўка беларускамоўнага падручніка па нямецкай мове і перакладных слоўнікаў на тэрыторыі Заходняй Беларусі заставалася актуальнай яшчэ і да пачатку другой сусветнай вайны. «Ажыццявіць гэта не было лёгкай справай, бо, па-першае, польскія акупацыйныя ўлады праявы гэткага роду разглядалі як варожыя, а па-другое, беларускае грамадзянства, занятае змаганьнем за штодзённае нацыянальнае жыццё народу, па-просту ня мела часу ўзяцца за апрацоўку падручніка» [Бакач 1941, с. 5].

Пасля падзей 1939—1940 гг. «у межах Нямеччыны апынулася каля цвёрці міліёну беларускіх сялян, работнікаў і інтэлігенцыі» [Там жа], таму распрацоўка перакладных даведнікаў з уключэннем беларускай і нямецкай моў стала пытаннем

дня. І як вынік гэтага, у 1941 г. выходзіць з друку «Падручнік нямецкага языка для беларусаў» П. Бакача¹⁸, распрацаваны на ўзор кнігі «Pidručnik do nauki nimeckoi movi» Ю. Рудніцкага¹⁹. «Быў гэта піянерскі пачын, пакуль дасюль беларускія падручнікі нямецкай мовы нідзе не выдаваліся» [Туронак 2002, с. 17].

Да кнігі прыкладзены «Нямецка-беларускі альфабэтычны слоўнік», які, паводле думкі выдавецкай групы, быў «неабходным памоцнікам у штодзённым практычным жыцці» [Бакач 1941, с. 5].

Слоўнік і падручнік выклікалі цікавасць чытачоў яшчэ задоўга да іх апублікавання. У рэкламных паведамленнях адзначалася, што заказы на атрыманне кнігі трэба дасылаць у даволі вядомае на той час берлінскае выдавецтва «Bernard & Graefe», дзе падручнік друкаваўся. У газеце «Раніца» за 30 мая 1941 г. паведамлялі: «nia ũšie, adnak zakazčyki mahli dastać knižku ũ pieršych dńiach pašla jaje vychadu, bo zakazaũ nabralašia boš za paru tušiačaũ, a vysłańnie vymahaje šmat techničnaje pracy (upakoũka, vuraũnieńnie frachtaũ i h.d.) [Раніца = Ranica 1941, S. 4].

Адразу пасля выдання і падручнік, і слоўнік актыўна выкарыстоўваліся на курсах нямецкай мовы на тэрыторыі

¹⁸ Пётр Бакач — кандыдат філасофіі, грамадска-культурны дзеяч. Згодна з данымі газеты «Ranica», «малады беларускі вучоны Пятро Бакач закончыў сваю навуковую працу з гісторыі беларускае літаратуры. Праца абыймае пасляваенную беларускую літаратуру і зьяўляецца першай спробай грунтоўнага і поўнага апрацаваньня багатага і цікавага матар'ялу, які прадстаўляе сабой нашая літаратура пасля першай сусьветнай вайны... Праца будзе ў хуткім часе надрукавана ў нямецкай і беларускай мовах і дасьць магчымасьць ня толькі беларусам грунтоўна пазнаёміцца з беларускай літаратурай, але адкрыць зусім новае з беларускае культуры для заходня-эўрапейскага грамадзянства» [Ranica. — 1944. — № 32/194. — S. 3].

¹⁹ Rudnickij J. Pidručnik do nauki nimeckoi movi. Lehrbuch der deutschen Sprache für Ukrainer. — Berlin: Bernard & Graefe, 1940. — 274 S.

Беларусі. У справаздачы «Прафесійнае выхаванне», якая была падрыхтавана супрацоўнікамі аддзела палітычнай работы пры Генеральным камісарыяце Беларусі ў лістападзе 1941 г., сцвярджалася, што падручнік «Deutsch für Weissruthenen» быў дапаможнікам, які значна спрасціў навучальны працэс для настаўнікаў і вучняў» [Minsker Zeitung 1942, S. 4]. Слоўнікавыя матэрыялы і некаторыя раздзелы падручніка друкаваліся таксама ў рубрыцы «Вывучаем нямецкую мову» ў газеце «Голас вёскі». Рэдактарская калегія «Голасу вёскі» паведамляла: «Ідучы насустрач жаданням нашых чытачоў, пачынаем ад сёння друкаваньне лекцыяў. У аснову іх пакладзены «Падручнік нямецкага языка для беларусаў» П. Бакача» [Голас вёскі 1941, с. 4].

Справа распрацоўкі беларускамоўнага падручніка па нямецкай мове і слоўніка ў ім, па словах П. Бакача, была складанай, «аднак, дзякуючы безінтэрысоўнай ахвяры нашых моваведаў, у працягу кароткага часу ўдалося ўлажыць манускрыпт кніжкі» [Бакач 1941, с. 5]²⁰.

Слоўнікавыя матэрыялы і падручнік арыентаваны на дарослага карыстальніка, які зусім мала або ўвогуле не размаўляў па-нямецку, і адрасаваны «беларускім сялянам, работнікам і інтэлігенцыі, каторыя адчулі жыццёвую патрэбу вывучэння нямецкага языка», таму лексіка слоўніка ахоплівае самыя разнастайныя па тэматыцы лексічныя пласты нямецкай мовы, пачынаючы ад побытавай лексікі (назвы прадметаў хатняга ўжытку, адзення, тканіны, розных гаспадарчых прылад, пабудов, з'яў прыроды і г.д.) і заканчваючы рознагаліновай тэрміналогіяй: ваеннай, грамадска-палітычнай, сацыяльнай, назвамі абстрактных паняццяў. Агульная колькасць слоўніковых артыкулаў, якія пададзены на 60 старонках

²⁰ У яе стварэнні, акрамя П. Бакача, удзельнічалі М. Шкялёнак (апрацоўка беларускага тэксту), М. Шкуткаў — дыпламаваны інжынер (апрацоўка нямецкага тэксту), С. Саўчук (тэхнічная апрацоўка кніжкі і эскіз вокладкі) і В. Русак — інжынер (матэрыяльная падтрымка аўтара ў час працы над рукапісам).

кнігі, складае 6000. Лексікон суправаджаецца раздзелам «Увагі пры карыстанні», дзе аўтар падрабязна тлумачыць сістэму выкарыстаных ім памет.

Беларуская частка слоўніка распрацавана на кірыліцы. Нямецкія словы і іх беларускія адпаведнікі згрупаваны аўтарам у чатыры калонкі, якія аддзелены паміж сабой прабеламі. Рэестравыя адзінкі пададзены ў алфавітным парадку, што вельмі зручна для высвятлення пра іх рознага роду эпізядычных даведак. Загаловачным выступае пераважна адно слова нямецкай мовы. Унутры артыкула пры рэестравай адзінцы часам падаюцца найбольш ужывальныя ўстойлівыя спалучэнні слоў, напрыклад:

Platz — месца, плошча, пляц;

Platz nehmen — сесцьці;

recht — справядлівы, праўдзівы;

jemanden Recht geben — прызнаць некаму праўду;

stimmen — згаджацца;

das stimmt — гэта згаджаецца, гэта правільна.

Вучэбная скіраванасць слоўніка вызначыла падачу моўнага матэрыялу: акрамя перакладаў нямецкіх рэестравых слоў, слоўнік уключае разгорнутую граматычную характарыстыку нямецкіх назоўнікаў. Нямецкія літары *m*, *f*, *n* абазначаюць род назоўніка, адпаведна мужчынскі, жаночы («жаночкі») і ніякі («сярэдне»). «Кожны прадметнік мае ў дужках канчаткі другога склону адзіночнага ліку (Gen. Sing.) і першага склону множнага ліку (Nom. Plur.), напрыклад: *Abend* (~*s*, ~*e*) *m*. — чытай: Nom. Sing. *der Abend*, Gen. Sing. *des Abend~s*, Nom. Plur. *die Abend~e*. У тым выпадку, калі змяняецца каранёвы галосны, у дужках запісваецца, на які галосны трэба замяніць, напрыклад: *Abgang* (~*es*, ~*ä~e*) *m*. абазначае Nom. Sing. *der Abgang*, Gen. Sing. *des Abganges*, Nom. Plur. *die Abg~ä~ng~e*. Назоўнікі, у якіх Gen. Sing. і Nom. Plur. маюць аднолькавыя канчаткі з Nom. Sing., маюць у дужках значкі (~, ~). Калі ў дужках ёсць толькі адзін значок (~), назоўнік зусім не мае множнага ліку, напрыклад: *Abwesenheit* (~) *f*

трэба чытаць як Nom. Sing. *die Abwesenheit*, Gen. Sing. *der Abwesenheit*, Nom. Plur. няма» [Гам жа, с. 295].

Дзеясловы, якія не ўжываюцца без *sich*, вынесены ў асобны артыкул. Кіраванне дзеясловаў пазначана наступным чынам:

erorben (з 4-ым скл.) — заваяваць, здабыць;
erreichen (з 4-ым скл.) — дасягнуць, дастаць (нешта);
zueilen (з 3-ім скл.) — падбягаць, бегчы, сьпяшацца (да нечага).

Разам з прыназоўнікамі, якія ўжываюцца з пэўнымі склонамі, фіксуюцца ўмовы кіравання, напрыклад:

bei (з 3-ім скл.) — пры, каля;
zwischen (з 3-ім, або з 4-ым скл.) — паміж;
in (з 3-ім і 4-ым скл.) — у.

Аўтарам уключаны ў рэестравую частку найбольш пашыраныя нямецкія скарачэнні, якія спачатку расшыфраваны, а затым перакладзены, напрыклад:

dgl., dergleichen — падобна;
d.h. das heißt — гэта ёсць (г. ё.).

Акрамя «Нямецка-беларускага альфабэтычнага слоўніка», у структуру падручніка па нямецкай мове ўключаны невялікія нямецка-беларускія слоўнікавыя матэрыялы, якія суправаджаюць тэксты ў кнізе і граматычныя правілы. Словы ў іх пададзены паводле парадку іх ужывання ў тэксце. Ролю рэестравых выконваюць не толькі асобныя словы ў пачатковай форме, але і склонавыя формы назоўнікаў з/без прыназоўнікаў, асабовыя формы дзеясловаў, словазлучэнні і сказы. Такі спосаб арганізацыі рэестравай часткі разлічаны на завучванне асобных адзінак тэксту, што, безумоўна, спрыяла яго разуменню, напрыклад:

für den Winter — на зіму;
nach deinem Appetit — паводле твайго апетыту;
die Erde ist gedacht — зямля была прадстаўлена (выабража-
на);
als hache Scheibe — як плоская глыба (паверхня).

Граматычная характарыстыка рээстравых слоў уводзілася паступова, адпаведна з вывучэннем асноўных граматычных правілаў нямецкай мовы. Таму ў слоўніках, якія пададзены на першых лекцыях (матэрыял падручніка размеркаваны на 45 лекцый), назоўнікі запісаны з артыклем, прыналежныя займеннікі маюць усе тры родавыя формы, а астатнія часціны мовы забяспечаны толькі беларускімі адпаведнікамі, напрыклад:

der Vater — бацька;
unser, unsere, unser — наш, нашая, нашае;
groß — вялікі;
trocken — сухі;
in — у.

Пачынаючы з 10-й лекцыі для характарыстыкі рээстравых назоўнікаў аўтарам выкарыстана тая ж сістэма памет, што і ў «Нямецка-беларускім альфабэтычным слоўніку». Але памета роду вынесена на першае месца слоўнікавага артыкула, напрыклад:

m. Kunstschnitzer (-s, -) — разьбяр;
f. Spitze (-, -n) — кружава;
n. Können (-s) — магчымае.

Разгорнутая характарыстыка дзеяслова пададзена з 25-й лекцыі. У круглых дужках запісана, з якім дзеясловам-звязкай ужываецца той ці іншы дзеяслоў: *h.* — *haben*, *s.* — *sein*. Пры дзеясловах, якія спрагаюцца паводле моцнага тыпу спражэння, указана чаргаванне каранёвага галоснага, напрыклад:

abgeben (-a, h. -e) — аддаць;
durchsehen (-a, h. -e) — праглядзець;
betrügen (-o, h. -o) — абмануць, падвясці.

Аўтар карыстаецца двума спосабамі перакладу рэстра-
вых слоў. Пераважную большасць складаюць такія слоў-
нікавыя артыкулы, у якіх эквівалентам да загаловачнага сло-
ва выступае адзін беларускі адпаведнік. Радзей у перакладной
частцы прапанаваны рад сінонімаў, аддзеленых коскамі, на-
прыклад:

nötigen — патрэбны, неабходны;
Sinn — значэнне, пасэнс, чуцьцё, думка.

Дадатковая інфармацыя, якая датычыцца аб'ёму значэння
слова, пададзена ў круглых дужках пры беларускіх
адпаведніках, напрыклад:

Kiesel — крэмень (гуска), камень;
nachlesen — зьбіраць (каласы пасля жніва);
schlittern — езьдзіць, коўзацца (на лёдзе).

Амонімы і мнагазначныя словы не разнесены ў розныя
слоўнікавыя артыкулы, а аформлены толькі праз коску, на-
прыклад:

lockern — разрыхліць, аслабіць, наволіць;
Schein — блеск, зьяньне, святло, пасьведчаньне, квіток;
schneiden — кроіць, рэзаць, пілаваць, жаць, стрыгчы.

Прыметнікі і прыслоўі, формы якіх супадаюць, пададзены
ў адным слоўнікавым артыкуле праз коску, напрыклад:

laut — галосны, чутны, галосна, чутна;
leise — ціхі, лёгкі, чутны, ціха, лёгка.

Апісальныя тлумачэнні рэстравых слоў, некаторыя з якіх даюць этымалогію слова, выкарыстаны ў слоўнічках, прыкладзеных да тэкставых матэрыялаў, напрыклад:

m. Tertianer (-s, -) — тэрцыян (вучань 3-ай кл. гімназіі).

«Нямецка-беларускі альфабэтычны слоўнік» П. Бакача варта ўвагі сучаснага чытача дзякуючы якасці лексікаграфічнай апрацоўкі ў ім лексічнага матэрыялу. Значны аб'ём перакладной крыніцы ўяўляецца дастатковым для таго, каб выкарыстаць яе як «чарнавы», папярэдні варыянт слоўніка для апрацоўкі сучаснага перакладнога даведніка, разлічанага на пачатковы і сярэдні этапы вывучэння нямецкай мовы.

9. Winkelmann H. Kleiner Weissruthenisch-Deutscher Sprachführer = Mały bielaruska-niamiecki pierakładcyk. — 1941.

Па ініцыятыве Х. Вінкельмана²¹ пры дапамозе беларуска-га моўнага аб'яднання (der Weissruthenischen Sprachverein) у 1942 г. быў падрыхтаваны беларуска-нямецкі размоўнік²². Задача ўкладання кнігі, якая б дапамагала мясцоваму насельніцтву акупаванай тэрыторыі вывучаць нямецкую мову, уяўлялася вельмі важнай і актуальнай. Кніга адрасавалася ўсім, хто жадаў атрымаць інфармацыю па пэўнай тэме або набыць ці ўдасканаліць навыкі нямецкай гутарковай мовы. Ва ўступе да даведніка аўтарам адзначана: «Kab u dalejšym lapiej

²¹ Інфармацыя пра самога ўкладальніка ў адшуканых матэрыялах адсутнічае. На адвароце тытульнага ліста пазначана толькі, што Хайнц Вінкельман з'яўляўся франтавым гандляром кніг на Усходзе.

²² Рукапіс размоўніка падшыты ў папку «Справа» зялёнага колеру. Тэкст слоўніка надрукаваны на машынцы на тонкіх чыстых лістах фармату А 4 або лістах, на адвароце якіх знаходзіцца рэклама розных нямецкіх выдавецтваў з адрасамі. У змест тэксту, надрукаванага лацінкай, унесены праўкі ад рукі.

vykaristoŭvać bahaćci niemieckaj kultury šmatlikija bielarusy raspačali vuvučać niemieckuju movu, šmatlikija inšyja majuć namier heta raspačać. Heta jość pieršy most da niemcaŭ, tolki maŭaja pierachodnaja pomač» [Winkelmann 1941, S. 4].

Лексічны матэрыял размоўніка прадстаўлены на 143 друкаваных на машынцы старонках і падзелены на некалькі частак: прадмова на беларускай і нямецкай мовах, спіс скарачэнняў, беларуска-нямецкі слоўнік.

Рукапіс слоўніка быў адпраўлены па пошце гэбітскамісарам г. Баранавічы на імя генеральнага камісара Беларусі 6 жніўня 1942 г. з просьбай пераправеркі і атрымання дазволу на друк. Выданне беларуска-нямецкага слоўніка-размоўніка планавалася пад назвай «Jetzt reden wir Deutsch». У склад кнігі ўключаны таксама звесткі з нямецкай граматыкі «Tolki trocha z hramatyki», дзе прадстаўлена кароткая характарыстыка асноўных граматычных катэгорый асобных часцін мовы (род, лік, склон назоўнікаў, трыванне, час, стан дзеясловаў і г. д.), апісанне тыпаў спражэння і асноўныя звесткі па іншых часцінах («časinach») мовы.

Размоўнік з'яўляецца дапаможнікам агульнага тыпу: ён ахоплівае неспецыялізаваныя тэмы штодзённага дыялога і адпаведную ім лексіку. Лексікон згрупаваны вакол некалькіх тэм, кожная з якіх падзелена на шэраг падтэм. Так, тэма «Važnejšyja zvaroty movy» ўключае падтэмы: «Pryvitańnie i zvarot», «Prošba i padziaka», «Pytańnie i adkaz», «Navaryć i razumieć», «Imia i pamieškańnie», «Na službovym stanovišču», «Na pošcie», «U haścińnicy», «U kupca», «U ramieslenikaŭ», «Zakliki pomaču»;

«Tolki trocha z hramatyki»: «Niamiecki alfabet», «Nazoŭnik i člen», «Tvareńnie formy množnaha liku», «Asabovyja zajmieńniki Dziejaslovaŭ», «Tvareńnie formy roznych časaŭ», «Tvareńnie mocnaha i słaboha spraeńnia», «Uspamahajučyja»;

«Sloŭnik uparadkavany pavodle hrupaŭ»: «Čas», «Miery», «Liki i paradkavyje čyслы», «Biuro», «Kasa», «Bank», «Pošta»;

«Službovyja placouki»: «Palicyja», «Pašpartnaje biuro», «Sud», «Škoła», «Carkva», «Tuŭava», «Chvaroba i lekar», «Voprarka», «Cyrulnia», «Siamja», «Žyllovy pakoј», «Spalnia», «Kuchnia»,

«Наściінніца», «Kupiec», «Pahoda», «Aharod i aharodnina», «Ziemlarobstva», «Ziemlarobskija pryłady», «Kałosnyja», «Voz i koń», «Žyviolahadoŭla», «Les», «Laviectva i rybałoŭstva», «Majsternia», «Šaviec», «Kraviec», «Pralnia», «Elektryčnaść», «Samachod», «Rovar», «Čyhunka», «Budaŭnictva», «Ziamnaja rabota», «Mularstwa», «Ciasielnictva», «Unutranaja budova domu», «Muzyka», «Taatr».

Сэнсава блізкія словы і выразы беларускай мовы аб'яднаны ў адзін тэматычны раздзел, у межах якога яны пададзены ў алфавітным парадку.

Акрамя асобных слоў, аб'ектам перакладу выбраны і найбольш ужывальныя ў жыццёвых сітуацыях словазлучэнні і сказы, якія з'яўляюцца своеасаблівай замалёўкай прагназіруемай сітуацыі, напрыклад:

U kupca

Ja chacieŭ-by štości kupić. — Ich möchte etwas kaufen.

Dajcie mnie, kali laska... — Geben Sie mir bitte...

Kolki heta kaštuje? — Was kostet das?

Heta dla mianie za doraha. — Das ist mir zu teuer.

Moža majecie štoś tańniejšaje? — Haben Sie etwas Billiges?

Pakażecie mnie jašče inšaje. — Zeigen Sie mir noch anderes.

З граматычных памет у размоўніку выкарыстаны наступныя: пры назоўніках жаночага роду, пераклад якіх вынесены ў асобны слоўнікавы артыкул, зафіксавана форма назоўнага склону множнага ліку; пры назоўніках мужчынскага і ніякага роду часам пазначаны род, канчаткі ў форме роднага склону адзіночнага ліку і назоўнага склону множнага ліку, напрыклад:

Noč — Nacht, Nächte;

Stenahrafija — Kurzschrift, w. -en;

Poŭdzień — Mittag, m. -e;

Dažynki — Erntefest, n. -e.

Пры назоўніках, якія маюць форму толькі адзіночнага або множнага ліку, у дужках пазначана адпаведна *t.a.l.* або *t.m.l.*, напрыклад:

Palicyja — *Polizei*, *w. (t.a.l.)*;
Voŭna — *Wolle*, *w. (t.a.l.)*;
avacovyja kultury (t.m.l.) — *Obstkultur*, *w. -en*.

Дзеясловы ў нямецкай частцы лексікону пададзены ў пачатковай форме і форме імперфекта, напрыклад:

lapić — *flicken, flickte*;
прытацаваць — *heften, heftete*;
namyć — *einweichen, weichte ein*;
vyzywać — *auswrängen, wrang aus*.

Задача складальніка размоўніка заключалася ў адшуканні нямецкага адпаведніка да найбольш ужывальнага слова і выразу беларускай мовы. У перакладной частцы прапанаваны пераважна адзін размоўны эквівалент да беларускай лексічнай адзінкі, але ў шэрагу выпадкаў у нямецкай частцы слоўніка знаходзяцца два сінанімічныя эквіваленты. На першае месца пры гэтым вынесена ўласна нямецкае слова, а пасля яго — інтэрнацыянальнае, параўн.:

Stenahrafija — *Kurzschrift, w. -en, Stenografie, w. -n*;
budžet — *Haushaltsplan, m. -pläne, Budget, n. -s*.

Размоўнік Х. Вінкельмана — цікавая самастойная лексікаграфічная праца першай паловы ХХ ст., у якой зроблена спроба сістэматызацыі і перакладу беларускай лексікі на нямецкую мову. Даведнік заслугоўвае ўвагі як прыклад аднаго з першых беларуска-нямецкіх размоўнікаў.

10. *Вучымся нямецкае мовы // Беларуская школа. — 1942.*

У перыяд другой сусветнай вайны нямецка-беларускія даведнікі метадычнай накіраванасці ўкладаліся і на тэрыторыі Беларусі. «Школьніцтва, на думку Кубэ, магло быць першым важным крокам на шляху да рэалізацыі яго палітычных планаў. У дазvole выдання часовых школьных інструкцый ён падкрэсліваў, што Генеральная акруга Беларусі — жыццёвая прастора беларускага народа і ў першую чаргу менавіта гэтаму народу павінна служыць» [Турунак 1993, с. 75]. 13 кастрычніка 1941 г. ва «Урадавым Весніку» быў надрукаваны загад, паводле якога да 1 кастрычніка 1941 г. у мясцовасцях акруговых камісараў былі адчынены школы. Абавязковае навучанне вызначалася для дзяцей 7—14 гадоў. У загадзе гаварылася: «Гэнэральная акруга Беларусі ахоплівае жыццёвы абшар беларускага народу. Дбаньне аб беларускай культуры, звычайна і асьвеце зьяўляецца адной з істотных задач школ Гэнэральнай акругі Беларусі. Іншыя народнасьці: палякі і расейцы, якія жывуць на гэтым жыццёвым абшары, павінны засвойваць беларускую культуру... Выкладаньне ў школах будзе ў беларускай мове» [Там жа]. Крыху пазней выйшаў загад аб забароне карыстання савецкімі і польскімі школьнымі падручнікамі. Навуковаму аддзелу Нэбэнбюро — дапаможнаму аддзелу пры генеральным камісары — была даручана распрацоўка школьных падручнікаў для пачатковых беларускіх школ. На Другім Усебеларускім Кангрэсе²³ ў справядачы прэзідэнта Беларускай Цэнтральнай Рады (БЦР) Р. Астроўскага аб дзейнасці гэтага органа ўлады паведамлялася, што за час існавання БЦР (г.зн. са снежня 1943 г.) супрацоўнікамі Навуковага аддзела было складзена больш за два дзесяткі падручнікаў для пачатковых і сярэдніх школ,

²³ Другі Усебеларускі Кангрэс адбыўся 27 чэрвеня 1944 г. у Мінску.

беларуска-нямецкі тэхнічны слоўнік, перагледжана і часткова распрацавана тэрміналогія па гісторыі, псіхалогіі, фізіцы, хіміі і іншых прадметах.

Да часу ўвядзення новых школьных падручнікаў настаўнікі павінны былі карыстацца тымі навучальнымі матэрыяламі, што друкаваліся ў перыядычным выданні «Беларуская школа» (пачынаючы з 1943 г. замест «Беларускай школы» распачалося выданне часопіса «Школа і жыццё», але выйшаў толькі адзін нумар), якое з'яўлялася педагагічным часопісам Інспектарыята беларускіх школ пры генеральным камісары Беларусі. «Факт выдання педагагічных часопісаў з'яўляўся як сведчаннем культуртэгерскай дзейнасці немцаў, так і выражэннем намаганняў беларускіх нацыяналістаў выкарыстоўваць школу ў сваіх інтарэсах» [Жумарь 1996, с. 36]. Асноўнай тэматыкай выдання сталі «праблемныя артыкулы па пытаннях нацыянальнага выхавання, адукацыі, метадычныя матэрыялы, пачатковыя звесткі з розных галін ведаў, распараджэнні акупацыйных улад у галіне народнай асветы» [Жумарь 1993, с. 422]. Часопіс «Беларуская школа» выходзіў у Мінску і Вільні са студзеня па снежань 1942 г. адзін раз у два месяцы. Усяго за гэты перыяд з'явілася шэсць нумароў. Падрыхтаваныя ў Мінску матрыцы вывозіліся ў Вільню, дзе ў тыпаграфіі «Шывітус» набіраўся нумар. Матэрыялы часопіса, якія распаўсюджваліся ў Мінску, набіраліся на кірыліцы, а ў Вільні — на лацінцы. Пяты і шосты нумары выдання, што выходзілі ў Мінску, мелі паралельную назву «Biełaruskaja škola». Звяртае на сябе ўвагу той факт, што ўкладальнікі часопіса не былі абыякавымі да пытання правапісу. Так, у чацвёртым нумары знаходзім наступнае паведамленне: «3 гэтага нумару наш часопіс друкуецца паводле новага, прынятага і зацверджанага, беларускага правапісу. У бліжэйшы час Інспектарыятам беларускіх школаў пры Генеральным Камісару Беларусі «Беларускі правапіс» будзе выданы асобнай кніжкай для ўсеагульнага карыстання. Аўтар яго — Антон Лёсік» [Беларуская школа 1942, с. 32].

Адказным за змест часопіса быў шэф Інспектарыята беларускіх школ пры Генеральным камісарыяце Й. Сівіца²⁴. Фактычным рэдактарам часопіса стаў інспектар В. Гадлеўскі, адзін з самых вядомых дзеячаў беларускай эміграцыі. Выдавецкую частку «Беларускай школы» ўзначальваў Я. Найдзюк. Адным з раздзелаў часопіса была рубрыка «Вучымся нямецкае мовы» — комплекс заданняў рознага характару, разлічаны на вывучэнне нямецкай мовы, і метадычныя парады для настаўнікаў. Амаль да кожнага задання прыкладаўся невялічкі перакладны слоўнічак для завучвання, мэтай якога было даць вучню зручны ў карыстанні, просты па структуры, невялікі аб'ём дапаможнік, які задаволіў бы самыя вострыя патрэбы пры перакладзе тэкстаў з нямецкай мовы на беларускую. Акрамя гэтага, прадугледжвалася выкарыстанне слоўнікавых матэрыялаў на занятках па практыцы нямецкага маўлення, а таксама пры правядзенні розных відаў слоўнікавай работы ў трэцім — шостым класах. Укладальнікамі адзначалася: «Зусім зразумела, што з прычыны адсутнасці у вучняў падручнікаў нямецкае мовы, дадзеныя тэксты могуць быць выкарыстаны і ў іншых класах» [Беларуская школа 1942, с. 21]. Слоўнічкі, якія суправаджалі тэксты рознага характару, друкаваліся з трэцяга нумара часопіса. Спецыяльнай назвы яны не мелі.

Рубрыка «Вучымся нямецкае мовы» знаходзілася звычайна ў сярэдзіне перыядычнага выдання і займала некалькі разваротаў. Перакладныя падборкі слоў, якія суправаджалі тэксты, падаваліся адразу пасля іх. Назвы тэкстаў і тэм выдзяляліся тлустым вялікім шрыфтам.

Матэрыялам для перакладу выступала найбольш ужывальная ў штодзённым жыцці лексіка нямецкай мовы. Школьнікам

²⁴ А. Грыцкевіч адзначаў, што Й. Сівіца з'яўляўся супрацоўнікам аддзела культуры і палітыкі генеральнага камісара Беларусі. Сівіцу прызначылі кіраўніком выдавецтва школьных падручнікаў і літаратуры для моладзі, наглядчыкам над галоўным школьным інспектарам і цэнзарам усіх беларускіх друкаў [Грыцкевіч 1993, с. 402].

прапаноўваліся ў першую чаргу нямецкія прывітанні і іх беларускія адпаведнікі, параўн.:

Guten Tag! — *Добры дзень!*

Leben Sie wohl! — *Бывайце!*

Danke! — *Дзякую!*

Verzeihung! — *Выбачце!*

Перакладны матэрыял, вызначаны для запамінання і завучвання, закранаў пераважна школьную лексіку і быў згрупаваны вакол некалькіх тэм. Так, двухмоўныя слоўнічкі суправаджалі тэксты «Erste Sprechübungen», «Wir lernen», «Was ich liebe». Да заняткаў па практыцы нямецкага маўлення аўтарамі рубрыкі «Вучымся нямецкае мовы» былі падрыхтаваны маленькія двухмоўныя слоўнічкі, з дапамогай якіх вучням належала скласці апавяданні на адну з тэм, напрыклад: «Па дарозе ў школу», «Твае школьныя сябры», «Што робяць дзеці ў школе».

Ролю рээстравай часткі ў такіх даведніках выконвала нямецкая лексіка. Перакладныя слоўнічкі былі звязаны з канкрэтным тэкстам, таму загаловачныя словы пададзены не ў алфавітным парадку, а адпаведна іх ужыванню ў тэкстах.

Паколькі лічылася, што пры авалоданні нямецкай мовай важным з'яўляецца завучванне гатовых моўных адзінак і ўстойлівых спалучэнняў слоў, у рээстравую частку выносіліся не толькі асобныя нямецкія лексемы, але і адзінкі больш складанай структуры — словазлучэнні, сказы:

Ski laufen — *коўзацца на лыжах;*

Es regnet — *дождж ідзе;*

Geht früh und spät unter. — *Узыходзіць рана і заходзіць позна;*

Auf welche Art? — *Якім спосабам?*

Wie alt ist er? — *Колькі яму год?*

Звяртае на сябе ўвагу добра распрацаваная ў слоўнічках сістэма граматычных памет, якія шырока і паслядоўна выка-

рыстаны ў нямецкай рэстравай частцы. Пры назоўніках, акрамя формы назоўнага склону адзіночнага ліку, пададзены формы роднага склону адзіночнага ліку і назоўнага склону множнага ліку, напрыклад: *der Lehrer*, -s. азначае, што родны склон адзіночнага ліку назоўніка — *des Lehres*, а назоўны склон множнага ліку — *die Lehrer*. Знак тыльды (~) замяняе форму слова, якая поўнасю захоўваецца пры ўтварэнні іншай формы: *die Feder*, ~, ~n, г. зн. у назоўніку *die Feder* форма роднага склону адзіночнага ліку супадае з формай назоўнага склону адзіночнага ліку. Форма назоўнага склону множнага ліку *die Federn* утвараецца ад формы назоўнага склону адзіночнага ліку плюс -n (што паказвае знак тыльды).

У дзеясловах моцнага спражэння прыводзяцца тры асноўныя часавыя формы. У выпадку няправільнага ўтварэння таго дзеяслова падаюцца яго формы ў *Präsens*, напрыклад:

graben (*grub, gegraben*; *Präsens: ich grabe, du grabst, er gräbt, wir graben*) — *капаць*;

lesen (*las, gelesen*; *Präsens: ich lese, du liest, er liest*) — *чытаць*;

sprechen (*sprach, gesprochen*; *Präsens: ich spreche, du sprichst, er spricht*) — *гаварыць*.

Слоўнікі максімальна зручныя і простыя ў карыстанні. У перакладной частцы прыведзены толькі асноўныя беларускія адпаведнікі да рэстравых слоў або ўказаны той адпаведнік да нямецкай лексемы, які лепш падыходзіць па кантэксте, параўн.:

frisch — *свежы, бадзёры, тут: жвавы*;

das Fassen, -s — *тут: трыманьне*;

ist da — *тут у сэнсе: наступіла, прыйшла*.

Перакладныя слоўнікавыя матэрыялы служаць дапаможнікам па вывучэнні нямецкай мовы, укладанне якога было выклікана практычнымі запатрабаваннямі навучальнага працэсу. Тым не менш гэта цікавы прыклад распрацоўкі пера-

кладных нямецка-беларускіх даведнікаў для школы, вопыт якіх мог бы выкарыстоўвацца для афармлення правілаў і прынцыпаў стварэння новых перакладных слоўнікаў метадычнай накіраванасці.

11. Zur Loye Hans. Sprachhelfer für die Verständigung mit weißruthenischen Landarbeitern. — Berlin, 1942.

У 40-я гады XX ст. у Нямецчыне быў распрацаваны і выдадзены шэраг перакладных нямецка-іншамоўных слоўнікаў-дапаможнікаў. Адна з серый перакладных даведнікаў атрымала назву «Sprachhelfer für die Verständigung» (Дапаможнік для разумення) і налічвала ў сваім складзе пяць кніг²⁵. Ініцыятарамі ўкладання першага слоўніка былі нямецкія студэнты, якія ў час сваіх канікул накіроўваліся ў сельскую мясцовасць на збор ураджаю. Разам з імі працавалі французскія ваеннапалонныя. Дзеля таго каб спрасціць моўныя зносіны паміж нямецкімі сялянамі і французамі, было вырашана склаці картатэку перакладаў найбольш ужывальных у сельскай гаспадарцы слоў і выразаў, якая пазней была пакладзена ў аснову перакладнога слоўніка [Zur Loye 1940, S. 3]. Выданне першага нямецка-французскага слоўніка серыі, паводле слоў аўтара перакладных даведнікаў, «было ўхвалена грамадскасцю і атрымала статус вядомага ва ўсіх колах перакладнога дапаможніка. Практычная каштоўнасць укладзенай распрацоўкі не выклікала сумненняў» [Zur Loye 1942, S. 3], што і падштур-

²⁵ Zur Loye H. Sprachhelfer für die Verkehr der deutschen Bauern mit den französischen und belgischen Kriegsgefangenen. — Neuburg: J.Prechter, 1940. — 36 S.; Zur Loye H. Sprachhelfer für die Verständigung mit russischen Kriegsgefangenen. — Berlin: Radetzki, 1942. — 40 S.; Zur Loye H. Sprachhelfer für die Verständigung mit englischen Kriegsgefangenen. — Berlin: Radetzki, 1942. — 38 S.; Zur Loye H. Ukrainischer Sprachhelfer. — Berlin: Radetzki, 1942. — 48 S.; Zur Loye H. Sprachhelfer für die Verständigung mit weißruthenischen Landarbeitern. — Berlin: Radetzki, 1942. — 50 S.

хнула да стварэння аналагічных слоўнікаў для англійскіх і рускіх ваеннапалонных. Перакладныя даведнікі з уключэннем украінскай і беларускай моў распрацоўваліся пазней як дапаможнікі для ажыццяўлення моўных зносін з сельскімі працаўнікамі. Тыраж кожнага перакладнога выдання складаў каля 10000 экзэмпляраў.

Выхаду ў свет нямецка-беларускага варыянта кнігі было прысвечана паведамленне рэдакцыі берлінскай газеты «Беларускі работнік» ад 16 красавіка 1944 г. (нядзельны выпуск). На старонках газеты з'явілася нататка: «Выйшаў з друку і ёсць у продажы ў большай колькасці невялікі Нямецка-беларускі слоўнік, апрацаваны Гансам Лёе²⁶. Слоўнік мае 50 балонак друку і можа служыць як дапаможнік, асабліва карысны для работнікаў сельскае гаспадаркі. Адзін экзэмпляр без перасылкі каштуе 70 фэнігаў. Пры гуртовых заказах гэтая скідка: ад 10 экз. — 65 фэн., ад 100 экз. — 60 фэн., ад 1000 экз. — 55 фэн.» [Беларускі работнік 1944, с. 2].

Ю. Туронак у сваёй манаграфіі «Беларуская кніга пад нямецкім кантролем (1939—1944)» падае гэты слоўнік як выданне 1944 г. Такія выхадныя даныя трэба, верагодна, лічыць не зусім дакладнымі, паколькі на тытульным лісце кнігі пазначаны 1942 г. і, акрамя гэтага, вышэйзгаданы нямецкі бібліяграфічны даведнік «Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums 1911—1965» змяшчае наступную інфармацыю: «Zur Loye, Hans: Sprachhelfer für die Verständigung mit weißruthenischen Landarbeitern. Bln: Radezki '42» [Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums 1911—1965 1985, S. 289].

Кніга прызначалася, з аднаго боку, для нямецкіх сялян і гаспадароў, а з другога — замежнікаў. Каб спрасціць карыстанне слоўнікам, загаловак і ўкладзены адразу на дзвюх мовах.

Перакладны даведнік маленькага фармату і сваімі памерамі нагадвае сучасныя кішэнныя слоўнікі. Кожная старонка

²⁶ Сёння адсутнічаюць канкрэтныя звесткі пра жыццё і дзейнасць Ганса цур Лёе.

лексікону падзелена на тры калонкі. У першай з іх пададзена нямецкае рээстравае слова, у другой — беларускі адпаведнік, запісаны кірыліцай, і ў трэцяй — беларускі эквівалент на лацінцы. Калонкі раздзелены паміж сабой тлустымі вертыкальнымі лініямі.

Перакладны даведнік складаецца з дзвюх частак. У першай з іх словы згрупаваны вакол 23 тэм, у другой — лексічны матэрыял разбіты на 8 тэм. На 50 старонках слоўніка даецца пераклад 1173 рээстравых слоў, у склад якіх уключаны і пераклад загаловаў.

Задача распрацаваць слоўнік, які быў бы карысным дапаможнікам пры кантактах з сельскімі працаўнікамі, абумовіла лексічны склад даведніка. Найбольш багата прадстаўлена ў ім сельскагаспадарчая лексіка. Словы і выразы гэтай групы фіксуюцца ў такіх раздзелах лексікону, як «Сельская гаспадарка», «Жывёла», «У хлеве», «У садзе», «У лесе», «У полі», «Прыладзьдзе», «Пладаводства», «Гародніцтва». Для ваеннапалонных распрацаваны тэматычны раздзел «Жыццё ў лягеры». У корпус размоўніка ўключаны найбольш ужывальныя адзінкі этыкету. Словы і выразы гэтай лексічнай групы аб'яднаны ў раздзелы «Прыбыцьцё», «Важнейшыя пытаньні», «Агульныя выражэньні». У групу «Чалавек і хваробы» ўвайшлі назвы частак цела чалавека, яго ўнутраных органаў, найменні хвароб. Назвы дзён тыдня, месяцаў, пор года знайшлі адлюстраванне ў групе «Поры года». Тэма «Пагода» падзелена на дзве часткі: у першай перакладаюцца асобныя словы, а ў другой — найбольш частотныя выразы з гэтымі словамі. Група «Месца забавы» прысвечана перакладу назваў розных месцаў адпачынку.

Нямецкія рээстравыя словы размешчаны ў лексіконе не ў алфавітным парадку, а па сэнсавых сувязях слоў. Паколькі слоўнік у першую чаргу скіраваны на тое, каб дапамагчы пры дыялогу, у кнігу ўключаны, акрамя асобных слоў, словазлучэнні і сказы. Такі спосаб падачы матэрыялу вельмі зручны: абаліраючыся на звароты і словы, прыведзеныя ў раздзе-

ле, карыстальнік мог самастойна будаваць паведамленні на адпаведную тэму. Напрыклад:

Ankunft des weißruthenischen Landarbeiters
Прыбыццё беларускага земляроба-работніка
Prybyzjyjń belarússkaha sjeťlaróba-rabótnika

Wie heißt du? — Як ты называеся? — Jak ty nasywájessja?
Wie ist dein Beruf? — Які твой занятак? — Jaki twój sanjátak?
Antworte ja oder nein! — Адкажы, так або не! — Adkashy, tak
abo nje!

Besitzt du einen eigenen Bauernhof? — Ці ты маеш собскую
гаспадарку? — Zji ty májesch sóbsskuju haspadárku?

Аўтар пераклаў на беларускую мову 232 сказы, з ліку якіх 85 адзінак — сказы з дзеясловам-выказнікам у форме загаднага ладу, якія вар’іруюцца паводле сваёй формы (7 выпадкаў формы 2-й асобы множнага ліку: ням. *Reinigt das Zimmer!* бел. *Ачысьціце пакой!* бел. *Atschýsssjzizje pakój!*; 1 выпадак формы 1-й асобы множнага ліку: ням. *Wir wollen Moos hacken!* бел. *Будзем выкапваць мох!* бел. *Búdsjem wykápvazj moch!*; 2 формы ветлівага звароту: ням. *Zeigen Sie mir bitte Ihren Paß!* бел. *Пакажыце мне ваш папарт!* бел. *Pakáshyzje mnje wasch paschpart!*; астатнія — формы 2-й асобы адзіночнага ліку: ням. *Fahre mit dem Zug,* бел. *Едзь цягніком!* бел. *Jedsj zjahníkóm!*). 104 адзінкі складаюць сказы-пытанні з пытальнай часціцай *ці*, пыталымі словамі *як, дзе, куды, колькі, калі, чаму, што* і г.д. або ўвогуле без іх, напрыклад: ням. *Wie alt bist du?* бел. *Колькі табе гадоў?* бел. *Kólki tabje hadóŷ;* ням. *Hast du Schmerzen?* бел. *Маеш боль?* бел. *Májesch bol?;* 34 апаবাদальныя сказы, напрыклад: ням. *Hier werden wir den Stamm durchsägen,* бел. *Тут мы будзем перапілоўваць камель,* бел. *Tut my búdsjem pjerapilóuwazj kamjél;* 9 мадэлей незакончаных сказаў з выкарыстаннем шматкроп’я, напрыклад: ням. *Mein (Ihr) Zug fährt um...* бел. *Мой (ваш) цягнік ад’язджае ў...* бел. *Мoj (wasch) zjahník adjasháje u...*

Адсутнічаюць граматычная і стылістычная характарыстыкі слоў. Запісанае лацінкай беларускае слова, якое мае больш

чым адзін склад, забяспечана націскам, напрыклад: *Zji ty héta wjédajesch?*

Падбор аднаго найбольш адэкватнага адпаведніка стаў асноўным прынцыпам перакладу, таму беларускім эквівалентам да загаловачнага слова, простага ці складанага па структуры, з'яўляецца пераважна адна лексема. Сінонімы пададзены ў беларускай частцы лексікону толькі ў тых выпадках, калі рэестравая адзінка — таксама рад сінонімаў, напрыклад:

Meßband, Meßstock — Рулетка для мераньня, штабка для мераньня — *Ruljétká da mjéranjnja, schtabka da mjéranjnja*;

Steine, Ziegel — каменье, цэгла — *Kamjénjnje, zéhla*;

Hohlziegel, Dachziegel — Пустакі, чараніца — *Pusstakí, tscharapíza*.

Трэба прызнаць значэнне гэтага слоўніка ў тым, што ён з'явіўся спробай апісання лексічных рэсурсаў дзвюх моў. Час яго стварэння дыктаваў практычны характар дапаможніка, які быў прызначаны, як і ўсе папярэднія выданні гэтай серыі, для кантактаў з прымусовай і наёмнай рабочай сілай. Аб'ём і змест яго быў скіраваны на выкананне гэтай задачы: мінімум слоў і выразаў, каб адказаць на распараджэнне нямецкага гаспадары.

Перакладны даведнік, нягледзячы на пэўную колькасць недахопаў, сярод якіх літаральнасць у перадачы нямецкіх рэестравых слоў, часам няўдалы пераклад (што відавочна, зыходзячы з сучаснага стану развіцця беларускай лінгвістыкі), — цікавая спроба ўкладання беларуска-неславянскага размоўніка.

12. Нямецка-беларускія размовы // Новы шлях. — 1942—1944.

«Нямецка-беларускія размовы» — гэта рубрыка ў часопісе «Новы шлях»²⁷, якая і была нямецка-беларускім размоўнікам.

Тэхнічная рэдакцыя «Новага шляху» знаходзілася ў Рызе. Тут нумар рыхтаваўся да друку, і ўжо гатовыя матрыцы з усімі матэрыяламі накіроўваліся для раздрукоўкі ў Мінск у рэдакцыю «Беларускай газеты»²⁸. Распрацоўка рубрыкі пачалася з трэцяга выпуску часопіса «Новы шлях» у 1942 г. і стала пастаяннай да апошняга яго нумара, які ўбачыў свет у маі 1944 г.; усяго выйшла 45 нумароў.

Сучасныя архіўныя матэрыялы не даюць дакладных звестак пра тое, хто з супрацоўнікаў рэдакцыі непасрэдна займаўся ўкладаннем і распрацоўкай «Нямецка-беларускіх размоў». Улетку 1942 г. галоўным рэдактарам часопіса быў У. Сядура.

²⁷ У канцы 1941 г. на тэрыторыі Генеральнай акругі Латвіі на рускай мове пачаў выходзіць часопіс «Новый путь». «Пабачыўшы, што расейская мова не надаецца для чытачоў Беларусі, нямецкае кіраўніцтва паставіла выдаваць гэты часопіс на беларускай мове» [Новы шлях 1942, с. 3]. Так сваю дзейнасць пачаў беларускамоўны варыянт часопіса «Новы шлях», які ствараўся з дазволу і пры падтрымцы германскіх улад. «Па якасці друку і прафесіяналізму афармлення яму не было роўных сярод усіх акупацыйных перыядычных выданняў, якія друкаваліся на беларускай мове» [Жумарь 1996, с. 37]. Часопіс «Новы шлях» прызначаўся для мясцовага насельніцтва паўночнай Беларусі і меў своеасаблівы рэкламны характар. Тут друкаваліся агульнапалітычныя і ваенныя агляды, артыкулы, у якіх ухваліліся лад жыцця, навука і культура фашысцкай Германіі, нарысы і фотанарысы пра розныя краіны і рэгіёны свету. На старонках выдання змяшчалася шмат публікацый пра беларускую народную творчасць, архітэктур, жывапіс, музыку, тэатр, дзейнасць Беларускага культурнага згуртавання, матэрыялы да юбілеяў славуных беларусаў (Ф. Аляхновіча, Я. Лёсіка), хроніка з гарадоў Беларусі.

²⁸ Функцыі экспедыцыі выконвала Беларуска Самапомач.

У падрыхтоўцы матэрыялаў, не выключана, што і слоўніка таксама, удзельнічаў і аддзел прэсы рэйхскамісарыята «Остланд».

Аўтары часопіса звярталі ўвагу чытачоў на неабходнасць і тэрміновасць распрацоўкі спецыяльнай рубрыкі, дзе сродкамі беларускай мовы перадаваліся б найбольш ужывальныя лексічныя і сінтаксічныя адзінкі нямецкай мовы. Яны канстатавалі, што «нашае беларускае грамадства зараз пільна вывучае нямецкую мову. Чым хутчэй мы будзем мець запас патрэбных у штодзённым ужытку слоў і зваротаў, тым хутчэй мы ўвойдем у запраўдны духоўны кантакт з заходнай Эўропай і нямецкім народам» [Новы шлях 1943, с. 21]. Складальнікі перакладнога даведніка разлічвалі, што ён будзе неабходным дапаможнікам для шырокага кола чытачоў, усіх тых, хто жадае размаўляць па-нямецку.

Для рубрыкі вызначана спецыяльная старонка ў канцы часопіса. Глустыя вертыкальныя і гарызантальныя лініі адмяжоўвалі яе ад іншых інфармацыйных паведамленняў і натак. На працягу ўсіх гадоў існавання «Новага шляху» шрыфт і фармат перакладных матэрыялаў не змяняліся. У выпадках, калі матэрыял аднаго раздзела быў пададзены ў некалькіх нумарах, у падзагалоўку адзначалася «Працяг». Слоўнічак набраны дробным шрыфтам чорнага або карычневага колеру і надрукаваны на белай або ружовай паперы, якая ад часу і вільгаці пажоўкла, сапсавалася.

Складальнікі часопіса меркавалі, што пастаянныя чытачы, якія збіралі і захоўвалі матэрыял гэтай рубрыкі, з цягам часу маглі б зрабіць для сябе падшыўку слоўніка. Размоўнік, калі яго сабраць у адзінае цэлае з розных нумароў часопіса, налічвае у сваім складзе 42 старонкі. 622 рээстравыя адзінкі аб'яднаны ў 22 буйныя тэмы, сярод якіх колькасным багаццем вызначаецца група «Der Besuch» — «Адведзіны» (73 адзінкі). Найменшай па колькасці аказалася тэматычная рубрыка «Die Gesundheit» — «Здароўе», якая налічвае 8 выказаў.

Дапаможнік «Нямецка-беларускія размовы» ў кожным нумары часопіса пачынаўся з тлумачэння правілаў вымаўлен-

ня ў транскрыпцыі нямецкіх гукаў. Напрыклад, даваліся такія ўказанні і парады:

a, э, і, у, о — літара з двума пунктамі *вымаўляецца працяжна*;

г — *падобна да беларускага г, вымаўляецца бяз голасу, праз выдых*;

г' — *падобна да беларускага г у слове ганак, ці да лацінскага g*;

ö — *вымаўляецца як э, але з выцягнутымі ўперад вуснамі*;

н' — *вымаўляецца як н, але праз нос, не датыкаючы языком да зубоў*.

Іншыя літары — як беларускія.

Тэматычныя раздзелы зарыентаваны перш за ўсё на тое, каб даць магчымасць весці нескладаныя дыялогі на агульныя тэмы, дапамагчы пры стасунках у штодзённым жыцці. Аўтарамі прыведзены беларускія адпаведнікі да нямецкіх лексічных адзінак па такіх тэмах, як «Нямецкая мова», «Знаёмячыся», «Агульныя звароты», «Розныя звароты», «Забароны й перасьцярогі», «У трамваю, у аўтобусе», «На станцыі», «У цягніку», «У нямецкай урадавай установе», «На мяжы», «На вуліцы», «У цырульніка», «На пошце», «У рэстаране», «Кватэра й пакой», «У гатэлі», «У лекара», «Надвор'е», «Адведзіны», «Аб пісаньні», «Шавец», «Здароўе».

Нямецкія рэстраваныя словы надрукаваны адразу ад поля, а перакладная частка набрана з чырвонага радка. Непасрэдна пасля нямецкай часткі ў дужках кірылічным шрыфтам фіксавалася, як правільна вымаўляць той або іншы нямецкі выраз. Пасля кропкі і працяжніка з вялікай літары прапанаваны беларускі адпаведнік. Такое размяшчэнне матэрыялу спрыяла знешняму выдзяленню нямецкіх адзінак. Параўн.:

Die Gesundheit (дi: г'эзунтгайт).

— *Здароўе.*

Wie geht es Ihnen? (ві: г'э:т эс і:нэн).

— *Як маецеся?*

Danke, es geht mir gut, und wie geht es Ihnen?
(данкэ, эс г'э:т мір г':ут, унт ві: гэт эс інэн).
— Дзякую, добра, а як маецца Вы?

У слоўнік уключаны размоўныя і найбольш ужывальныя звароты, словазлучэнні, сказы, узоры маленькіх дыялогаў на нямецкай мове, якія адлюстроўвалі характэрныя сітуацыі з жыцця людзей і зносін паміж імі.

Рээстравая і перакладная часткі не перагружаны дадатковай граматычнай інфармацыяй, сінонімамі і стылістычнымі паметамі. Акрамя націску ў той частцы, дзе адлюстраваны правілы вымаўлення нямецкага слова, больш няма ніякіх аўтарскіх заўваг.

Да адной адзінкі нямецкай мовы аўтары слоўніка прапанавалі толькі адзін беларускі адпаведнік. Эквівалентамі рээстравых слоў з'явіліся беларускія адпаведнікі рознай структуры: словы, словазлучэнні, сказы. Беларускія фразы — гэта не даслоўны пераклад з нямецкай мовы, бо асноўная задача бачылася ў падборы сэнсава, а не структурна адпаведных адзінак.

Размоўнік не быў самастойнай лексікаграфічнай працай, але факт яго выдання на беларускай тэрыторыі, у структуры аднаго з самых папулярных на той час часопісаў дае падставы сцвярджаць, што слоўнік-размоўнік быў вядомы беларускаму насельніцтву і ім карысталіся.

*13. *Бруноўскі П., Езавітаў К., Масальскі П. Беларуская-нямецкі слоўнік. — 1942.*

Слоўнік адшукаць не ўдалося.

Інфармацыю пра лексікон можна знайсці ў выданні: Туронак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем (1939—1944). — Мн., 2002. — С. 56.

14. *Калоша А., Пятроўскі Я. *Беларуска-нямецкі слоўнік*. — Бэрлін, 1942.

Слоўнік адшукаць не ўдалося.

Інфармацыю пра лексікон можна знайсці ў выданні: Беларускія слоўнікі й энцыклапедыі. Бібліяграфія = *Belarusian Dictionaries & Encyclopedias. Bibliography* / Скл. В. Кіпель, З. Саўка. — Нью Ёрк — Менск, 2002. — С. 449.

15. *Пятроўскі Я., Калоша А., Камароўскі В. *Нямецка-беларускі слоўнік*. — Бэрлін, 1942.

Слоўнік адшукаць не ўдалося.

Інфармацыю пра лексікон можна знайсці ў наступных выданнях: Лыч Л. Беларуска-нямецкія стасункі на акупаванай тэрыторыі (чэрвень 1941 — ліпень 1944 гг.) // Беларусіка=Albaruthenica. — Мн., 1996. — Кн. 7. — С. 55; Ён жа. «Я роднае мовы не кіну ў нядолі» // Роднае слова. — 1996. — № 8. — С. 145; Прыгодзіч М. Сумесна з нямецкімі калегамі // ЛіМ. — 2001. — 23 лютага. — С. 4; Пятроўскі Я. Мэмуары. Стагодзьдзе ў рэтраспэктыве (1905—1945). — Слуцк—Гэйнсвіль, 1988. — Кн. 1. — С. 320—321; Туронак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем (1939—1944). — Мн., 2002. — С. 67.

У 1942 г. у Бэрліне быў падрыхтаваны рукапіс нямецка-беларускага слоўніка, укладальнікамі якога былі Васіль Камароўскі, Аляксандр Калоша і Ян Пятроўскі²⁹.

Ініцыятарам і натхняльнікам гэтай працы быў В. Камароўскі. Па прычыне хуткага ад'езду з Бэрліна, ён звярнуўся да Я. Пятроўскага з просьбай дапамагчы пры дапрацоўцы і карэктуры слоўнікавых матэрыялаў. «Было да пэўнае ступені дзіўным для мяне, — успамінае Я. Пятроўскі, — што нехта з нас (беларускіх эмігрантаў у Бэрліне ў часы другой сусвет-

²⁹ Нам не ўдалося знайсці дакладных звестак пра гэтых аўтараў, акрамя апошняга. З «Успамінаў» Я. Пятроўскага вядома толькі, што А. Калоша працаваў у Бэрліне ў якасці інжынера.

най вайны. — *Аўт.*) апрацаваў Нямецка-Беларускі слоўнік. Пасьля ўсіх нацыянальна-культурных уздымаў і пасьля заняпадаў большых беларускіх арганізацыяў, раптам тут, у Бэрліне, зусім паважна на адрэзку творчым праявіўся культурны ўздых у межах беларуска-нямецкіх суадносінаў» [Пятроўскі 1988, с. 320]. Праца над слоўнікамі здавалася, на першы погляд, незвычайнай і дзіўнай у складаных варунках ваенных ліхалеццяў, а з другога боку, яе выкананне — гэта крок наперад у развіцці беларускага слоўніцтва. «Тут няважным ёсьць, які гэта слоўнік. Важным ёсьць сам факт праяўленае ў вынятковым часе ініцыятывы зь вераю ў свае ўласнае сілы» [Пятроўскі 1988, с. 320]. Пры больш падрабязным знаёмстве са зместам двухмоўнага лексікону аказалася, што матэрыял патрабаваў значнай дапрацоўкі, не задавальняў таксама і тэхнічны бок выкананай працы. Паміж аўтарам і Я. Пятроўскім была ўзгоднена перапрацоўка першай версіі матэрыялаў і падрыхтоўка іх да друку. Задача ўдасканалвання слоўніка была вельмі складанай для аднаго чалавека, і да гэтай працы быў запрошаны А. Калоша, які па розных прычынах (на жаль, таксама невядомых. — *К. Л.*) не аказаў значнай дапамогі. «Супраца ў падобных выпадках — гэта пераважна спадзяваньне, што іншы партнэр учыніць тое, чаго я не дагледзеў. Згэтуль няўхільныя промахі ў самым творы. І наадварот, калі індывідуум ведае, што ад пачатку і да канца ён зьяўляецца адказным за паводжаньне, як і непаводжаньне, тады, у поўным значэньні гэтага слова, ён адчувае адказнасьць за тое, што ён чыніць. І ўсё іншае выходзіць на карысьць самога творы» [Пятроўскі 1988, с. 321].

З цяжкасцямі і выпрабаваньнямі праца над укладаннем двухмоўнага лексікону была завершана. Ён складаўся, як сцвярджае адзін з яго стваральнікаў Я. Пятроўскі, з дзвюх частак: нямецка-беларускай і руска-беларускай — і налічваў каля 27 000 слоў.

4 лістапада 1942 г. была падпісана дамова з друкарняй на набор і выданне слоўніка ў Бэрліне. На падставе гэтага дакумента 10 снежня 1942 г. нямецка-беларуская частка была перададзена ў друкарню, выхад у свет беларуска-нямецкай

часткі планаваўся пазней. Аўтарам быў выплачаны ганарар у дакументальна прадугледжаным памеры.

З мэтай карэктуры і агульнага азнаямлення з друкаваным варыянтам аўтары мелі на руках першыя старонкі слоўніка прыкладна праз месяц ад моманту яго з'яўлення ў друкарні. Зноў апрацаваныя слоўнікавыя артыкулы двухмоўнага лексікону былі адасланы ў рэдакцыю, і ўкладальнікі чакалі наступных старонак для завяршальнага прагляду. Але канчатковае рэдагаванне так і не было зроблена па прычыне заўчаснай смерці В. Камароўскага і А. Калошы.

На жаль, адсутнічаюць звесткі аб далейшым лёсе машынапісу слоўніка. Другая частка лексікону, беларуска-нямецкая, паводле слоў аўтараў, таксама ніколі не была надрукавана.

Слоўнік загінуў, разам з ім загінула і цікавая для беларускай лексікаграфіі практыка ўкладання перакладнога беларуска-неславянскага слоўніка. «Цяперака выяўляецца праўда, што, калі толькі ўзьнікаюць спрыяльныя палітычныя ўмовы, характары выступаюць, як грыбы пасля цёплага летняга дажджу. Яны пачынаюць праяўляць сваю і нявымушаную ініцыятыву ў кірунку творчым, свае прысутнасці і сцалення ўласных сілаў з мэтай стварэння новага для сябе культурна-палітычнага жыцця. І чым болей яны працуюць, тым болей адчуваюць у сабе сілу і праяўленую ўжо энэргію» [Пятроўскі 1988, с. 320].

*16. *Пятроўскі Я., Калоша А., Камароўскі В. Беларуска-нямецкі слоўнік. — 1943.*

Слоўнік адшукаць не ўдалося.

Гл. таксама 15.

Інфармацыю пра лексікон можна знайсці ў наступных выданнях: Лыч Л. Беларуска-нямецкія стасункі на акупаванай тэрыторыі (чэрвень 1941—ліпень 1944 гг.) // Беларусіка=Albaruthenica. — Мн., 1996. — Кн. 7. — С. 55; Ён жа. «Я роднае мовы не кіну ў нядолі» // Роднае слова. — 1996. —

№ 8. — С. 145; Пятроўскі Я. Мэмуары. Стагодзьдзе ў рэтраспэктыве (1905—1945). — Слуцк—Гэйнсвіль, 1988. — Кн. 1. — С. 320—321; Туронак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем (1939—1944). — Мн., 2002. — С. 68.

Беларуска-нямецкі слоўнік з'яўляўся другой часткай нямецка-беларускага слоўніка Я. Пятроўскага, А. Калошы, В. Камароўскага (1942). Аднак у лютым 1943 г. выдавецтва па невядомых сёння прычынах адмовілася яго друкаваць. На свой запыт Я. Пятроўскі «не выявіў прычыну рашэння выдавецтва. Не выявіў яе ён адкрыта і ў сваіх Мэмуарах, аднак змешчаная ў іх крытыка паводзін суаўтараў А. Калошы і В. Камароўскага і іх мовазнаўчых кваліфікацый дазваляе меркаваць, што гэтай прычынай была марная якасць аўтарскага матэрыялу» [Туронак 2002, с. 68].

17. Koch H. Kleines deutsch-weissruthenischen Technisches Wörterbuch. — 1943.

Вышэйназванае выданне — гэта рукапісны нямецка-беларускі тэхнічны слоўнік, апрацаваны нейкім Генрыхам Кохам. Паводле росшукаў у бібліяграфічных даведніках удалося высветліць толькі тое, што аўтар нямецка-беларускага слоўніка — інжынер, і ім у 1941 г. быў укладзены «Kleines deutsch-russischen technisches Wörterbuch», перавыдадзены ў 1942 і 1943 гг.³⁰. На падставе праведзенага параўнання перавыданняў нямецка-рускага слоўніка Г. Коха і рукапісу нямецка-беларускага слоўніка можна канстатаваць, што даведнік з уключэннем беларускай мовы створаны на ўзор нямецка-рускага слоўніка. Частка загаловачных слоў з названага даведніка была перанесена ў нямецка-беларускі лексікон.

³⁰ У бібліяграфічным даведніку «Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums 1911—1965» (München, 1978. Bd. 70) на старонцы 301 адзначана: Koch, Heinr.: Kleines deutsch-russisches technisches Wörterbuch. 3 Aufl. Königsberg, Bln: Ost-Europa-Verl. '43. — 175 S. kl. 8. 1.50. [1 Aufl.] '41// 2 Aufl. '42.

Перакладны тэрміналагічны слоўнічак запісаны ў агульным школьным сшытку з жоўта-зялёнай цвёрдай вокладкай. Апошнія 4 старонак (ад слова *Kutter*) адсутнічаюць, і пакуль невядома, ці была ўвогуле распрацавана частка ад літары К. Укладанне двухмоўнага тэрміналагічнага даведніка было завершана 4 лістапада 1943 г.

Кожная старонка слоўніка падзелена на чатыры калонкі, у якіх лексемы падаюцца наступным чынам: нямецкі тэрмін — беларускі адпаведнік, нямецкі тэрмін — беларускі адпаведнік. Рэестравыя словы нямецкай мовы згрупаваны строга ў алфавітным парадку. Словы, што пачынаюцца з адной літары, аб'яднаны ў колькасна розныя групы: на літару А распрацавана 310 слоўнікавых артыкулаў, В—303, С—28, D—231, E—213, F—304, G—278, H—193, I—40, J—5, K—407.

Рукапіс налічвае 72 старонкі, дзе да 2407 лексічных адзінак нямецкай мовы прапанаваны беларускія адпаведнікі. На старонках 5—72 змяшчаецца непасрэдна нямецка-беларускі тэхнічны слоўнік, які складаецца з 2312 слоўнікавых артыкулаў. Акрамя яго ў даведнік уключаны шэсць раздзелаў, лексічны матэрыял якіх хоць і не мае непасрэднага дачынення да тэхнічнай тэрміналогіі, тым не менш даволі часта выкарыстоўваецца пры кантактах з людзьмі, якія гавораць на іншай мове. Матэрыял слоўніка падзелены на некалькі тэматычных груп:

Zeitangabe (28 адзінак) — назвы месяцаў, дзён тыдня і адрэзкаў часу, напрыклад: *Mai* — *травень*, *Montag* — *панядзелак*, *Sekunde* — *сэконда*, *gestern* — *учора*;

Maße und Gewichte. Längenmaße (9 адзінак) — адзінкі вагі і даўжыні, напрыклад: *Tonne (t)* — *тона*, *Zentner* — *цэнтнэр*; *Sashen (Faden)* — *сажань*, *Fuss* — *фут*, *Arschin* — *аршын*;

Flächenmaße (3 адзінкі) — адзінкі вымярэння, напрыклад: *Igkm (Quadratkilometer)* — *квадратны кілёмэтар*;

Hohlmaße (4 адзінкі) — адзінкі вымярэння, напрыклад: *Liter (l)* — *літар*, *Fass* — *бочка*;

Raummaße (1 адзінка) — адзінка аб'ёму, напрыклад: *Kubikmeter* — *кубічны мэтар*;

Redewendungen (49 адзінак) — маўленчыя выразы, канструкцыі, напрыклад: *Macht nichts* — нічога, *Wer spricht hier Deutsch?* — Хто гавора тут па-нямецку?, *Beschaffen Sie mir ein deutsch-weissruthenisches Wörterbuch* — Дастацьце мне нямецка-беларускі слоўнік;

Deutsch-Weissruthenischen Wörterverzeichnis — нямецка-беларускі паказальнік слоў.

Рээстравая частка лексікону прадстаўлена разнастайнымі адзінкамі, сярод якіх пераважную колькасць складаюць простыя па структуры словы розных лексіка-граматычных класаў. Так, у склад тэрміналагічнага даведніка ўключаны назоўнікі: *Alkali* — шчолач, *Anode* — анод, *Daube* — клёпка; прыметнікі: *heil* — сьветлы, *gelb* — жоўты, *flach* — плоскі; дзеясловы: *kuppeln* — шчапляць, злучаць, *fräsen* — фрэзэраваць, *flößen* — сплаўляць; дзеепрыметнікі: *gegossen* — адліты, *geschweift* — загнуты. У рээстравую частку ўвайшлі таксама складаныя па структуры субстантывы: *Flugfeld* — лётнае поле, *Bohrmehl* — буравая мука, *Kuppelstange* — дышла і словазлучэнні: *Abbau mit breiten Blick* — распрацоўка шырокім суцэльным забоем, *destilliertes Wasser* — дыстыліраваная вада, *drehendes Bohren* — вярчальнае бурэнне.

Заўвагі, якія датычацца значэння перакладаемай адзінкі, заключаны аўтарам у круглыя дужкі, параўн.:

Bett — ложка;

Bett (der Maschine) — станіна;

Bindung — вязка;

Bindung (Zement) — схватваньне;

Arm (Hebel) — плячо;

Arm (Rad) — сьпіца.

Граматычныя і стылістычныя паметы ў слоўніку адсутнічаюць.

Асноўным спосабам перакладу з'явілася вызначэнне аднаго найбольш дакладнага адпаведніка. Пры выкарыстанні сінанімічнага спосабу перакладу сінонімы і значэнні мнагазначнага слова падаюцца праз коску, напрыклад: *Binderriemen* — шнур,

рамяшок, *Ballen* — пак, пакунак, *Barren* — штык, зьлітак, *Gehäuse* — кажух, картэр, каробка.

«Тэхнічны слоўнік» Коха выклікае цікавасць ужо тым, што гэта першы тэхнічны двухмоўны нямецка-беларускі тэрміналагічны слоўнік, у якім беларускія адпаведнікі да нямецкіх тэрмінаў прапанаваны без пасрэдніцтва іншых моў.

18. *Беларуска-нямецкі тэхнічны слоўнік.

Слоўнік адшукаць не ўдалося.

Гл. таксама 17.

Інфармацыю пра лексікон можна знайсці ў наступных выданнях: Другі Усебеларускі Кангрэс: Матэр'ялы, сабраныя і апрац. на падставе пратакольных запісаў камісіяй Беларускай Цэнтр. Рады / Пад рэд. Р. Астроўскага. — Мюнхен: Выд. Беларус. Цэнтр. Рады, 1954. — С. 25; Лыч Л. Апошняя акцыя калабарантаў // ЛіМ. — 1996. — 18 кастрычніка. — С. 5.

19. *Фізычная тэрміналогія.* — Частка I. — 1943. *Фізічная тэрміналогія.* — Частка II. — [г.?.]

«Фізычная тэрміналогія» — гэта рукапісны руска-беларуска-нямецкі слоўнік па фізіцы, захаваны ў Нацыянальным архіве Беларусі ў дзвюх частках³¹, кожная з якіх запісана ў вучнёўскім сшытку чорным чарнілам. Першая частка складаецца з 72 старонак, на якіх пададзены пераклад 1218 адзінак ад літары А (першы тэрмін *аберацыя*) да літары П (апошні тэрмін — *перпендыкулярнае напраўленне*). Другі сшытак налічвае 76 старонак. Нумарацыя тэрмінаў у ім пачынаецца з № 1219 (тэрмін *perpetuum mobile*), заканчваецца № 2376 (тэрмін *спектральная лампа*). У рукапісе засталіся праўкі, унесеныя больш яркім, нявыцвілым чорным чарнілам.

На першых лістах сшыткаў, апрача назвы, захаваліся вывады формул, прыклады рашэння задач і пераклады з нямец-

³¹ У справе № 137 частка II папярэднічае частцы I.

кай на рускую мову некалькіх слоў, якія не ўвайшлі ў склад слоўніка. У беларускай частцы лексікону, запісанай кірыліцай, аўтар замест *з* і *с* часам піша *s*, напрыклад: *ісаляваная, сольрысацыя, бесватны, пасудзіна, бязьмен, бесупынны рух, бязколерны прамень, дысель*; замест *р* — *r*, напрыклад: *выпгастач*; замест *т* — *t*, напрыклад: *астыгматысьм, рэастат*. На старонках слоўніка шмат выпраўленняў, дапісак і клякс. У нямецкай частцы лексікону некаторыя слоўнікавыя артыкулы засталіся незапоўненымі. Можна меркаваць, што адшуканы перакладны даведнік — незавершаны рабочы варыянт.

Зыходзячы з наяўных матэрыялаў немагчыма дакладна высветліць аўтарства перакладнога тэрміналагічнага даведніка. Можна толькі выказаць здагадку, што гэты слоўнік, як і тэхнічны, распрацоўваў Г. Кох. Падставай для такога сцвярджэння з'яўляецца наступнае: слоўнікі знаходзяцца ў аднолькавых сшытках, запісаны падобным почыркам, чарнілам чорнага колеру, у абодвух замест *з*, *с* часам пададзена *s*.

Параўнанне тэрміналагічнага даведніка 1943 г. з руска-беларускім «Слоўнікам фізычнае тэрміналогіі (проект)» 1929 г. паказала, што аўтары рукапіснай крыніцы 1943 г. пры распрацоўцы свайго лексікону выкарысталі вопыт папярэднякаў. З 6883 тэрмінаў слоўніка 1929 г. 2376 увайшлі ў перакладны даведнік 1943 г. Атрыманы ў выніку кампіляцыі руска-беларускі лексікон дапоўнены нямецкай часткай. Пераклад на нямецкую мову, аднак, не ўсюды зроблены, і калонка, прызначаная для нямецкага адпаведніка, запоўнена непаслядоўна — адсутнічае 297 адзінак.

Той факт, што рукапіс слоўніка падшыты ў архіўную справу, якая належыць фонду «Інспектарыят беларускіх школ», а таксама сам змест дазваляюць меркаваць, што ён прызначаўся для задавальнення патрэб школ і планаваўся да выкарыстання настаўнікамі і навучэнцамі.

Слоўнік змяшчае найбольш ужывальную тэрміналогію па фізіцы, электрычнасці і асновах электратэхнікі.

Кожная старонка даведніка падзелена на тры калонкі. Перакладны лексікон пабудаваны паводле алфавітнага прынцы-

пу, рэестравыя адзінкі рускай мовы перададзены сродкамі беларускай і нямецкай моў.

Даведнік мае два тыпы слоўнікавых артыкулаў — простыя і гнездавыя. Простыя артыкулы складаюцца з аднаслоўных і двухслоўных тэрмінаў. У гнездавым артыкуле ў якасці заглавачнага слова выступае агульнае для ўсіх змешчаных у гнязде тэрмінаў апорнае слова (назоўнік), месца якога ў словазлучэннях пазначана праз », напрыклад:

Микроскоп — Мікраскоп — Mikroskop n,
» *бинокулярный — » бінакулярны — » binokular,*
» *поляризационный — » палярызацыйны — » polarisizations,*
» *проекционный — » проэкцыйны — » projektions,*
» *простой — » проты — » einfach, stills,*
» *сложный — » сложны, складаны — » kompliziert.*

Калі ў словазлучэнні «назоўнік+прыметнік» субстантыў замяняецца на іншы, канчатак дапасаванага прыметніка падаецца ў круглых дужках, напрыклад:

Свободная поверхность — Вольная паверхня — Freie Fläche,
» *энергия — » энэргія — » Energie,*
» *(oe) колебание — » (ae) ваганьне — » Schwingung,*
» *падение — » паданьне — » fallen,*
» *(ye) оси — » (ya) восі — » Achse f,*
» *(ый) магнетизм — » (ы) магнэтызм — » Magnetism,*
» *ток — » ток — » Strom m.*

Тэрміны ў слоўніку прадстаўлены ў іх зыходных (слоўнікавых) формах, г.зн. выкарыстоўваецца форма назоўнага склону адзіночнага ліку.

Аб'ектам перакладу сталі таксама адзінкі больш складанай будовы, напрыклад:

Динамомашинa переменного тока — Дынама-машына пераменнаго току — Dinamomaschine veränderlich;

Происхождение космических лучей — Паходжаньне касьмічных праменьняў — Herkunft f Kosmisch Strahle;

Молекулярное вращение плоскости поляризации — Молекулярнае вярчэньне роўніцы полярызацыі — Molekulardrehung, f;

Молекулярное понижение точки кипения — Молекулярнае паніжэньне пункту кіпеньня — Molekularernidrigung.

У выпадку разыходжаньня роду ў руска-беларускай і нямецкай частках указанне на род назоўніка змяшчаецца толькі ў нямецкай частцы, напрыклад:

Абсолютная величина — Абсолютная велічыня — Absoluter Betrag m;

Изображение — Вобраз — Darstellung f, Bild n, Abbildung f;

Ряд — Рад — Reihe f.

Адпаведнікам да тэрміна рускай мовы ў перакладной частцы выступае пераважна адзін эквівалент. Пры наяўнасці ў беларускай і нямецкай мовах тэрміналагічных варыянтаў або тэрміналагічных сінонімаў яны падаюцца праз коску. Беларускія эквіваленты кампіляваны са слоўніка 1929 г.

Нягледзячы на тое, што тэхнічны і фізічны слоўнікі 40-х гадоў так і засталіся толькі рукапісным чарнавым варыянтам, каштоўнасць іх бяспрэчная, бо яны яркае сведчанне актывізацыі працы па выяўленні ўласных лексічных сродкаў для распрацоўкі асобных галін беларускай тэрміналогіі.

20. *Stankievic J., Rosenberg L. Deutsch-Kriwitsch (weissruthenisch) Sprachführer-Hutarnik. — 1943.

Слоўнік адшукаць не ўдалося.

Інфармацыю пра лексікон можна знайсці ў наступных выданнях: Юрэвіч Л. Даследаванні беларускай лексікаграфіі за мяжой // Роднае слова. — 1998. — № 4. — С. 86; Юрэвіч Л. Камэнтары: літаратуразн. арт. — Менск, 1999. — С. 215.

21. **Bilder-Wörterbuch*. — 1944.

Слоўнік адшукаць не ўдалося.

Інфармацыю пра лексikon можна знайсці ў наступных выданнях: Беларускае слова. — 1944. — № 7; *Ranica*. — 1944. — №№ 23, 24, 25; Юрэвіч Л. Даследаванні беларускай лексікаграфіі за мяжой // Роднае слова. — 1998. — № 4. — С. 85; Юрэвіч Л. Камэнтары: літаратуразн. арт. — Менск, 1999. — С. 212.

Паводле інфармацыйных нататак у літаратуры таксама сустракаюцца назвы: «Нямецка-беларуска-расейска-польскі слоўнік з малюнкамі»; «Ілюстраваны нямецка-беларуска-расейска-польскі слоўнік». — Рыга, 1944. — 96 с.

У інфармацыйных паведамленнях адзначалася, што слоўнік разлічаны на тых нямецкіх вайскоўцаў і беларускіх сялян і рабочых, якія зусім не ведаюць мовы. Аўтары нататкі спадзяваліся, што «з дапамогаю слоўніка яны адразу-ж змогуць зразумець адзін аднаго і лёгка паразумецца» [Беларускае слова 1944, с. 4]. Тэкст слоўніка складаецца з дзевяці раздзелаў: «Дагляд за целам і вопраткай», «У гасподзе», «Ежа, піцьцё, курэнне», «Розныя пакупкі», «Паведамленьні», «Рух і транспарт»; «На вёсцы», «Вайсковыя справы», «Звароты мовы». На кожнае слова ў даведніку ёсць малюнак.

Спрэчным у гісторыі даведніка з'яўляецца вызначэнне месца яго выдання. У рэкламных паведамленнях газеты «Раніца», дзе змяшчалася наступная інфармацыя: «Увага! З Бэрлінскага Аддзелу БКС можна выпісаць нямецка-беларуска-расейска-польскі слоўнік з малюнкамі» [Раніца = *Ranica* 1944, с. 3], месца выдання прапушчана. Л. Юрэвіч сцвярджае, што слоўнік створаны ў Рызе [Юрэвіч 1998, с. 85]. Аўтары інфармацыйнага паведамлення ў «Беларускім слове» адзначаюць, што «*Bilder Wörterbuch*» «з тэхнічнай дапамогай Навуковае сэкцыі Беларускага Аб'яднання у Рызе выдадзены нямецкім выдаўцом сп. Карлам Штэйнбэргам з Брэслаўскага выдавецтва «Фрэнкес Фэрлаг»³² [Беларуская газета 1944, с. 4]. Якога

³² У нямецкі бібліяграфічны даведнік «*Deutsches Bücherverzeichnis. 1941—1950*» уключаны чатыры перакладныя чатырохмоўныя ілю-

характару была тэхнічная дапамога, сёння цяжка вызначыць. Магчыма, складальнікі слоўніка выкарыстоўвалі патэнцыял нейкай рыжскай тыпаграфіі або выдавецтва. Паколькі «згодна з агульнапрынятым правілам бібліяграфіі месцам выдання кнігі лічыцца сядзіба выдавецтва, а не друкарні» [Туронак 2002, с. 63], адшуканыя звесткі не дазваляюць пэўна вызначыць месца выдання слоўнікавай крыніцы.

22. **Нямецка-руска-беларуска-польскі ілюстраваны слоўнік*. — Рыга, 1944.

Слоўнік адшукаць не ўдалося.

Гл. таксама 21.

Інфармацыю пра лексікон можна знайсці ў выданні: Туронак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем (1939—1944). — Мн., 2002. — С. 69.

Паводле існуючых даных, ілюстраваны слоўнік быў выдадзены ў лютым 1944 г. нямецкім выдавецтвам Франка ў Рызе. Перакладныя падборкі слоў з малюнкамі прызначаліся для нямецкіх вайскоўцаў.

Магчыма, даныя, якія тычацца парадку паслядоўнасці моў (нямецкая, руская, беларуская, польская), не зусім правільна адлюстраваны ў манаграфіі Ю. Туронка, што дазваляе ідэнтыфікаваць гэты даведнік з вышэйзгаданым «*Bilder-Wörterbuch*».

страваныя даведнікі: «*Deutsch-russisch-ukrainisch-polnisch*». Hrsg v. Otto Borgmeyer [43]. — 96 S.; «*Deutsch-russisch-ukrainisch-finnisch*». Hrsg v. Otto Borgmeyer [43]. — 96 S.; «*Deutsch-englisch-französisch-italienisch*» [43]. — 96 S.; «*Deutsch-russisch-ukrainisch-polnisch*» [43]. — 128 S. Яны аб'яднаны ў адзін бібліяграфічны артыкул і складаюць адну серыю: «*Bilder-Wörterbuch zur Verständigung ohne Sprachkenntnisse*». Hrsg. v. Karl Steinberg. Breslau (ілюстраваныя слоўнікі для паразумення без моўных ведаў).

23. [Маскалік М. Беларуска-нямецкія слоўнікавыя матэрыялы] // *Moskalik M. Janka Kupala. — München, 1959.*

[Маскалік М. Беларуска-нямецкія слоўнікавыя матэрыялы] // *Moskalik M. Janka Kupala. Der Sänger des weissruthenischen Volkstums. Slavistische Beiträge. — München, 1961.*

М. Маскалік прысвяціў сваю дысертацыю даследаванню творчай спадчыны Я. Купалы. Яго работа была надрукавана ў 1961 г. у адным з нумароў серыі «Slavistische Beiträge».

Нямецкі навуковец ставіў сабе за мэту ўпершыню даць змястоўны і шырокі агляд творчасці беларускага песняра на нямецкай мове, выявіць аснову паэтычнай мовы Я. Купалы праз аналіз лексікі, фразеалагізмаў, прыказак, прымавак, сродкаў і прыёмаў мастацкага выказвання. Паколькі даследаванне арыентавана на нямецкага чытача, М. Маскалікам уведзены ў структуру работы беларуска-нямецкія слоўнікі, якія з’яўляюцца ілюстрацыйным матэрыялам для праведзеных назіранняў. Беларуская частка лексікаграфічных падборак бралася непасрэдна з твораў Я. Купалы, нямецкія адпаведнікі распрацаваны самім аўтарам.

У якасці перакладных адзінак выбраны беларускія прыказкі і прымаўкі, лексемы, найбольш часта ўжытыя беларускім паэтам, якія перадаюць настрой жалю і прыгнёту, цішыні, нешта загадкавае; словы рознай часцінамоўнай прыналежнасці з памяншальнымі суфіксамі; каларонімы; складаныя эпітэты. Акрамя гэтага, крыніцай фактычнага матэрыялу для перакладных лексіконаў паслужылі імёны, узятыя ўкладальнікам з купалаўскіх твораў. Амаль пры кожным уласным імені пададзены яго народна-гутарковыя формы, якімі перадавалася не толькі ўзроставае дастасавальнасць імён, але і характар адносін гаворачай асобы да таго ці іншага імя: памяншальнасць, ласкальнасць, зневажальнасць і г.д.

Структура слоўнікаў спрошчаная: рэестраваму беларускаму слову адпавядае пераважна адзін нямецкі эквівалент.

24. [Kühne H.] *Alphabetisches Wörterverzeichnis // Kühne H. Polnische Lehnwörter im Weissrussischen. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie der Philosophischen Fakultät der Freien Universität Berlin. — Berlin, 1960.*

Дысертацыя нямецкага навукоўца Губертуса Кюнэ прысвечана аналізу польскіх запазычанняў у беларускай мове. Значную частку даследавання складае перакладны слоўнік з этымалагічнымі даведкамі, што абгрунтоўваюць польскае паходжанне беларускіх слоў. У прадмове даследчык адзначае, што пры ўкладанні лексікону карыстаўся шматлікімі лексікаграфічнымі крыніцамі, сярод якіх названы і «Словарь белорусского наречія» І. Насовіча (СПб, 1870), «Віцебскі краёвы слоўнік» М. Каспяровіча, (Менск, 1927), «Русско-белорусский словарь» (Москва, 1953) і інш.

Слоўнікавы артыкул мае наступную будову: кожнае «польскае па паходжанні», паводле думкі аўтара, слова беларускай мовы перакладаецца на нямецкую мову, затым змяшчаецца інфармацыя пра тое, у якім беларускім слоўніку фіксуецца вызначаная лексема, прыводзяцца (але непаслядоўна) украінскія і рускія адпаведнікі, высвятляецца этымалогія слова. Рээстравыя словы падкрэслены, маюць націск. У перакладной частцы выкарыстаны сінанімічны спосаб перакладу.

25. *Glossarium archaeologicum. — Bonn—Warszawa, 1962—1965.*

Археалагічны слоўнік з'яўляецца шматмоўным тэрміналагічным даведнікам у выглядзе табліц.

Слоўнік прызначаны выконваць некалькі функцый: служыць даведнікам па археалагічнай тэрміналогіі, быць матэрыяльнай асновай для міжнароднай каардынацыі археалагічнай тэрміналогіі, садзейнічаць стабілізацыі і нармалізацыі тэрмінаў, стымуляваць выпрацоўку тэрмінаў у асобных мовах, а таксама дапамагаць пры чытанні і перакладзе спецыяльных тэкстаў.

Перакладны даведнік складаецца з дзвюх кніг і ўяўляе сабой каталог-слоўнік у выглядзе табліц, у якім пададзены тэрміны на 25 мовах: французскай, англійскай, нямецкай, італьянскай, іспанскай, партугальскай, рускай, украінскай, беларускай, польскай, чэшскай, славацкай, літоўскай, латышскай, эстонскай, фінскай, шведскай, дацкай, нарвежскай, галандскай, венгерскай, румынскай, сербахарвацкай, славенскай, грэчаскай.

Дзве кнігі слоўніка змяшчаюць 340 тэрмінаў-паняццяў. Некаторыя словы забяспечаны ўказаннем месца націску (напрыклад, *накрыўка*); пры магчымасці варыянтнага спосабу перакладу варыянт заключаны ў круглыя дужкі, напрыклад: *грунтавое пахаванне (бескурганнае пахаванне)*.

26. *Slovník slovanské lingvistické terminologie* = *Словарь славянской лингвистической терминологии* = *Dictionary of slavonic linguistic terminology*. — Praha, 1977—1979.

Выданне з'яўляецца шматмоўным даведнікам, дзе асноўная лінгвістычная тэрміналогія прадстаўлена на ўсіх славянскіх мовах (чэшскай, славацкай, польскай, верхня- і ніжнялужыцкай, рускай, украінскай, беларускай, балгарскай, македонскай, сербахарвацкай, славенскай), а таксама на англійскай, французскай і нямецкай.

Задача стварыць слоўнік была прынята на пасяджэнні Міжнароднай тэрміналагічнай камісіі пры Міжнародным камітэце славістаў у Празе ў 1960 г. Макет слоўніка, распрацаваны Чэхаславацкай лінгвістычнай камісіяй, абмяркоўваўся на разнастайных пасяджэннях Міжнароднай тэрміналагічнай камісіі.

Перакладны даведнік змяшчае 2266 паняццяў-тэрмінаў з лінгвістыкі, якія сустракаюцца ў асноўных працах па славяназнаўстве. Аб'ём тэрміналогіі, уключанай у лексікон, абумоўлены вучэбнымі праграмамі для студэнтаў-славістаў. Слоўнік прызначаны служыць мэтам рэгістрацыі і інфармацыі, стабілізацыі і нармалізацыі, стымуляцыі і каардынацыі. У першай кнізе словы згрупаваны ў дзевяць раздзе-

лаў: тэрміны агульналінгвістычнага характару (1 раздзел), тэрміны розных узроўняў структуры мовы (2—7 раздзелы), стылістычныя тэрміны (8 раздзел), тэрміны новых метадаў, школ і лінгвістычных накірункаў (9 раздзел).

Мовамі-крыніцамі выступілі чэшская і славацкая. Пасля іх прыводзяцца эквіваленты на іншых славянскіх (польская, верхнялужыцкая і ніжнялужыцкая; руская, украінская, беларуская; балгарская, македонская, сербахарвацкая = харвата-сербская, славенская) і сусветных (англійская, французская, нямецкая) мовах.

Рэстравыя адзінкі ў слоўніку дадзены ў сваіх зыходных слоўнікавых формах — назоўны склон адзіночнага ліку, але ў выпадках неабходнасці (множналікавыя назоўнікі) звычайна прыведзена скарачэнне *pl.*

Пры неаднаслоўных тэрмінах захаваны парадак слоў, які з'яўляецца агульнапрынятым у зыходнай мове. Сістэмныя адносіны паміж тэрмінамі ў слоўніку абазначаны пазіцыйным індэксам (напрыклад, 6-4-2 *словаўтваральны працэс*, 6-4-2-1 *афіксацыя*, 6-4-2-1-1 *суфіксацыя*).

Разам з асноўным тэрмінам фіксуюцца і тэрміналагічныя варыянты або сінонімы. Таму побач з айчыннымі могуць прыводзіцца тэрміны інтэрнацыянальнага характару, з навуковымі — тэрміны, якія ўжываюцца ў школьнай практыцы, з агульнапрынятымі — тэрміны даволі рэдкія.

Лексікон выйшаў у двух тамах: у першым томе тэрміналогія прадстаўлена ў адпаведнасці з сістэмнай пазіцыяй паняццяў-тэрмінаў, другі том уключае алфавітныя рэестры тэрмінаў на ўсіх чатырнаццаці мовах.

У беларускай частцы лексікону на першым месцы падаецца, як правіла, тэрмін беларускі або засвоены запазычаны, а затым — тэрміны, якія толькі акцэптуюцца. Пры наяўнасці сінонімаў перавага аддаецца больш кароткай лексеме. Складальнікі абмежавалі сябе ў падачы тлумачэнняў і апісанняў. Для абазначэння новых лінгвістычных паняццяў выкарыстаны пераважна міжнародныя словы, чым мэтанакіравана падтрымлівалася ўстаноўка на інтэрнацыяналізацыю лінгвістычнай тэрміналогіі.

27. [Выхота В.А. Нямецка-руська-беларускі слоўнік] / Выхота В.А. Слова, трудные для понимания учащимися-белорусами при изучении немецкого языка в условиях белорусско-русского двуязычия // Вопросы преподавания русского языка в школе с белорусским языком обучения: Тематический сборник научных трудов. — Мн., 1978.

Перакладны нямецка-руська-беларускі слоўнічак — дадатак і ілюстрацыйны матэрыял да навуковага артыкула В. Выхоты³³. Асноўную задачу пры стварэнні дапаможніка аўтар бачыла ў практычным, прыкладным яго прызначэнні: выявіць, супаставіць, аб'яднаць у рады і растлумачыць шляхам перакладу нямецкія словы, складаныя для разумення пры яе вывучэнні ва ўмовах беларуска-рускага двухмоўя.

Даведнік ахоплівае агульнаўжывальную лексіку, да перакладу якой даволі часта звяртаюцца ў школьным курсе нямецкай мовы. Лексікон складаецца са слоўнікавых артыкулаў, размешчаных парамі ў алфавітным парадку (усяго 273 пары).

Слоўнікавы артыкул структурна ўключае некалькі асноўных элементаў: загалоўчанае нямецкае слова, пераклад на рускую і беларускую мовы. Нямецкія лексемы пададзены ў сваіх пачатковых формах, пры назоўніку ўказаны яго род. Перакладная частка прадстаўлена адным або некалькімі (пры магчымасці сінанімічнага перакладу) адпаведнікамі з рускай і беларускай моў. Беларуская перакладная частка заключана ў касары, напрыклад:

abfegen сметать /змятаць/ — heften сметать /сфастрыгаваць/;

Abgabe f сдача /здача/ — Rest m сдача /рэшта/;

mischen мешать /мяшаць/ — stören мешать /перашкаджаць, замінаць/.

³³ В. Выхота працавала метадыстам Навукова-даследчага інстытута педагогікі пры Міністэрстве адукацыі БССР.

Дапаможнік лічыцца першай спробай слоўніка «ілжывых сяброў перакладчыка», укладзенага для школы. Размешчаныя парамі лексемы нямецкай мовы, пераклады якіх з'яўляюцца амонімамі або паронімамі ў рускай і беларускай мовах, прымушаюць задумацца над сэнсам кожнай лексемы, што спрыяе выбару правільнага слова для канкрэтнага кантэксту.

28. *Основен систем и терминологија на словенската ономастика* = *Основная система и терминология славянской ономастики* = *Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik*. — Скопје — Скопье — Skopje, 1983.

Даведнік з'явіўся першым сістэмна арганізаваным пералікам славянскіх анамастычных тэрмінаў (231 адзінка) у чэшскай, славацкай, польскай, сербалужыцкай, рускай, украінскай, беларускай, балгарскай, сербахарвацкай, славенскай, македонскай, нямецкай мовах. Паводле думкі аўтараў, слоўнік дазволіць пазбегнуць шматзначнасці ў разуменні навуковых публікацый па анамастыцы.

Будова слоўнікавага артыкула дае магчымасць тэарэтычна дапоўніць даведнік новымі тэрмінамі. Так, калі 0.13. — *анімія*, 11.13 — *антрапанімія*, то можна ўтварыць, напрыклад, 13.13 — *заанімія*. Эквівалентам да аднаго рээстравага тэрміна выступае пераважна адзін адпаведнік. Калі ў перакладной мове іх некалькі, яны аддзелены знакам //, напрыклад: *штучнае ўласнае імя // штучная ўласная назва*.

Перакладны лексікон суправаджаецца алфавітным індэксам выкарыстаных тэрмінаў.

29. [Выхота В.А. Нямецка-беларускі слоўнік] // Выхота В.А. Предупреждение ошибок при понимании немецких слов, сходных со словами родного языка, в условиях близкородственного двуязычия (IX—X классы белорусской школы): Дис. ... канд. пед. наук. — М., 1986.

Перакладны нямецка-беларускі слоўнік — дадатак да дысртацыі В. Выхоты. Вывучэнне падручнікаў і кніг для чытання на нямецкай мове для сярэдняй школы, а таксама праграмных твораў і твораў для пазакласнага чытання па беларускай мове дало магчымасць аўтару дысртацыі выявіць корпус слоў агульнага караня ў нямецкай і беларускай мовах колькасцю 1074 адзінкі. Аўтарам навуковага даследавання прадугледжвалася, што група адшуканых слоў можа стаць асновай для выпрацоўкі ў навучэнцаў умення распазнаваць і разумець аднакарэнныя словы.

Слоўнік мае спрошчаную структуру: адпаведнікам да рэестравага слова нямецкай мовы (яны прыведзены ў алфавітным парадку) выступае адна беларуская лексема. Пры нямецкіх назоўніках указана іх радавая прыналежнасць. У перакладной частцы для найлепшага запамінання нямецкага слова пасля скарачэння *Ср.* пададзена блізкая па значэнні беларуская лексічная адзінка, напрыклад: *Knopf m — гузік. Ср.: Кнопка; Körper m — цела. Ср.: Корпус; Porzellan n — фарфор. Ср.: парцяляны.*

30. Нямецка-беларуска-рускі слоўнік: А—Я = Deutsch-Belorussisch-Russisches Wörterbuch: A—Z. — Мн., 1988.

Нямецка-беларуска-рускі слоўнік: А—Я = Deutsch-Belorussisch-Russisches Wörterbuch: A—Z. — Мн., 1990.

Перакладны вучэбны нямецка-беларуска-рускі слоўнік складзены выкладчыкамі Мінскага дзяржаўнага педагогічнага інстытута замежных моў.

Лексікон змяшчае каля 6000 слоў і 1000 словазлучэнняў і разлічаны на шырокае кола чытачоў, бо з яго дапамогай можна перакладаць адаптаваныя тэксты з нямецкай мовы на беларускую і рускую.

У склад слоўніка ўвайшлі словы і словазлучэнні, выбраныя складальнікамі са слоўнікаў-мініумаў, слоўнікаў найбольш ужывальных слоў і частотных слоўнікаў нямецкай мовы. У якасці асобных дадаткаў тут змяшчаюцца спіс най-

больш распаўсюджаных скарачэнняў нямецкай мовы, спіс геаграфічных назваў і граматычныя табліцы.

Словы пададзены ў алфавітным парадку. Слоўнік вызначаецца дэтальнай распрацоўкай памет: у рээстравую і перакладную часткі ўведзены 15 разнастайных умоўных абазначэнняў і знакаў, 39 нямецкіх і лацінскіх умоўных скарачэнняў, 67 — беларускіх і рускіх.

З мэтай найбольш поўнай перадачы значэння нямецкай лексемы аўтары звяртаюцца да выкарыстання сінонімаў у перакладной частцы, у розныя слоўнікавыя артыкулы вынесены амонімы, а значэнні полісемічнага слова маюць лічбавае суправаджэнне.

Рэцэнзентамі рукапісу слоўніка былі В. Галай і Р. Гармаш, якія далі станоўчую ацэнку здзейсненай працы і падкрэслілі, што «асобныя заўвагі не зніжаюць значэння рэцэнзаванага слоўніка, які будзе бяспрэчна карысным чытачу пры перакладзе на беларускую і рускую мовы нескладаных нямецкіх тэкстаў» [Галай, Гармаш 1989, с. 76].

Водгукі на слоўнік з'явіліся ў рэспубліканскім перыядычным друку адразу пасля яго выдання. В. Сёмуха звярнуў увагу на прыдатнасць слоўніка для рускіх і беларускіх школ і адзначыў, што «ніякае крытыкі ад мяне слоўніку не будзе, я рады, я ўдзячны аўтарам і выдавецтву за тое, што на маім стале паявілася кніга, якое я не меў ні ў дзяцінстве, ні ў маладосці» [Сёмуха 1989, с. 7].

Гісторыя стварэння трохмоўнага лексікону, прынцыпы яго распрацоўкі падрабязна разгледжаны ў водгуку Л. Баршчэўскага. Да станоўчых якасцей гэтага слоўніка залічаны пошук да нямецкіх слоў беларускіх адпаведнікаў, што, паводле думкі рэцэнзента, справа першапраходніцкая. У канцы рэцэнзіі аўтарам зазначана, што «даволі значная колькасць недахопаў ні ў якім разе не касуе таго радаснага і ні з чым не параўнальнага адчування, якое пакідае ва ўсіх, хто любіць родную мову, гэты першы нямецка-беларуска-рускі слоўнік» [Баршчэўскі 1989, с. 198].

31. Разговорник для туристов: Русский, белорусский, английский, немецкий, французский, итальянский, польский. — Мн., 1991.

Даведачнае выданне — размоўнік на сямі мовах — выйшла асобнай брашурай зручнага кішэннага фармату ў мяккай вокладцы. Лексікон прызначаны для турыстаў, што едуць за мяжу ў турыстычную або дзелавую паездку, а таксама для замежных турыстаў — гасцей Беларусі.

Структура размоўніка ўключае некалькі частак, або тэматычных раздзелаў: «Приветствия, время», «Просьба, благодарность, извинение», «На дороге», «Туристический сервис», «Бытовые услуги», «Медицинская помощь», «Досуг, отдых», «Расчет», а таксама «Прадмову» і «Рэкламу», дзе пададзены звесткі пра асобныя фірмы, аб'яднанні, творчыя калектывы горада Мінска.

Кожны слоўнікавы артыкул змяшчае рускае загаловачнае слова, беларускі адпаведнік, англійскі, нямецкі, французскі, італьянскі і польскі эквіваленты. У трэцяй калонцы пазначаны націск і вымаўленне іншамоўнай адзінкі.

Аб'ектам перакладу сталі моўныя адзінкі прастай і складанай структуры, найбольш ужывальныя ў штодзённым жыцці. Аднаму рэстраваму слову адпавядае ў правай частцы строга адзін эквівалент.

32. Нямецка-беларускі слоўнік для студэнтаў-філолагаў. — Мн., 1992.

Гэта ратапрынтнае выданне, падрыхтаванае для студэнтаў-філолагаў выкладчыкамі кафедры нямецкай мовы БДУ, якое ахоплівае пераважна агульнаўжывальныя словы, а таксама асноўныя лінгвістычныя тэрміны з раздзела лексікалогіі.

У рэстры слоўніка 2000 загаловачных слоў, размешчаных у алфавітным парадку ў дзвюх частках. Першая частка складаецца з 600 нямецкіх загаловачных слоў, другая — з 1400. У слоўнікавы артыкул уключаны звесткі пра род нямецкіх назоўнікаў, адсутнасць ці наяўнасць чаргавання пры

змяненні слова, канчаткі ў форме множнага ліку, адзнакай *vi* пазначана пераходнасць дзеясловаў. Памета *перан.* у беларускай частцы ўказвае на пераноснае значэнне лексемы.

Пры перакладзе сінанімічныя варыянты аддзелены коскай, больш аддаленыя значэнні — кропкай з коскай, розныя значэнні — арабскімі лічбамі з кропкай. Для размежавання прыметнікаў і прыслоўяў — эквівалентаў да адной лексемы нямецкай мовы — у беларускім лексіконе выкарыстаны адпаведна скарачэнні *a, adv.* Аўтарскія заўвагі, якія датычаць аб'ёму значэння перакладной адзінкі, заключаны ў круглыя дужкі.

33. Размоўнік ветлівага гасця: Для гасцявання ў Германіі // Наша слова. — 1992.

«Размоўнік ветлівага гасця» — рубрыка ў газеце «Наша слова», ініцыятарам стварэння якой быў перакладчык С.Л. Дорскі³⁴. Яна складалася з чатырох размоўнікаў: беларуска-нямецкага, беларуска-англійскага, беларуска-літоўскага і беларуска-французскага, кожны з якіх паслядоўна друкаваўся ў асобным нумары газеты. Складальнік перакладных слоўнікаў меў на мэце дапамагчы ўсім, хто ў той або іншай ступені валодае замежнай мовай — англійскай, нямецкай, літоўскай ці французскай, нагадаць пераклад самых неабходных гутарковых фраз. У размоўнікі ўключаны 29 выказаў, якія найбольш часта выкарыстоўваюцца падчас знаёмства і размовы за сталом. Іншамоўныя эквіваленты суправаджаюцца транскрыпцыяй, прычым гэтым не агульнапрынятай міжнароднай, а прыблізнай, запісанай на кірыліцы, напрыклад:

³⁴ С.Л. Дорскі — перакладчык, працяглы час быў выкладчыкам, загадчыкам кафедры англійскай мовы Белдзяржуніверсітэта. У 1962—1983 гг. працаваў дацэнтам кафедры лексікалогіі англійскай мовы Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута замежных моў (цяпер МДЛУ).

Калі ласка, да стала!
Bitte zu Tisch!
Битэ цу тэш.

Я хачу есці.
Ich habe Hunger.
Іх хабэ гунгер.

Смашинога!
Mahlzeit! Lassen Sie es sich schmecken!
Ма:льцайт ласэн зі: ес зіх шмэкен.

34. Маркетинг: Словарь-справочник. — Мн., 1993.

Перакладны слоўнік складаецца з трох частак: руска-беларуска-англійска-нямецка-французскі слоўнік, англійска-руска-беларуска-нямецка-французскі слоўнік і паказальнікі тэрмінаў на англійскай, рускай, беларускай, нямецкай і французскай мовах. Лексічны матэрыял перакладнога тэрміналагічнага тлумачальнага слоўніка згрупаваны вакол некалькіх раздзелаў: уводзіны ў маркетинг, кіраванне маркетингам, тавар у маркетингавай дзейнасці, рынкавыя даследаванні, арганізацыя збытавай дзейнасці, рэклама і стымуляванне збыту. Лексікон падрыхтаваны для студэнтаў і выкладчыкаў ВНУ і тэхнікумаў, спецыялістаў народнай гаспадаркі, усіх, хто цікавіцца маркетингам і вывучае замежныя мовы.

Ролю рээстравых выконваюць словы рускай мовы, размешчаныя ў алфавітным парадку. У перакладной частцы прапанаваны пераважна адзін адпаведнік. Варыянты перакладу таго або іншага тэрміна заключаны ў круглыя дужкі.

35. Кароткі нямецка-беларускі слоўнік (для чытання і перакладу нямецкіх фізічных тэкстаў на беларускую мову). — Віцебск, 1993.

Нямецка-беларускі слоўнік — гэта ратапрынтнае выданне, адрасаванае студэнтам для перакладу фізічных тэкстаў з

нямецкай мовы на беларускую. У перакладны лексікон уключаны самыя ўжывальныя ў нямецкай мове тэрміны, словазлучэнні, складаныя словы, якія выражаюць фізічныя паняцці, агульнанавуковая лексіка, інтэрнацыянальныя словы. Пры стварэнні даведніка аўтарам выкарыстаны руска-беларускія, нямецка-рускія слоўнікі, а таксама руска- і нямецкамоўная літаратура па фізіцы.

Больш чым 1400 рээстравых нямецкіх адзінак размешчаны ў алфавітна-гнездавым парадку. Загалоначныя словы забяспечаны ўказаннем на іх часцінамоўную прыналежнасць і сістэмай граматычных памет, якая адпавядае сучасным нямецка-іншамоўным лексікаграфічным выданням. Амонімы пададзены ў адным слоўнікавым артыкуле праз кропку з коскай. У перакладной частцы выкарыстаны сінонімы для перадачы значэння рээстравай адзінкі.

36. Proverbia et dicta: Шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў. — Мн., 1993.

Шасцімоўны даведнік разлічаны на шырокае кола чытачоў і ўяўляе сабой перакладны слоўнік, у якім лацінская ідыёма перакладаецца на беларускую, рускую, французскую, англійскую і нямецкую мовы праз адпаведнікі з народнай мовы. Структура слоўніка дазваляе даволі лёгка перабудаваць яго і вынесці ў рээстравую частку ідыёму з любой вышэйназванай мовы. Часам да адной рээстравай адзінкі ў перакладной частцы прапанаваны некалькі аднамоўных варыянтаў. Лексічны матэрыял налічвае 500 адзінак (ідыёмы, прыказкі і прымаўкі), выдзеленых тлустым шрыфтам і пададзеных паводле тэматычнага прынцыпу (26 тэм).

У выданне, апрача самога слоўніка, увайшлі паказальнікі ўсіх выкарыстаных у ім лацінскіх і беларускіх прыказак, прымавак, крылатых слоў.

Прапанаваныя слоўнікам устойлівыя адзінкі заслугоўваюць увагі, паколькі аднолькавыя найменні ў розных мовах адрозніваюцца сэнсавымі і стылістычнымі адценнямі. Акрамя гэтага, вобразы, якія ляжаць у аснове большасці прыка-

зак, прымавак, у той ці іншай ступені разыходзяцца ў розных мовах. «Паняцце, якое пакладзена ў аснову фразеалагічнай адзінкі, у кожнай з моў, як правіла, знаходзіць адметныя, толькі ёй уласцівыя семантычны змест і лексіка-граматычны склад» [Proverbia et dicta 1993, с. 5]. У гэтым выпадку тэрміны «пераклад» і «адпаведнік» у значнай меры ўмоўныя.

37. Немецко-руско-белорусский словарь // Лексический минимум: английский, немецкий, французский языки. — Мн., 1994.

Выданне складаецца з трох перакладных лексіконаў: англа-руско-беларускага, нямецка-руско-беларускага і французска-руско-беларускага. Распрацоўка перакладных трохмоўных даведнікаў ажыццяўлялася калектывам аўтараў, у склад якога ўваходзілі М. Мішкевіч, Е. Дубовік, М. Кускоў, В. Ермакоў, М. Кудрэвіч, А. Янукевіч.

Аўтары лексіконаў ставілі сабе за мэту дапамагчы карыстальнікам у вусных зносінах, таму даведнік арыентаваны на размоўную лексіку. У яго корпус уключана абмежаваная колькасць адзінак — 1500 слоў, найбольш ужывальных у побыце, у падарожжы, неабходных пры наведванні культурных, навуковых і гаспадарчых устаноў. Да слоў даецца невялікая колькасць распаўсюджаных словазлучэнняў.

Даведнік адрасаваны студэнтам негуманітарных ВНУ, навучэнцам тэхнікумаў і сярэдніх школ, тым, хто вывучае замежную мову на курсах. Слоўнікі прызначаны таксама для выкладчыкаў замежных моў як практычныя дапаможнікі пры вырашэнні праблемы адбору лексічнага матэрыялу на пачатковым этапе навучання і ў распрацоўцы новай вучэбнай літаратуры.

Перакладныя матэрыялы суправаджаюцца раздзелам «Умоўныя скарачэнні» і нямецкім алфавітам. У дадатак вынесены ўкладзеныя ў алфавітным парадку нямецкія назоўнікі, дзеясловы, прыметнікі, прыслоўі, лічэбнікі і функцыянальныя словы, якія сталі аб'ектам перакладу. Класіфікаваныя паводле трох лексіка-граматычных разрадаў: асабовыя, прыналеж-

ныя і ўказальныя — займеннікі пададзены з узорамі іх скланення. Завяршаюць даведнік тэматычныя групы «Назвы бакоў свету», «Поры года», «Назвы месяцаў», «Назвы дзён тыдня».

Аўтарамі выкарыстаны алфавітна-гнездавы спосаб укладання рэестравай часткі. Загалоўныя словы і іх асноўныя формы выдзелены тлустым шрыфтам, пасля чаго ідзе лексема рускай мовы і праз знак / — беларускі эквівалент.

38. Нямецка-беларускі слоўнік да «Практычнага курсу нямецкай мовы для студэнтаў гуманітарных факультэтаў». — Мн., 1994.

Нямецка-беларускі слоўнік — гэта невялікае памерам (22 старонкі) і аб'ёмам (481 загалоўнае слова) ратапрынтнае вучэбнае выданне, падрыхтаванае калектывам выкладчыкаў кафедры замежных моў БДПУ і прызначанае для студэнтаў гуманітарных факультэтаў. У склад даведніка ўключана невялікая колькасць фанетычных і граматычных тэрмінаў, тэрміналогія бібліятэказнаўства, а таксама найбольш тыповыя словы, словазлучэнні і выразы, звязаныя з жыццём і інтарэсамі студэнтаў: «Мова і маўленне», «Сям'я», «Інстытут», «Працоўны дзень студэнта», «Бібліятэка», «Выходны дзень студэнта», «Германія», «Аўстрыя», «Нямецкая мова», «Выбар прафесіі». Рэестравыя адзінкі арганізаваны паводле тэматычнага прынцыпу; блізкія па сэнсе адпаведнікі да нямецкіх слоў пададзены праз коску, амонімы аб'яднаны ў адным слоўніковым артыкуле і раздзелены кропкай з коскай.

39. Выхота В. Коласавы зернеткі // Наша слова. — 1995—1996.

У слоўнік «Коласавы зернеткі», які паслядоўна друкаваўся ў газеце «Наша слова» ў рубрыцы «Ствараем энцыклапедыю «Новай зямлі», увайшлі беларускія лексемы, ужытыя Я. Коласам у вышэйназваным творы, агульныя з нямецкімі словамі (155 адзінак). Паводле думкі аўтара лексікону, пада-

бенства беларускіх і нямецкіх слоў тлумачыцца іх індаеўрапейскім паходжаннем. У падраздзеле «Шматзначнасць нашых і нямецкіх слоў» адзначаюцца выпадкі, калі генетычна роднасныя беларускія і нямецкія словы, акрамя тоесных, набываюць у беларускай мове і адрозныя значэнні.

Кожны слоўнікавы артыкул пачынаецца коласаўскім радком, у якім ужыта беларуская лексема, агульная з нямецкай. Пасля беларускага слова, вылучанага тлустым шрыфтам, прапануецца нямецкі адпаведнік. Акрамя гэтага, змяшчаецца інфармацыя пра шляхі ўтварэння нямецкага слова, напрыклад:

*А дзень гарыць, а дзень палае.
Успывае хмарка, і другая
Над сіне-дымным небасхілам.
І ў задуменні смутна-мільм
З нябёс **блакітных** пазіраюць,
Як бы дарогу выбіраюць.*

БЛАКІТНЫ. Ням. *blau*, с.- в.нем. *bla, blauer*, ст.- в.- нем. *blāo, blāwer*. Герм. **bhlēuo* — роднаснае лац. *flāvus* 'залаціста-жоўты, чырвона-жоўты, бялявы'. Магчыма першапачаткова значэнне — не яркія, а светлыя фарбы.

40. Aktiver Wortschatz // Нямецкая мова: Вучэб. дапам. — Мн., 1996.

«Aktiver Wortschatz» складаецца з нямецка-беларускіх слоўнікаў, уключаных у склад вучэбнага дапаможніка па нямецкай мове, распрацаванага членамі кафедры замежных моў БДПУ. Лексікаграфічныя матэрыялы згрупаваны вакол 13 тэм, у якіх адлюстраваны найбольш тыповыя маўленчыя сітуацыі: «Першыя кантакты», «Мой працоўны дзень», «Наш універсітэт», «Абед», «Пакупкі», «Спорт», «Наведванне тэатра», «На пошце», «У доктара», «Падарожжа», «Рэспубліка Беларусь», «Германія», «Швейцарыя». Аб'ектам перакладу ў лексіконах сталі найбольш ужывальныя словы і выразы нямецкай мовы ў аб'ёме 538 адзінак.

Рэстравыя словы размешчаны паводле іх ужывання ў тэк-
сце. Пры загаловачных дзеясловах пададзены іх асноўныя
формы і вызначана кіраванне, пры назоўніках указаны
канчаткі ў формах Gen. Sing. і Nom. Pl. Пры сінанімічным
спосабе перакладу словы, блізкія па значэнні, адзелены
коскамі.

*41. Словарь-справочник по современной экономике: На пяти
языках. — Мн., 1996.*

Гэты тэрміналагічны тлумачальны слоўнік на пяці мовах
распрацаваны з мэтай перадаць асноўнае значэнне рускага
тэрміна праз адпаведныя паняцці-эквіваленты беларускай,
англійскай, нямецкай і французскай моў.

Даведнік змяшчае 1774 тэрміны, найбольш частотныя ў
спецыяльнай літаратуры па такіх галінах эканомікі, як эка-
намічная тэорыя, агульная эканоміка, макра- і мікраэканоміка,
фінансы, банкаўская справа, знешнеэканамічная дзейнасць,
бухгалтарскі ўлік, статыстыка, маркетынг, менеджмент. Па
словах складальнікаў, пры распрацоўцы даведніка да ўвагі
прымаліся тэрміны толькі са сферы фіксацыі — энцыклапедыі,
перакладныя і тлумачальныя даведнікі па эканоміцы, рэка-
мендаваныя да выкарыстання выкладчыкамі, студэнтамі і на-
вучэнцамі тэхнікумаў адпаведных спецыяльнасцей.

Слоўнік пабудаваны паводле алфавітнага прынцыпу. Кож-
нае загаловачнае слова забяспечана тлумачэннем-дэфініцыяй
на рускай мове, пасля чаго пададзены пераклады —
іншамоўныя адпаведнікі. Перакладная частка мае выгляд
табліцы, у якой тэрміны-эквіваленты кожнай мовы згрупава-
ны ў асобны слупок.

Аўтарамі выкарыстаны сінанімічны спосаб перакладу
рускіх лексем.

Алфавітныя паказальнікі тэрмінаў на беларускай, англій-
скай, нямецкай і французскай мовах вынесены ў канец вы-
дання.

42. Трыбофатика = Трыбафатыка = *Tribo-Fatigue* = *Tribo-Ermündung*: *Четырѣхъязычны́й терминологический словарь*. — Мн., Гомель, 1996.

Слоўнік прызначаны для выкарыстання пры вывучэнні асноўнага курса трыбафатыкі, а таксама для азнаямлення з разнастайнымі замежнымі выданнямі па адпаведнай дысцыпліне. Ён змяшчае 446 тэрмінаў на чатырох мовах: рэестраваму слову рускай мовы адпавядаюць беларускія, англійскія і нямецкія тэрміны-эквіваленты. Пры распрацоўцы перакладнога лексікону калектыў аўтараў арыентаваўся на стандарты Беларусі СТБ 994—95 «Трыбофатика. Термины и определения».

Чатырохмоўны даведнік складаецца з дзвюх частак — перакладнога слоўніка і паказальнікаў тэрмінаў на беларускай, англійскай і нямецкай мовах. У лексіконе рускія тэрмінаадзінкі арганізаваны паводле алфавітна-гнездавога прынцыпу, пры рээстравых словах прапануецца азначэнне на рускай мове.

Слоўнік пабудаваны па прынцыпе адназначнасці: кожнаму тэрміну ставіцца ў адпаведнасць практычна адзін эквівалент на іншай мове, што, паводле думкі складальнікаў, садзейнічае дакладнасці перакладу.

43. [Галай В. Словы, агульныя для беларускай і нямецкай моў] // *Роднае слова*. — 1996—2000.

Слоўнікавыя матэрыялы «Словы, агульныя для беларускай і нямецкай моў» распрацаваны дацэнтам кафедры нямецкай мовы Белдзяржуніверсітэта, кандыдатам філалагічных навук В.М. Галай. У лексікон уключана 167 слоў. Частка з іх мае аднолькавыя індаеўрапейскія карані, а іншая — гэта словы нямецкага паходжання, запазычаныя беларускай мовай як непасрэдна з нямецкай мовы, так і праз пасрэдніцтва іншых моў (польскай і яўрэйскай). Крыніцай лексічнага матэрыялу сталі помнікі дзелавай пісьменнасці XV — XVII стст., у якіх багата прадстаўлены пласт бытавой лексікі.

Слоўнік надрукаваны ў часопісе «Роднае слова» ў рубрыцы «У свеце слоў». Ён складаецца з некалькіх раздзелаў: «Назвы тканін і ткацкіх вырабаў», «Назвы будынкаў і гаспадарчых збудаванняў», «Назвы жылых і гаспадарчых частак дома», «Назвы прылад і прыстасаванняў», «Назвы збруі, павозак і некаторых прадметаў, звязаных з імі», «Назвы прадметаў культурнага ўжытку», «Назвы каштоўнасцяў», «Назвы іншых упрыгожанняў і аздобаў». Назвы прадметаў у даведніках размешчаны ў алфавітным парадку. Спачатку пададзена сучасная літаратурная або дыялектная форма (некаторыя лексемы суправаджаюцца тлумачальнымі звесткамі), потым — тая форма, у якой гэта слова выяўлена ў помніках, і ў канцы — роднасныя словы з нямецкай і іншых моў, напрыклад:

КРЫШТАЛЬ 'цвёрдае цела, якое мае форму шматгранніка; шкло высокай якасці, якое мае асаблівы бляск і здольнасць моцна пераламляць святло; вырабы з такога шкла; тое, што і горны хрусталь'.

Кристалъ 'упрыгожанне з крышталю' (1517—1519): у другой скринице... кристалъ в серебро оправленный. Польск. krysztai 'крышталъ; упрыгожанне з крышталю' — н.-в.-ням. Kristall 'крышталъ; крышталнае шкло; тавары з крышталю; магазін для вырабаў з крышталю і фарфору; ясны, як крышталъ' — ст.-в.-ням. cristalla 'крышталъ: цвёрдае цела, якое мае форму шматгранніка' — с.-лац. crystallum 'горны крышталъ' узыходзіць да грэц. kryos 'лёд, мароз'.

44. Словарь-минимум немецко-русско-белорусский по молочной промышленности. — Могилев, 1998.

Слоўнік-мінімум па малочнай прамысловасці — гэта раптапрытнае выданне, распрацаванае для студэнтаў адпаведнай спецыяльнасці выкладчыкам кафедры замежных моў Магілёўскага тэхналагічнага інстытута С. Дубоўскай. Перакладны тэрміналагічны слоўнік ахоплівае асноўную лексіку

названай спецыяльнасці аб'ёмам 312 рэестравых слоў. Структура даведніка спрошчаная: укладзеныя ў алфавітным парадку пранумараваныя тэрміны нямецкай мовы перададзены адпаведна сродкамі рускай і беларускай моў.

У перакладной беларускай частцы эквівалентам да загалоўнага слова выступае пераважна адзін адпаведнік, зрэдку прапануюцца сінонімы.

45. Rolle R., Toločko P. Archäologisches Wörterbuch: Deutsch-Russisch-Ukrainisch-Weißrussisch-Englisch. — Hamburg, 1998.

Rolle R., Toločko P. Archäologisches Wörterbuch: Deutsch-Russisch-Ukrainisch-Weißrussisch-Englisch. — Münster, 1998.

Нямецка-руско-ўкраінска-беларуска-англійскі слоўнік з'яўляецца вынікам супрацоўніцтва нямецкіх і ўкраінскіх спецыялістаў у галіне археалогіі. Другое выданне лексікону ёсць копія першага.

Па задуме аўтараў, слоўнік павінен паспрыяць таму, каб археалагічная тэрміналогія стала даступнай для спецыялістаў розных краін, бо адсутнасць аналагічных перакладных даведнікаў значна ўскладняла азнаямленне ўсіх зацікаўленых асоб з іншамоўнай галіновай літаратурай. Слоўнік змяшчае асноўную археалагічную тэрміналогію ў колькасці 2000 адзінак, якія актыўна выкарыстоўваюцца ў спецыяльных выданнях.

Шматмоўны лексікон аформлены ў выглядзе табліцы і складаецца з пяці перакладных даведнікаў, у якіх ролю рэестравай часткі паслядоўна выконвае кожная з уключаных у яго склад моў. Тэрмінам кожнай мовы адпавядае свой колер і яны займаюць асобную калонку, што спрашчае пошук неабходнай адзінкі.

Пры перакладзе аўтары намагаліся адшукаць адзіны, найбольш дакладны адпаведнік да пэўнага паняцця.

46. Bosak V., Bosak A. Russisch-Deutsch-Belorrussisches Wörterbuch der Bodenkunde und Agrochemie = Русско-немецко-белорусский словарь по почвоведению и агрохимии = Руска-нямецка-беларускі слоўнік па глебзнаўству і аграхіміі. — Minsk, 1999.

Руска-нямецка-беларускі лексікон прызначаны для навуковых работнікаў, дактарантаў, студэнтаў і выкладчыкаў навучальных устаноў, спецыялістаў, дзейнасць якіх звязана з глебзнаўствам, аграхіміяй ці сумежнымі навукамі, асоб, якія займаюцца ўзаемаперакладам агульных і спецыяльных тэкстаў, а таксама для шырокага кола чытачоў, якія імкнуцца ўдасканаліць свае моўныя веды.

Агульны аб'ём слоўніка — 432 старонкі. У структуру кнігі, акрамя самога перакладнога лексікону, што займае 319 старонак, уключаны звесткі пра аўтараў, прадмовы на нямецкай, рускай і беларускай мовах, дзве рэцэнзіі, паказальнікі беларускіх і нямецкіх тэрмінаў.

Парадак размяшчэння рээстравых рускіх тэрмінаў алфавітны. У беларускай частцы лексікону пры тэрмінах пададзена лацінская назва або ў дужках скарачэнне паводле табліцы Мендзялеева. Для мнагазначных слоў прапанаваны пераклад, які тычыцца непасрэдна глебзнаўства і аграхіміі. Слова-сінонімы пры гэтым аддзелены коскай, а словы з розным значэннем — кропкай з коскай.

47. Выхота В.А. Нямецка-беларускія моўныя паралелі = Deutsch-belarussische sprachliche Parallelen. — Мн., 1999.

Кніга «Нямецка-беларускія моўныя паралелі» (1999) стала вынікам штодзённай выкладчыцкай практыкі В. Выхоты. Выданне разлічана на шырокае кола чытачоў, якія могуць звяртацца да яго пры супастаўляльным вывучэнні лексічных сродкаў нямецкай і беларускай моў. Ілюстрацыйны матэрыял даведніка — нямецкамоўныя словы, словазлучэнні і сказы, якія складаюць аснову фарміравання слоўніка навучэнца, — арганізаваны аўтарам пераважна ў перакладныя

слоўнікі. Такая падача матэрыялу характарызуецца кампактнасцю і адначасова патрабуе ад карыстальніка ўважлівага азнаямлення з рознатыповымі слоўнікавымі артыкуламі ў цэлым. Перакладныя падборкі слоў уключаны ў 11 тэматычных раздзелаў, назвы якіх адразу арыентуюць карыстальніка на характар змешчанай у іх інфармацыі. У супастаўляльных лексіконах прадстаўлены нямецка-рускі-беларускія міжмоўныя паронімы, амонімы і сінонімы, корпус беларускіх і нямецкіх лексем, што маюць агульную крыніцу паходжання. Акрамя гэтага, у слоўніках прапанавана характарыстыка роднасных слоў у нямецкай і беларускай мовах па змесце (вылучаны супадзенні некаторых сінонімаў, гукаперайманняў, значэнняў унутры словаўтваральнага гнязда). У тэматычнай групоўцы нямецкіх і беларускіх слоў, якія маюць агульную крыніцу паходжання, беларускамоўныя лексемы суправаджаюцца этымалагічнымі звесткамі. У раздзеле «Функцыянаванне слова ў моўнай плыні» да нямецкіх прыказак і прымавак пададзены адпаведныя беларускія, якія пры гэтым змяшчаюць у сваім складзе словы, аднакарэнныя з нямецкімі. Шматфункцыянальны накірунак метадычнага даведніка дазваляе выкарыстоўваць перакладныя лексіконы пры завучванні нямецкамоўных лексем і перакладзе, занятках па культуры маўлення.

48. [Будзько А.П.] *Das Wörterbuch bringt* // Будзько А.П. Нямецкая мова: Падручнік для 2 кл. — Мн., 1993.

49. [Будзько А.П.] *Wörterliste* // Будзько А.П. Нямецкая мова: Падручнік для 3 кл. — Мн., 1995.

50. [Будзько А.П.] *Wörterliste* // Будзько А.П. Нямецкая мова: Падручнік для 4 кл. — Мн., 1997.

51. Будзько А.П. *Вясёлая мазаіка: Кн. для чытання на нямецкай мове. 3—4 кл. сярэд. агульнаадукац. шк. з бел. мовай навучання.* — Мн., 1997.

Будзько А.П. Вясёлая мазаіка: Кн. для чытання на нямецкай мове: Вучэб. дапам. для 3—4 кл. агульнаадукац. шк. з бел. мовай навучання. — 2-е выд. — Мн., 1999.

52. [Будзько А.П.] Wörterliste // Будзько А.П. Нямецкая мова: Вучэб. дапам. для 1 кл. агульнаадукац. шк. з бел. мовай навучання. — Мн., 2000.

53. [Будзько А.П.] Wörterliste. Wörter von A bis Z // Будзько А.П. Нямецкая мова: Падручнік для 2 кл. агульнаадукац. шк. з бел. мовай навучання. — Мн., 2000.

54. [Будзько А.П.] Wörterliste. Wörter von A bis Z // Будзько А.П. Свет нямецкай мовы-1: Вучэб. дапам. для 4 кл. агульнаадукац. шк. з бел. мовай навучання. — Мн., 2001.

У склад беларускамоўных падручнікаў³⁵ па нямецкай мове, прызначаных для выкарыстання ў пачатковых класах агульнаадукацыйных школ, увайшлі перакладныя нямецка-беларускія (для школ з беларускай мовай навучання) і нямецка-беларуска-рускія (для школ з рускай мовай навучання) слоўнікі. У перакладных даведніках змешчана найбольш ужывальная лексіка нямецкай мовы ў аб'ёме, прадугледжаным школьнай праграмай па нямецкай мове. Падборкі нямецкіх лексем, простых, складаных і састаўных па структуры, і іх асноўныя беларускія адпаведнікі, якія суправаджаюць невялікія нямецкамоўныя тэксты, прадугледжваюць пабудову нескладаных дыялогаў і размоў на тэмы, звязаныя з жыццём і інтарэсамі навучэнцаў пачатковых класаў.

Перакладныя лексікаграфічныя матэрыялы аформлены трыма спосабамі: знаходзяцца ў канцы кнігі ў асобным раз-

³⁵ Беларускаямоўныя падручнікі па нямецкай мове распрацаваны дацэнтам кафедры методыкі выкладання замежных моў Беларускага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта А. Будзько.

дзеле «Wörterliste» або «Wörter von A bis Z»; пададзены адразу пасля невялічкіх тэкстаў у корпусе падручнікаў (т.зв. паўрочныя слоўнікі); вынесены на палі. Словы нямецкай мовы ў такіх даведнічках зафіксаваны ў алфавітным парадку і згрупаваны паводле іх часцінамоўнай прыналежнасці.

Вучэбная скіраванасць перакладных лексіконаў абумовіла падачу моўнага матэрыялу і аб'ём граматычнай інфармацыі пра рээстравае слова (асноўныя часавыя формы дзеяслова, аддзяляльныя прыстаўкі пазначаны тлустым шрыфтам, указаны род назоўніка і яго формы ў множным ліку і ў родным склоне адзіночнага ліку). Слоўнікавы артыкул аформлены з улікам узросту і ўзроўню ведаў навучэнцаў, каб яны без асаблівых складанасцей маглі зразумець і выкарыстаць неабходную лінгвістычную даведку пра слова або словазлучэнне.

У перакладной частцы вучэбных даведнічкаў прыведзены асноўныя эквіваленты да нямецкіх адзінак, часам аўтар звяртаецца да сінанімічнага спосабу перакладу. Варыянты блізкіх паводле значэння слоў фіксуюцца ў дужках курсівам. Такі спосаб афармлення слоўнікавых матэрыялаў садзейнічае зроўнаваму ўспрымання інфармацыі і яе завучванню.

55. Басава Г.І., Дзювэль С. Беларуска-нямецкі слоўнік. — Йена, 2000.

Беларуска-нямецкі слоўнік змясціў звыш 2300 слоў актыўнай агульнаўжывальнай і тэматычнай лексікі беларускай мовы. Асноўная мэта, якую паставілі перад сабой яго аўтары, — зрабіць невялікі аб'ём, прасты структурай, зручны для карыстання даведнік, які задавальняў бы патрэбы пры перакладзе тэкстаў з беларускай мовы на нямецкую. Лексічны мінімум, уключаны ў лексікон, скіраваны на фарміраванне прадуктыўнага карыстання беларускай мовай у сітуацыйна абумоўленым кантэксце.

Слоўнік прызначаны найперш для нямецкіх студэнтаў, якія вывучаюць беларускую мову як замежную і цікавяцца гістарычнай і культурнай спадчынай Беларусі.

Акрамя самога слоўніка, у кнігу ўвайшлі дадаткі — беларускі алфавіт з тлумачэннем асаблівасцей вымаўлення некаторых гукаў беларускай мовы, найбольш пашыраныя беларускія імёны, іх размоўныя варыянты і асноўныя геаграфічныя назвы Беларусі.

Усе беларускія загаловачныя словы размешчаны ў алфавітным парадку; найбольш ужывальныя словазлучэнні, у склад якіх яны ўваходзяць, пададзены ў адным слоўнікавым артыкуле. Знак ~ (тыльда) замяняе загаловачнае слова. Усе беларускія лексічныя адзінкі маюць націск. Для размежавання прыметнікаў і прыслоўяў у рэстравай частцы выкарыстана паметна *прысл.*

Пры перакладзе беларускіх лексем аўтары адабралі найбольш ужывальныя адпаведнікі нямецкай мовы. Нямецкія сінонімы аддзелены коскай, больш далёкія па значэнні пераклады — кропкай з коскай. Амонімы пададзены ў адным слоўнікавым артыкуле і пазначаны лічбамі.

Курсівам выдзелены граматычныя паметы (род, лік, трыванне). Беларуска-нямецкі слоўнік атрымаў станоўчую ацэнку. У прыватнасці, у рэцэнзіі на даведнік адзначалася, што «адабраны матэрыял дазваляе дастаткова поўна і ўсебакова ўсвядоміць не толькі асноўныя фанетыка-арфаграфічныя, арфаэпічныя і граматычныя рысы беларускай мовы, але і ацаніць яе самабытнасць і самадастатковасць у галіне лексіка-фразеалагічных сродкаў, функцыянальна-стылявую дынаміку. Новы нямецка-беларускі слоўнік дае добрую надзею на працяг пачатага, стварэнне ў бліжэйшай перспектыве намаганнямі нямецкіх і беларускіх лінгвістаў грунтоўнай лексікаграфічнай працы» [Прыгодзіч 2001, с. 14].

56. Размоўнік = *Gespräch Buch* = *Conversation Book* = *Vocabulario por conversacion* = *Guide de conversation* = *Vocabulario di conversazione* = *Разговорник*. — *Вільнюс*, б. з.

У размоўнік уключаны беларуска-нямецка-англійска-іспанска-французска-італьянска-рускія адпаведнікі ў аб'ёме 656 адзінак. Аснову даведніка склала лексіка, якая адносіцца да гутарковага стылю беларускай мовы. Артыкулы даведніка

ўтрымліваюць асобныя словы і моўныя канструкцыі, што адлюстроўваюць найбольш тыповыя сітуацыі зносін на 21 тэму: «Таможня», «Аэрапорт і бюро авіякампаніі», «Вакзал», «Бензаправаўчая калонка», «Абслугоўванне», «Аўтарамонтная майстэрня», «Гараж», «Напрамак шляху», «Надпісы, папярэджанні», «Найбольш часта ўжываемыя словы і выказванні», «Абслугоўванне, рамонт», «Першая медыцынская дапамога», «Мяняльная кантора, банк», «Пошта», «Гасцініца», «Аўтакемпінг», «Рэстаран», «Купля», «Культура», «Час», «Лічбы».

Некаторыя выразы маюць пастаянны склад, іншыя можна змяніць шляхам падбору аднаго з варыянтаў, прапанаваных у дужках.

57. Слоўнік філасофскіх тэрмінаў // Хрысціянскі Філасофскі Зборнік. — Мн., 2001.

У складзе «Слоўніка філасофскіх тэрмінаў» змяшчаецца 60 рэстравых адзінак, ужытых у зборніку. Загалоўчанае слова беларускай мовы, выдзеленае тлустым шрыфтам, суправаджаецца тлумачэннем і адпаведнікамі з грэчаскай, лацінскай, англійскай, французскай, нямецкай, італьянскай, рускай і польскай моў. Да адной рэстравай адзінкі прапануюцца эквіваленты або з усіх вышэйпералічаных моў, або толькі з некалькіх. Іншамоўныя адпаведнікі фіксуюцца ў круглых дужках праз кропку з коскай.

58. Knauf H. Weißrussisch (Belarus). Wort für Wort. — Bielefeld, 2001.

Кніга Х. Кнаўфа³⁶ выйшла ў свет як 145 том у серыі «Kauderwelsch Sprechführer». Даведнік складаецца з некалькіх частак: уступнага раздзела, у якім пададзены мінімальныя

³⁶ Холгер Кнаўф нарадзіўся ў 1973 г. у Эрфурце. З 1994 па 1996 гг. праходзіў курс славістыкі ў Йене і Мінску. Як супрацоўнік Міжнароднага адукацыйнага цэнтру ў Дортмундзе часта наведвае Беларусь.

звесткі пра Беларусь, яе жыхароў, пісьмовыя традыцыі і вымаўленне, граматыку, якая адлюстроўвае ключавыя граматычныя формы; размоўніка і дадатку. Паколькі выданне арыентавана найперш на нямецкага чытача, уся інфармацыя і аўтарскія заўвагі аформлены на нямецкай мове. З гэтай жа прычыны і для спрашчэння карыстання даведнікам беларуская частка распрацавана на лацінцы.

У размоўніку прадстаўлены беларуска-нямецкія адпаведнікі па 19 тэмах, актуальных пры знаёмстве з іншай краінай: «Імёны, прозвішчы і звароты», «Прывітанне і прыём», «Просьбы, падзякі, пажаданні», «Першая размова», «Час і дата», «У гасцях», «Любоўныя размовы», «Па дарозе», «Начлег», «У вёсцы», «Ежа і напоі», «Пакупкі», «Фатаграфія», «Банк і пошта», «Тэлефон і Інтэрнет», «Паліцыя і мытня», «Быць хворым», «Туалет», «Лаянка і знявага». Пры перакладзе найбольш ужывальных беларускіх выказаў складальнікам прапануецца як паслоўны пераклад, так і дакладны нямецкамоўны адпаведнік.

Частка дадатку — гэта нямецка-беларускі і беларуска-нямецкі слоўнікі, якія ахопліваюць 1000 рэестравых адзінак, выкарыстаных у размоўніку ў якасці прыкладаў. Загаловачныя словы выдзелены тлустым шрыфтам, граматычная інфармацыя распрацавана толькі для беларускамоўных лексем. У назоўніках пазначаны род, форма множнага ліку і канчаткі роднага склона адзіночнага ліку для назоўнікаў мужчынскага роду. У дзеясловах абазначана аснова, да якой прапанаваны канчаткі або першай, другой і трэцяй асобы адзіночнага ліку, або трэцяй асобы прошлага часу адзіночнага ліку жаночага роду.

59. [Гуртыг К.] *Wörterbuch* — слоўнік. *Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў* — *Linguistisches terminologisches Wörterbuch* // Гуртыг К. *Кароткая граматыка беларускай мовы ў табліцах для нямецкамоўных навучэнцаў*. — Мн., 2001.

Гэтае выданне прызначана найперш для нямецкіх студэнтаў, якія вывучаюць беларускую мову як замежную, а таксама для ўсіх тых, хто хоча пазнаёміцца з граматычным ладам

беларускай мовы. Яно дапаўняецца раздзелам «Дадатак», частку якога складаюць «Wörterbuch — слоўнік» (беларуска-нямецкі) і «Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў — Linguistisches terminologisches Wörterbuch». Беларуска-нямецкі слоўнік «ахоплівае лексемы, выкарыстаныя ў якасці прыкладаў у самой граматыцы, выключаючы тыя, пераклад якіх даваўся непасрэдна ў раздзелах», аб'ём слоўніка лінгвістычных тэрмінаў «значна шырэйшы за тэрміналогію, ужытую ў тэксце» [Гуртыг 2001, с. 6].

У лексіконах выкарыстаны алфавітны парадак падачы лексічнага матэрыялу, рээстравымі з'яўляюцца адзінкі беларускай мовы, выдзеленыя тлустым шрыфтам і забяспечаныя націскам.

Паколькі беларуска-нямецкі слоўнік разлічаны на базавы курс беларускай мовы і ў выданні выконвае не асноўную, а дадатковую ролю, аб'ём яго абмежаваны — 681 адзінка. У рээстравых словах пазначана часцінамоўная прыналежнасць, у дзеясловах — трыванне; паметаі *мн.* забяспечаны множналікавыя назоўнікі. Асноўным спосабам перакладу выступае падбор аднаго адпаведніка да беларускай лексемы (аўтар рэдка звяртаецца да выкарыстання сінонімаў у перакладной частцы).

Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў уключае 320 рээстравых адзінак, якія ахопліваюць шырока вядомыя мовазнаўчыя тэрміны з раздзелаў фанетыкі, марфалогіі і сінтаксісу, найбольш часта ўжывальныя ў навуковай і вучэбнай літаратуры. Тэрміналагічныя словазлучэнні звычайна падаюцца і перакладаюцца ў адпаведным гняздзе, напрыклад: *эмацыянальна-экспрэсіўная часціца ў гняздзе часціца*. У перакладной частцы аднаму беларускамоўнаму тэрміну адпавядае адзін нямецкамоўны.

Пасля агляду перакладной лексікаграфіі ХХ ст. з уключэннем лексічнага матэрыялу нямецкай і беларускай моў мэтазгодна звярнуцца да агульнай характарыстыкі нямецка-беларускіх і беларуска-нямецкіх слоўнікавых крыніц.

Агульная характарыстыка нямецка-беларускай і беларуска-нямецкай лексікаграфічнай традыцыі

Вывучэнне слоўнікавых крыніц з уключэннем нямецкага і беларускага лексічнага матэрыялу дазваляе абагульніць некаторыя рысы, уласцівыя нямецка-беларускай і беларуска-нямецкай лексікаграфіі XX ст. Зразумела, што пералік такіх прымет застаецца адкрытым і можа быць дапоўнены.

1. Храналогія і перыядызацыя нямецка-беларускай і беларуска-нямецкай слоўнікавай практыкі XX ст.

Рознатыповыя слоўнікі з уключэннем нямецкага і беларускага лексічнага матэрыялу ствараліся на працягу ўсяго XX ст. Так, у першае дзесяцігоддзе былі распрацаваны 3 лексікаграфічныя працы, у 20-я гады — 1, 30-я — 2, 40-я — 7, 60-я — 3, 70-я — 2, 80-я — 3, 90-я — 22, 2000—2002 гг. — 7³⁷. Уздымы (40-я і 90-я гады) і спады (50-я гады) дзейнасці па стварэнні слоўнікаў цесна звязаны з гісторыяй абодвух народаў, са знешнімі абставінамі і ўнутрымоўнымі фактарамі функцыянавання беларускай мовы. Актыўна распрацоўка лексіконаў праводзілася ў часы першай і другой сусветнай вайны, у гады т.зв. беларусізацыі, прыняцця і ўвядзення ў жыццё Закона аб мовах у Рэспубліцы Беларусь, калі значна павышалася зацікаўленасць грамадства ў перакладных даведніках. У 1937—1940, 1945—1958 і 1966—1976 гг., «што характарызуюцца як гады ўціску і стагнацыі ў дачыненні да беларускай мовы»

³⁷ Ва ўсіх выпадках улічваліся толькі адшуканыя лексікаграфічныя матэрыялы без іх перавыданняў.

[Цыхун 2000, с. 7], практыка стварэння нямецка-беларускіх і беларуска-нямецкіх лексіконаў адсутнічала.

Аглядаючы гісторыю развіцця нямецка-беларускай і беларуска-нямецкай лексікаграфічнай спадчыны, можна канстатаваць наяўнасць у ёй двух перыядаў, якія храналагічна суадносяцца з першай і другой паловай ХХ ст. і якім уласціва пэўная закончанасць, адноснае ўнутранае адзінства і новая лексікаграфічная якасць. З аднаго боку, яны адлюстроўваюць часавую паслядоўнасць у падрыхтоўцы слоўнікаў, а з другога, — удасканаленне лексікаграфічнай працы пры складанні лексіконаў. Кожны з этапаў адрозніваецца галоўным чынам характарам дзейнасці і ўзроўнем кваліфікацыі складальнікаў слоўнікаў, колькасцямі і якасцямі паказальнікамі саміх лексікаграфічных крыніц, а таксама мэтамі, якім падпарадкоўвалася праца па падрыхтоўцы таго ці іншага перакладнога даведніка. Гэтыя адрозненні абумовілі адметнасць у змесце і форме разгледжаных лексікаграфічных адзінак.

Нямецка-беларуская і беларуска-нямецкая лексікаграфічная дзейнасць першай паловы ХХ ст. ажыццяўлялася ў перыяд значнага росту і станаўлення беларускай літаратурнай мовы, яе інтэнсіўнага лексічнага ўзбагачэння. Можна выказаць меркаванне, што праца па ўнармаванні беларускай лексікі ў некаторай ступені знайшла сваё адлюстраванне і ў перакладных даведніках, якія на момант укладання лексіконаў, бяспрэчна, з'яўляліся своеасаблівым сродкам арганізацыі нацыянальнай мовы.

Сур'ёзнай перашкодай у развіцці беларускай перакладной слоўнікавай дзейнасці ў гэты перыяд з'яўляецца адсутнасць уласнай лексікаграфічнай традыцыі ў галіне стварэння іншамовна-беларускіх і беларуска-іншамовных крыніц, а адпаведна, недахоп кваліфікаваных кадраў. Нягледзячы на гэта, нямецка-беларуская і беларуска-нямецкая лексікаграфія гэтага часу праходзіла шлях свайго станаўлення. Яе развіццё было выклікана выключна практычнымі запатрабаваннямі, таму перакладныя крыніцы мелі утылітарны характар і нізкі тэарэтычны ўзровень лексікаграфічнай апрацоўкі. Аўтары слоўнікаў, якія з'явіліся, па сутнасці, першапраходцамі, пры распрацоўцы сваіх лексікаграфічных матэрыялаў абаніраліся перш за ўсё

на вопыт рускай і/ці нямецкай лексікаграфічнай традыцыі, што відавочна адбілася на знешняй і ўнутранай структуры слоўнікаў (арганізацыя адабранага ў рээстр лексічнага матэрыялу, спосаб тлумачэння і перакладу, граматычна-стылістычная характарыстыка слоў). Разам з тым у тагачасных слоўнікавых крыніцах назапашаны значныя практычныя напрацоўкі, цікавыя і каштоўныя для выкарыстання і ў сучаснай перакладчыцкай практыцы. Але пераважная частка слоўнікаў так і не здолела аказаць значнага ўплыву на развіццё і станаўленне беларускай лексікаграфіі.

Пасля другой сусветнай вайны ўзнікла надзённая патрэба стварэння новых філалагічных і тлумачальных слоўнікаў, якія «павінны былі не толькі адлюстраваць багацце літаратурнай лексікі, назапашанае на той час, але на падставе скрупулёзнага вывучэння моўнай практыкі дакладна вызначыць нормы словаўжывання, стаць у гэтых адносінах аўтарытэтнымі даведнікамі» [Шакун 1995, с. 186]. На парадку дня зноў паўстае пытанне пра неабходнасць укладання перакладных даведнікаў (з розных моў, а не толькі з рускай). Але практычная рэалізацыя гэтай задачы пачалася толькі ў канцы XX ст.

Дзейнасць па стварэнні перакладных слоўнікаў з уключэннем беларускай і нямецкай моў у 50—80-я гады XX ст. можна ахарактарызаваць як вялую і неактыўную. Лексікаграфічныя матэрыялы рыхтуюцца скачкападобна і непаслядоўна, таму створанае абмяжоўваецца 7 адзінкамі.

Працэс станаўлення беларускай нацыянальнай школы і звязаны з ім пераход да выкладання дысцыплін у рэспубліцы на беларускую мову ў 90-я гады XX ст. патрабавалі ў першую чаргу распрацоўкі і выдання якаснай беларускамоўнай літаратуры: падручнікаў, слоўнікаў, дапаможнікаў і г.д. Падрыхтоўка перакладных слоўнікаў з уключэннем беларускага лексічнага матэрыялу абумоўлівалася неабходнасцю зносін на беларускай мове. Акрамя таго, у гэты час значна ўзрасла цікавасць да вывучэння замежных моў, веданне якіх з'яўлялася істотным пры выездах у розныя краіны, для ажыццяўлення шырокіх кантактаў з іншымі народамі, для авалодання прафесіяй, службовых мэт і ўвогуле выступала неабходным аtryбутам адукаванага чалавека.

Характэрным для нямецка-беларускай і беларуска-нямецкай лексікаграфічнай практыкі другой паловы XX ст. выступае тое, што, у адрозненне ад папярэдняга перыяду, змяняецца якасць апрацоўкі слоўнікавых крыніц: укладанне лексіконаў грунтуецца на значных тэарэтычных і практычных лексікаграфічных дасягненнях. Варта падкрэсліць пры гэтым, што складальнікі лексіконаў, як правіла, арыентуюцца на наяўны вопыт слоўнікавай спадчыны (пераважна рускамоўнай): перакладныя даведнікі рыхтуюцца на ўзор ужо існуючых слоўнікаў з уключэннем рускай мовы або руская мова выконвае ролю папярэдняга слоўніка ці ўключаецца ў склад даведніка як мова-пасрэднік для супастаўлення разнамоўных эквівалентаў. Вызначальным у гэтай сувязі з'яўляецца той факт, што ў значнай колькасці выпадкаў распрацаваныя лексіконы шматмоўныя. Стварэннем слоўнікавых крыніц займаюцца пераважна спецыялісты-прадметнікі з прыцягненнем навуковага патэнцыяла лінгвістаў, што, бяспрэчна, складае дадатны бок лексікаграфічнай дзейнасці гэтага перыяду.

Перакладныя матэрыялы другой паловы XX ст. маюць дакладна выражаную спецыялізацыю слоўнікавага складу, значна павялічваюцца і пашыраюцца тыпалагічны спектр лексікаграфічных твораў: акрамя вучэбных, тэрміналагічных слоўнікаў і размоўнікаў, распрацоўка якіх праводзілася і ў папярэдні перыяд, ствараюцца перакладныя даведнікі — ілюстрацыйны матэрыял да манаграфічных прац навукоўцаў, слоўнік крылатых слоў і выразаў. У якасці эквівалентаў да нямецкамоўных рээстравых адзінак прыводзяцца, як правіла, словы беларускай літаратурнай мовы або лексемы, замацаваныя ў сферы функцыяніравання і сферы фіксацыі.

2. Жанрава-тыпалагічная характарыстыка нямецка-беларускіх і беларуска-нямецкіх слоўнікаў XX ст.

Нямецка-беларуская і беларуска-нямецкая лексікаграфія XX ст. характарызуецца разнастайнасцю лексіконаў, сярод якіх слоўнікі агульнага тыпу, вучэбныя даведнікі, тэрміналагічныя выданні, размоўнікі, перакладныя падборкі слоў у навуковых публікацыях, слоўнік крылатых слоў і выразаў.

Да слоўнікаў агульнага тыпу адносяцца тры нямецка-беларускія даведнікі: «Sieben-Sprachen-Wörterbuch» (1918), «Нямецка-беларускі альфабэтычны слоўнік» П. Бакача (1941) і «Нямецка-беларуска-рускі слоўнік» (1988). Як відаць з алфавітнага паказальніка, слоўнікі выдаваліся з вялікім часавым разрывам на працягу ўсяго стагоддзя.

Перакладныя лексікаграфічныя матэрыялы агульнага тыпу сярэднія паводле аб'ёму і ахопліваюць ад 6000 да 8000 рэстравых адзінак. Яны разлічаны на рознае кола чытачоў: ім можа карыстацца як той, хто пачынае вывучаць мову, так і той, хто добра ёю валодае і звяртаецца да лексікону з мэтай удакладнення або ўдасканалення сваіх ведаў.

Слоўнікі агульнага тыпу на момант сваёй падрыхтоўкі меркаваліся як нарматыўныя: рэкамендавалі пэўныя лексічныя, граматычныя, арфаэпічныя і стылістычныя правілы. Яны абапіраліся на корпус найбольш ужывальных слоў і словазлучэнняў, а дыялектызмы, жаргонныя словы, тэрміны з розных галін навукі, культуры і тэхнікі пададзены абмежавана: толькі тыя, што мелі значнае пашырэнне, таму вузкасפעцыяльныя тэрміны ўвогуле не фіксаваліся.

Прынцыпы, на якіх пабудаваны слоўнік, простыя і зразумелыя, матэрыял размешчаны даступна, тлумачэнні (пераклады) рэстравых адзінак дакладныя і лаканічныя, склад апісанай лексікі актуальны і адлюстроўвае жывыя моўныя працэсы.

Нямецка-беларуская і беларуска-нямецкая лексікаграфія ХХ ст. прадстаўлена 19 перакладнымі даведнікамі метадычнай накіраванасці³⁸ (у першай частцы работы — №№ 1, 2, 6, 7, 10, 31, 32, 37, 38, 40, 48—55, 59).

³⁸ Мэты вучэбнай лексікаграфіі, якая вызначаецца ў параўнанні з акадэмічнай як «лексікаграфія меншых форм і большай навучальнай накіраванасці» [Бархударов, Новиков 1971, с. 15], — спрыяць засваенню іншамоўнага матэрыялу. Асноўнымі прыметамі вучэбных даведнікаў выступаюць прынцыпы падачы матэрыялу, спосабы апісання загаловачных слоў, структура слоўнікаў і г.д., арыентаваныя найперш на засваенне рэстравых адзінак. Перакладныя даведнікі метадычнай накіраванасці — гэта сінхронны зрэз лексікі

Слоўнікі для школы (12 даведнікаў) арыентаваны перш за ўсё на ўзрост і ўзровень ведаў навучэнцаў, асаблівасці дзіцячага ўспрымання моўнага матэрыялу і створаны ў поўнай адпаведнасці з імі. Перакладныя даведнікі для патрэб школы распрацаваны пераважна як слоўнікі нарастальнай складанасці, у якіх улічаны этапы навучання, паступова ўскладнены аб'ём і характар лінгвістычнай інфармацыі, формы яе падачы. Аснову такога лексікону склала лексіка, што ўваходзіць у змест школьнай праграмы па мове.

б перакладных даведнікаў прызначаны для шырокага кола чытачоў: студэнтаў і тых, хто вывучае мову. Этапы навучання, від моўнай дзейнасці ўлічаны стваральнікамі, і ў кожным асобным выпадку ў слоўніку прапанаваны найбольш рацыянальны спосаб падачы лексічнага матэрыялу.

Укладанне лексіконаў з уключэннем нямецкай і беларускай моў у першай палове XX ст. (з 1902 па 1943 гг.) было абумоўлена найперш тэрміновай патрэбнасцю ў распрацоўцы падручнікаў і хрэстаматый па нямецкай або беларускай мове. У гэты час яшчэ не ставіцца за мэту стварэнне асобных слоўнікаў метадычнай накіраванасці, і лексікаграфічныя матэрыялы ўключаюцца ў структуру іншых даведчаных і навучальных дапаможнікаў. Асноўная ўвага складальнікаў звернута на задавальненне патрэб нацыянальнай школы, таму лексічны матэрыял слоўнікаў арыентаваны на пачатковы і сярэдні ўзроўні валодання нямецкай мовай. Перакладныя слоўнікі гэтага перыяду нельга назваць самастойнымі лексікаграфічнымі працамі, яны толькі дапаможны матэрыял для вывучэння нямецкай мовы, укладанне якога абумоўлена практычнымі мэтамі навучальнага працэсу.

Праца па ўкладанні нямецка-беларускіх і беларуска-нямецкіх слоўнікаў метадычнай накіраванасці ў другой палове

беларускай мовы на перыяд яго распрацоўкі, яны вылучаюцца спецыфічным адборам лексічнага матэрыялу (найбольш ужывальныя словы і словазлучэнні, актуальныя для вучэбных мэт) і характарам яго тлумачэння: пададзены звычайна адзін эквівалент да іншамоўнага слова.

XX ст. узнаўляецца толькі з канца 70-х гадоў, фактычна амаль пасля саракагадовага перапынку. У гэты час распрацоўваюцца слоўнікі, якія выходзяць асобнымі выданнямі ці ў якасці дадаткаў да іншых матэрыялаў. Калі на працягу першага перыяду праца вялася над стварэннем двухмоўных даведнікаў, то ў канцы стагоддзя распрацоўваюцца двух- і шматмоўныя лексіконы з уключэннем славянскіх і неславянскіх моў.

Перакладныя вучэбныя даведнікі другой паловы XX ст. вызначаюцца больш дасканалай распрацоўкай лексікаграфічных параметраў: пры дапамозе нумарацыі вылучаюцца, напрыклад, мнагазначнасць / адназначнасць і аманімія, чаго не хапала лексікаграфічным крыніцам першай паловы XX ст.; адрознівае іх таксама добрая якасць паліграфічнага выканання, сістэмнае выкарыстанне граматычных кваліфікатараў і стылістычных памет.

Стварэнне перакладных тэрміналагічных³⁹ даведнікаў (14 адзінак: №№ 5, 17, 19, 25, 26, 28, 34, 35, 41, 42, 44, 45, 46, 57) пачынаецца ў другім дзесяцігоддзі XX ст. і адбываецца ва ўмовах, калі ўласна беларуская тэрміналогія яшчэ не была канчаткова выпрацавана і кадыфікавана, бо да гэтага часу, а то і пазней, тэрміналагічная лексіка ўключалася ў агульныя слоўнікі недыферэнцыравана або са спецыяльнымі паметамі. Перад складальнікамі лексіконаў стаяла задача не толькі ўкладання слоўніка, але і вывучэння, даследавання і прэзентацыі беларускай тэрміналогіі ў розных галінах. У першай палове XX ст. апрацоўка разнастайных тэрмінасфер адбываецца часам у структуры аднаго даведніка і без належнай паслядоўнасці.

³⁹ Асноўнай характэрнай рысай перакладных тэрміналагічных даведнікаў з'яўляецца спалучэнне ў іх двух параметраў — наяўнасць тэрміналагічнай лексікі і яе пераклад. У назве слоўнікаў звычайна змяшчаецца інфармацыя пра тую галіну ведаў, тэрміналагічная лексіка якой перакладаецца, напрыклад: «Руска-нямецка-беларускі слоўнік па глебазнаўству і аграхіміі», «Слоўнік глебазнаўчае тэрміналогіі», «Фізычная тэрміналогія» і г.д.

Тэрмінаграфічная дзейнасць па падрыхтоўцы слоўнікаў з уключэннем беларускай і нямецкай моў узнаўляецца толькі ў 60-я гады XX ст. Аднак пераважная колькасць нямецка-беларускіх і беларуска-нямецкіх тэрміналагічных лексіконаў складаецца ў 90-я гады, калі, па-першае, беларуская мова набывае больш шырокія грамадскія функцыі, па-другое, спецыялісты розных галін і лінгвісты прыкладаюць максімум намаганняў, каб беларуская мова заняла належнае месца ў навуцы. Тэрмінаграфічнай працай ахоплены такія сферы, як фізіка, тэхніка, лінгвістыка, бібліятэказнаўства, глебазнаўства, аграхімія, сельская гаспадарка, малочная прамысловасць, эканоміка, маркетынг, трыбафатыка і інш. Трэба адзначыць, што корпус нямецка-беларускіх і беларуска-нямецкіх даведнікаў у значнай ступені папоўнены за кошт ратапрынтных выданняў, якія маюць характар т.зв. «рабочых» матэрыялаў і абмяжоўваюцца падчай невялікай колькасці тэрмінаў. Разам з тым падрыхтаваны і грунтоўныя паводле аб'ёму і лексікаграфічнай апрацоўкі тэрміналагічныя слоўнікі. Часта над стварэннем даведнікаў працуе калектыў аўтараў, у склад якога ўваходзяць філолагі, перакладчыкі і спецыялісты пэўнай галіны ведаў, што забяспечвае высокую якасць апрацоўкі тэрмінаў і іх перакладу.

Распрацоўка слоўнікаў-р а з м о ў н і к а ў⁴⁰ з уключэннем нямецкага і беларускага лексічнага матэрыялу (6 даведнікаў: №№ 9, 11, 12, 33, 56, 58) пачынаецца толькі з 40-х гадоў XX ст.,

⁴⁰ Адметная рыса размоўнікаў заключаецца ў тым, што яны распрацоўваюцца на аснове жывога маўлення, жывой мовы, рэальных адпаведнікаў слоў розных моў у ідэнтычных сітуацыях. Лексіконы змяшчаюць ужо гатовыя маўленчыя адзінкі — выказванні, пытанні, адказы, просьбы і г.д., якія групуюцца на падставе асацыятыўных і сітуацыйна-камунікатыўных сувязей. Прэзентацыя эквіваленту да выразу і/або слова, што актыўна выкарыстоўваецца ў штодзённым жыцці, складае асноўную задачу размоўнікаў. Іх мэта — дапамагчы людзям, якія гавораць на розных мовах, у зносінах паміж сабой. Размоўнікі будуцца пераважна з тэматычных раздзелаў, якія дапамагаюць весці нескладаны дыялог на актуальныя тэмы.

у час, калі ўзнікла неабходнасць простых і зручных у карыстанні дапаможнікаў для спрашчэння кантактаў паміж іншаземцамі. Калі першыя размоўнікі створаны з уключэннем лексічнага матэрыялу толькі беларускай і нямецкай моў, то ў другой палове XX ст. актуальнай становіцца распрацоўка шматмоўных лексікаграфічных матэрыялаў, якія дазваляюць без асаблівай складанасці, хутка знайсці адпаведнік у любой з еўрапейскіх моў.

На працягу стагоддзя ў слоўніках размоўнага характару распрацаваны разнастайныя тэмы, прысвечаныя адлюстраванню вытворчай, духоўнай, грамадска-палітычнай, спартыўнай і іншых сфер дзейнасці чалавека (колькасць іх вагаецца ад 21 да 69).

Для паўнаты гісторыі нямецка-беларускай слоўнікавай практыкі варта адзначыць супастаўляльны даведнік к р ы л а т ы х с л о ў і в ы р а з а ў⁴¹ (№ 36) з уключэннем нямецкага і беларускага лексічнага матэрыялу, складанне якога адбылося ў канцы XX ст.

Пачынаючы з 1959 г. з'яўляюцца слоўнікі-д а д а т к і, якія прыкладаюцца да навуковых даследаванняў і дзе разглядаюцца пытанні ўзаемадэявання нямецкай і беларускай моў на розных узроўнях (7 крыніц: №№ 23, 24, 27, 29, 39, 43, 47), аб'ектам перакладу ў якіх становіцца агульнаўжывальная лексіка⁴². Аўтарскія перакладныя лексіконы хоць і не ствараюцца непасрэдна для практычных мэт перакладу, тым не менш сведчаць пра паглыбленне культурных сувязей паміж немцамі

⁴¹ Асноўнае прызначэнне слоўніка крылатых слоў і выразаў супадае з прызначэннем фразеалагічных слоўнікаў — быць сродкам павышэння культуры мовы, фактычная ж задача перакладнога даведніка — фіксацыя ідыём на розных мовах.

⁴² Спроба падбору нямецкіх эквівалентаў да лексем старабеларускай мовы зроблена ў кн.: Stang Chr. S. Die altrussische Urkundensprache der Stadt Polozk. Skrifter Utgitt av det. Oslo, 1939. — 148 S. — S. 136—147. — (Norske Vedenskaps-Akademi i Oslo. 1938. Skrifter II. Hist. Filos. Klasse № 9.)

і беларусамі і даюць цікавы матэрыял для вывучэння нямецка-беларускіх слоўнікавых паралелей.

3. Двух- і шматмоўная лексікаграфія

Перакладная лексікаграфія з уключэннем нямецкага і беларускага лексічнага матэрыялу на працягу XX ст. ажыццяўлялася як двух- і шматмоўная. Нямецка-беларуская слоўніковая практыка знайшла сваё адлюстраванне ў 19 крыніцах.

З фактычнага матэрыялу вынікае, што дзейнасць па стварэнні нямецка-беларускіх слоўнікаў была арыентавана пераважна на забеспячэнне навучальнага працэсу пры вывучэнні нямецкай мовы (на працягу ўсяго стагоддзя), моўных зносін (у часы нямецкай акупацыі) і перакладу тэрміналагічных тэкстаў (у 90-я гады XX ст.). Інтэнсіўнае развіццё нямецка-беларускай лексікаграфіі звязана, напэўна, з тым, што такія слоўнікі былі патрэбны ў першую чаргу як дапаможнікі для тлумачэння нямецкамоўных тэкстаў.

Што датычыцца беларуска-нямецкай лексікаграфіі (слоўнікаў асобнай славянскай мовы), то яна колькасна бяднейшая (11 пазіцый), паколькі, верагодна, на працягу стагоддзя не было пільнай патрэбы ў беларуска-нямецкіх слоўніках. Фактычна працэс стварэння перакладных даведнікаў з рэестравай беларускай часткай можна ахарактарызаваць як несістэматычны і выпадковы, калі лексікаграфічныя матэрыялы рыхтаваліся пераважна па асабістай ініцыятыве аўтара найперш для азнамлення чытача з беларускай мовай (вучэбныя даведнікі і размоўнікі) або як ілюстрацыйны матэрыял у навуковых даследаваннях. Паказальным выступае і тое, што аб'ём беларуска-нямецкіх лексіконаў значна меншы ў параўнанні з нямецка-беларускімі слоўнікамі (за выключэннем размоўніка Вінкельмана) — не перавышае 1000 загаловачных адзінак. Акрамя гэтага, у рэестр даведнікаў увайшлі лексемы, актуальныя толькі для пачатковага этапу вывучэння беларускай мовы. Правамерна зазначыць, што ў XX ст. распачалося фарміраванне лексікаграфічнай дзейнасці ў складанні беларуска-нямецкіх слоўнікаў.

Наяўнасць сацыяльнага заказу, шырокага кола карыстальнікаў і практычнай запатрабаванасці абумовілі распрацоўку шматмоўных лексіконаў (20 пазіцый)⁴³. Фактычны матэрыял сведчыць, што іх стварэнне стымулявалі такія акалічнасці, як існаванне двухмоўнай дзяржаўнай сістэмы, кіраванне шматнацыянальнай тэрыторыяй, абслугоўванне сумесных міжнародных праграм, неабходнасць забеспячэння практычнымі матэрыяламі разнастайныя турыстычныя і дзелавыя паездкі. Варта адзначыць, што ўкладанне шматмоўнай лексікаграфічнай прадукцыі метадычна ажыццяўлялася на працягу ўсяго XX ст. пачынаючы з 1918 г. Найбольш актыўнае развіццё шматмоўнай слоўнікавай практыкі з уключэннем нямецкага і беларускага лексічнага матэрыялу адбылося ў другой палове XX ст., калі значна пашырыліся навукова-культурныя кантакты і ўзмацніліся інтэграцыйныя працэсы ў краінах СНД і Еўропы. Фарміраванне беларускай шматмоўнай лексікаграфіі пры гэтым адбывалася праз шырокае прыцягненне іншамоўных лексікаграфічных традыцый (пераважна рускай і нямецкай).

Падсумоўваючы вышэйсказанае, неабходна канстатаваць, што нямецка-беларуская і беларуска-нямецкая лексікаграфія мае амаль стогадовую традыцыю, і ў яе гісторыі выразна вылучаюцца два перыяды, якія значна адрозніваюцца колькасцю і якасцю лексіконаў. Увогуле слоўнікавая спадчына з уключэннем нямецкага і беларускага лексічнага матэрыялу характарызуецца ўкладаннем невялікіх па памеры слоўнікаў рознай тыпалагічна-жанравай прыналежнасці, распрацаваных пераважна для практычных мэт перакладу; захадамі ў забеспячэнні новых галін беларускай вытворчасці тэрміналогіяй праз пошукі эквівалентных сродкаў да тэрмінаадзінак нямецкай мовы. Акрамя гэтага, у першай палове XX ст. нямецка-беларуская лексікаграфічная дзейнасць аказвала ўплыў на фарміраванне лексічнага саставу беларускай мовы і спрыяла яе нармалізацыі.

⁴³ Беларуская мова ў канцы стагоддзя ўваходзіць у шырокі моўны кантэкст, таму распрацоўваюцца шматмоўныя тэрмінаграфічныя даведнікі з уключэннем адзінаццаці (1 даведнік), трынаццаці (1 даведнік), дваццаці чатырох (1 даведнік) моў.

Алфавітны паказальнік выяўленых слоўнікаў і слоўнікавых матэрыялаў

Тлустым шрыфтам выдзелены прозвішчы аўтараў (складальнікаў) лексіконаў і поўныя загаловкі слоўнікаў згодна з арыгінальным правапісам і шрыфтам выдання. Для асобных рэдкіх выданняў указваецца таксама месца іх захавання. Старонкі, на якіх змяшчаюцца слоўнікавыя матэрыялы, падаюцца ў канцы бібліяграфічнага апісання.

Бакач П. Падручнік нямецкага языка для Беларусаў = Bakatsch P. Lehrbuch der deutschen Sprache für Weißruthenen. — Berlin: Bernard & Graefe, 1941. — С. 297—357.

Месца захавання — Нацыянальная бібліятэка ў Мінску, Нацыянальная бібліятэка ў Варшаве, бібліятэка Універсітэта імя Гумбальта ў Берліне.

Басава Г.І., Дзювэль С. Беларуская-нямецкі слоўнік. — Йена: Універсітэт імя Фрыдрыха Шылера. Інстытут славістыкі, 2000. — 100 с.

Беларуская навуковая тэрмінолёгія. Вып. 16. Слоўнік глебзнаўчае тэрмінолёгіі (Праект) / Ін-т Беларускае Культуры. АДДЗЕЛ мовы і літаратуры. Галоўная Тэрмінолёгічная Камісія. АДДЗЕЛ першы. Сэрыя V. Кніга 16. — Менск, 1927. — 64 с. На вокл.: Слоўнік глебзнаўчае тэрмінолёгіі = Vocabulaire de la terminologie pedologique.

Будзько А.П. Нямецкая мова: Падручнік для 2 кл. — Мн.: Нар. асвета, 1993. — С. 90—95, 133—139, 156—158, 174—176. На вокл.: Budjko A. Deutsch 2.

Будзько А.П. Нямецкая мова: Падручнік для 3 кл. — Мн.: ТАА «Аракул», 1995. — С. 21—22, 31—32, 42—43, 56—58, 68—

70, 80, 91—92, 110—111, 122—124, 133—134, 146—148, 160—162, 172—173, 179—204. На вокл.: Budjko A. Deutsch 3.

Будзько А.П. Нямецкая мова: Падручнік для 4 кл. — Мн.: ТАА «Аракул», 1997. — С. 152—172. На вокл.: Budjko A. Deutsch 4.

Будзько А.П. Вясялая мазаіка: Кн. для чытання на нямецкай мове. 3—4 кл. сярэд. агульнаадукац. шк. з бел. мовай навучання. — Мн.: Выш. шк., 1997. — С. 32, 38—42, 44, 46—50, 53—60, 63—70, 73—80, 82—86, 88—94, 96—104, 107—124. На вокл.: Budjko A. Buntes Allerlei.

Будзько А.П. Вясялая мазаіка: Кн. для чытання на нямецкай мове: Вучэб. дапам. для 3—4 кл. агульнаадукац. шк. з бел. мовай навучання. — 2-е выд. — Мн.: Выш. шк., 1999. — С. 32, 38—42, 44, 46—50, 53—60, 63—70, 73—80, 82—86, 88—94, 96—104, 107—124. На вокл.: Budjko A. Buntes Allerlei.

Будзько А.П. Нямецкая мова: Вучэб. дапам. для 1 кл. агульнаадукац. шк. з бел. мовай навучання. — Мн.: Выш. шк., 2000. — С. 114—134. На вокл.: Budjko A. Deutsch 1.

Будзько А.П. Нямецкая мова: Падручнік для 2 кл. агульнаадукац. шк. з бел. мовай навучання. — Мн.: Выш. шк., 2000. — С. 45—50, 86—92, 108—110, 128—130, 131—147. На вокл.: Budjko A. Deutsch 2.

Будзько А.П. Свет нямецкай мовы-1: Вучэб. дапам. для 4 кл. агульнаадукац. шк. з бел. мовай навучання. — Мн.: ВТАА «Кавалер Паблішэрс», 2001. — С. 65—68, 87—88, 121—122, 149—152, 195—198, 199—222. На вокл.: Budjko A. Sprachwelt Deutsch 1: Lehrbuch für die 4. Klasse.

Вучымся нямецкае мовы // Беларуская школа. — 1942. — № 3. — Ч. II. — С. 20—25; № 5. — Ч. II. — С. 21—27; № 6. — Ч. II. — С. 12—18.

Месца захавання — Нацыянальны архіў Беларусі, Нацыянальная бібліятэка Беларусі.

Выхото В.А. Слова, трудные для понимания учащимися белорусами при изучении немецкого языка в условиях белорусско-русского двуязычия // Вопросы преподавания русского языка в школе с белорусским языком обучения: Тематический сборник научных трудов / НИИП МП БССР;

Под ред. А.Е. Супруна, Н.Л. Желуденко. — Мн., 1978. — С. 200—210.

Выхота В.А. Предупреждение ошибок при понимании немецких слов, сходных со словами родного языка, в условиях близкородственного двуязычия (IX—X классы белорусской школы): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. — М., 1986. — С. 208—226.

Выхота В. Коласавы зернеткі // Наша слова. — 1995. — №№ 3, 6, 7, 13, 17, 18, 23—24, 27, 31, 36, 38, 43, 45, 47, 49, 51; 1996. — №№ 7, 10, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44.

Выхота В.А. Нямецка-беларускія моўныя паралелі = Deutsch-belarussische sprachliche Parallelen. — Мн.: Энцыклапедыкс, 1999. — С. 15—16, 18—19, 34—35, 39—40, 43—101, 105—108, 129—136, 158—159, 167—168, 184—185, 186—201.

Галай В. [У свеце слоў] // Роднае слова. — 1996. — № 6. — С. 54—58, № 11. — С. 77—81; 1997. — № 5. — С. 58—66; 1998. — № 12. — С. 48—54; 1999. — № 4. — С. 68—74; 2000. — № 6. — С. 46—48.

Гуртыг К. Кароткая граматыка беларускай мовы ў табліцах для нямецкамоўных навучэнцаў = Hurtig K. Kurze bellarussische Grammatik in Tabellenn für deutschsprachige Studenten / К. Гуртыг; Нав. рэд. А. Міхневіч. — Мн.: Тэхналогія, 2001. — С. 75—82, 83—86.

Іогансон-Гегель Э.Г. Lehrbuch der deutschen Sprache = Падручнік па нямецкай мове: Для 5-га класа сярэдняй школы. — 3-е выд., перапрац. / Пер. з рус. выд. — Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі. Вучпедсектар, 1935. — С. 72—79.

Месца захавання — Нацыянальная бібліятэка ў Мінску.

Іогансон-Гегель Э.Г. Deutsch = Падручнік па нямецкай мове для няпоўнай сярэдняй і сярэдняй школы. — Ч. II для 6-га класа. — 3-е выд. / Пер. з рус. выд. — Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі. Вучпедсектар, 1936. — С. 64—81.

Месца захавання — Нацыянальная бібліятэка ў Мінску.

Кароткі нямецка-беларускі слоўнік (для чытання і перакладу нямецкіх фізічных тэкстаў на беларускую мову) / Скл. В.П. Яцына. — Віцебск: ВДПУ імя С.М. Кірава, 1993. — 53 с.

Лексический минимум: английский, немецкий, французский языки / М.В. Мишкевич, Е.И. Дубовик, М.И. Кусков и др. — Мн.: Выш. шк., 1994. — С. 89—153.

Маркетинг: Словарь-справочник / Л.В. Бедрицкая, М.А. Кудревич, В.К. Матюшевская и др. — Мн.: Выш. шк., 1993. — 333 с.

Нямецка-беларуска-рускі слоўнік: А—Я = Deutsch-Belorussisch-Russisches Wörterbuch: A—Z / Л.В. Браноўская, Н.М. Любчэўская, У.І. Марцінеўскі і інш.; Пад агульн. рэд. У.І. Марцінеўскага, П.В. Садоўскага. — Мн.: БелСЭ, 1988. — 269 с.

Нямецка-беларуска-рускі слоўнік: А—Я = Deutsch-Belorussisch-Russisches Wörterbuch: A—Z / Л.В. Браноўская, Н.М. Любчэўская, У.І. Марцінеўскі і інш.; Пад агульн. рэд. У.І. Марцінеўскага, П.В. Садоўскага. — 2-е выд. — Мн.: БелСЭ, 1990. — 269 с.

Нямецка-беларускі слоўнік да «Практычнага курсу нямецкай мовы для студэнтаў гуманітарных факультэтаў» / Беларус. дзярж. пед. ун-т; Скл. В.Г. Малевіч і інш. — Мн.: БДПУ, 1994. — 22 с.

Нямецка-беларускі слоўнік для студэнтаў-філолагаў / БДУ. Каф. ням. мовы; Скл. В.М. Галай, Н.К. Зубоўская, В.Н. Кірысь і інш. — Мн.: Універсітэцкае, 1992. — 59 с.

Нямецка-беларускія размовы // Новы шлях. — 1942. — № 2. — С. 21, № 3. — С. 21, № 4. — С. 11, № 6. — С. 20, № 7. — С. 16, № 8. — С. 11, № 9. — С. 21, № 10. — С. 22, № 11. — С. 22, № 12. — С. 22; 1943. — № 1 (13). — С. 13, № 2 (14). — С. 9, № 3 (15). — С. 9, № 4 (16). — С. 11, № 5 (17). — С. 11, № 6 (18). — С. 12, № 7 (19). — С. 9, № 8 (20). — С. 9, № 9 (21). — С. 9, № 10 (22). — С. 7, № 11 (23). — С. 15, № 12 (24). — С. 7, № 13 (25). — С. 15, № 14 (26). — С. 7, № 15 (27). — С. 15, № 16 (28). — С. 9, № 17 (29). — С. 15, № 18 (30). — С. 13, № 19 (31). — С. 7, № 20 (32). — С. 11, № 21 (33). — С. 15, № 22 (34). — С. 7, № 23 (35). — С. 11, № 24 (36). — С. 26; 1944. — № 1 (37). — С. 7, № 2 (38). — С. 15, № 3 (39). — С. 11, № 4 (40). — С. 11, № 5 (41). — С. 11, № 6 (42). — С. 11, № 8 (44). — С. 11.

Месца захавання — Нацыянальны архіў Беларусі, Нацыянальная бібліятэка Беларусі.

Нямецкая мова: Вучэб. дапам. / Беларус. дзярж. пед. ун-т; Скл. В.А. Абрэлева і інш. — Мн.: БДПУ, 1996. — С. 8—9, 14—16, 19—20, 22—24, 29—31, 39—40, 44, 49—50, 57—59, 71—72, 75—76.

Основен систем и терминологија на словенската ономастика = Основная система и терминология славянской ономастики = Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik / Македонска Академија на науките и уметностите, Меѓународен комитет на славистите. Комисија за словенска ономастика; Редкол.: Ф. Безлай, Н.В. Бирилло, В. Бланар и др. — Скопје — Скопье — Skopje, 1983. — 412 с.

Разговорник для туристов: Русский, белорусский, английский, немецкий, французский, итальянский, польский / Сост. В.П. Казмерчук, С.Н. Сидоров, Б.А. Чижевский и др. — Мн.: Беларусь, 1991. — 71 с.

Размоўнік = Gespräch Buch = Conversation Book = Vocabulario por conversacion = Guide de conversation = Vocabulario di conversazione = Разговорник. — Вільнюс: ЗАО «Позиция», б.г. — 60 с.

Размоўнік ветлівага госьця: Для гасцявання ў Германіі // Наша слова. — 1992. — №№ 3, 6, 11.

Словарь-минимум немецко-русско-белорусский по молочной промышленности / Могилев. технол. ин-т. Каф. иностр. яз.; Сост. С.М. Дубовская. — Могилев: МТИ, 1998. — 14 с.

Словарь-справочник по современной экономике: На пяти языках / М.В. Мишкевич, Л.И. Василевская, В.Н. Ермаков, М.И. Плотницкий; Под общ. ред. М.И. Плотницкого, М.В. Мишкевича. — Мн.: Выш. шк., 1996. — 364 с.

Трибофатика = Трыбафатыка = Tribo-Fatigue = Tribo-Ermündung: Четырехязычный терминологический словарь / Авт.-сост. П.В. Андронов, В.А. Бабушкина, А.В. Богданович и др.; Под ред. Л.А. Сосновского. — Мн., Гомель: НПО «Трибофатика», 1996. — 136 с.

Фізычная тэрміналогія. — Частка I. — 1943. — 72 с. **Фізічная тэрміналогія.** — Частка II. — [г.?]. — 76 с.

Рукапісны слоўнік.
Месца захавання — Нацыянальны архіў Беларусі: фонд
371 вопіс і справа 137.

Хрысціянскі Філасофскі Зборнік. — Мн.: Энцыклапедыкс,
2001. — С. 152—162.

Berneker E. Slavische Chrestomathie mit Glossaren. —
Strassburg: K.J. Trübner, 1902. — S. 104—106.

Berneker E. Slavische Chrestomathie mit Glossaren. — [2
Aufl.]. — Strassburg: K.J. Trübner, 1907. — S. 104—106.

Berneker E. Slavische Chrestomathie mit Glossaren. — [3
Aufl.]. — Neurid: Hieronymus Verl, 1980. — S. 104—106.

**Bosak V., Bosak A. Russisch-Deutsch-Belorrussisches
Wörterbuch der Bodenkunde und Agrochemie** = Русско-немецко-белорусский словарь по почвоведению и агрохимии = Русско-белорусский словарь по глебезнаўству і аграхіміі. — Minsk, 1999. — 432 S.

Glossarium archaeologicum / Union internationale des sciences pré- et protohistoriques; Konrad Jazdzewski redigenda curavit. Comité de Rédaction: Prof. dr. Jan Filip, Prague. Prof. dr. Christopher F.C. Hawkes, Oxford. Prof. dr. Konrad Jazdzewski, Łódź. 1962—1965. — Bonn: Rudolf Habelt Verlag — Warszawa: PWN, 1962. — Fasc. 7.4.119.1-I-1962. — 25 tabl., Fasc. 8.4.119.1-II. — 25 tabl., Fasc. 9.4.119.1-III. — 25 tabl., Fasc. 10.4.121.1-I. — 25 tabl., Fasc. 11.4.121.1-II. — 25 tabl., Fasc. 12.4.121.1-III. — 25 tabl., Fasc. 13.4.111.1-I. — 25 tabl.; Warszawa: PWN, 1965. — Fasc. 14.4.432-I. — 25 tabl., Fasc. 15.4.434-I. — 25 tabl., Fasc. 16.9.111-I. — 25 tabl., Fasc. 17.9.111-II. — 25 tabl., Fasc. 18.9.111-III. — 25 tabl., Fasc. 19.5.533.2-I. — 25 tabl., Fasc. 20.5.533.1-I. — 25 tabl., Fasc. 21.5.122-I. — 25 tabl., Fasc. 22.5.111.1-I. — 25 tabl., Fasc. 23.5.113.1-I and 5.112.1-I. — 25 tabl., Fasc. 24.5.362.1-I. — 25 tabl., Fasc. 25.5.362.1-II. — 25 tabl., Fasc. 26.5.362.2-I. — 25 tabl.

Knauf H. Weißrussisch (Belarus). Wort für Wort. — Bielefeld: Reise know-how Verlag Peter Rump GmbH, 2001. — 176 S.

Koch H. Kleines deutsch-weissruthenischen Technisches Wörterbuch. — 1943. — 72 S.

Рукапісны слоўнік.

Месца захавання — Нацыянальны архіў Беларусі: фонд № 371 вопіс 1 справа 135.

Kühne H. Polnische Lehnwörter im Weissrussischen. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie der Philosophischen Fakultät der Freien Universität Berlin. — Berlin, 1960. — S. 39—119.

Moskalik M. Janka Kupala. — München, 1959. — S. 116—153.

Moskalik M. Janka Kupala. Der Sänger des weissruthenischen Volkstums. — München: Verlag Otto Sagner, 1961. — S. 116—153. — (Slavistische Beiträge. — Bd. 3).

Niamiecki dla pačynajučych. Hutarki bielaruska-niamieckije, s prydačaj wymowy i bolejš patrebnych sloŭ. Apracawaŭ Wlast. — 1917. На вокл.: Deutsche Sprache für Anfänger. Weißrussisch-deutsche Übungen mit Angabe der Aussprache und der notwendigsten Wörter. — S. 4—8.

Рукапісны слоўнік.

Месца захавання — Цэнтральная бібліятэка АН Літвы.

Proverbia et dicta: Шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў / Н.А. Ганчарова, І.М. Шчарбакова, Л.Г. Калядка, А.У. Коршук, Г.І. Шаранда; Пад рэд. Н.А. Ганчаровай. — Мн.: Універсітэцкае, 1993. — 255 с.

Rolle R., Toločko P. Archäologisches Wörterbuch: Deutsch-Russisch-Ukrainisch-Weißrussisch-Englisch / Rolle Renate, Toločko Petro in Zusammenarbeit mit Nadežda Gavriljuk und Nina Schliep-Andraschko. — Hamburg: Lit., 1998. — 71 S.

Rolle R., Toločko P. Archäologisches Wörterbuch: Deutsch-Russisch-Ukrainisch-Weißrussisch-Englisch / Rolle Renate, Toločko Petro in Zusammenarbeit mit Nadežda Gavriljuk und Nina Schliep-Andraschko. — Münster, 1998. — 71 S.

Sieben-Sprachen-Wörterbuch: Deutsch-Polnisch-Russisch-Weißruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch. Herausgegeben im Auftrag des Oberbefehlshabers Ost. Verlag: Presseabteilung des Oberbefehlshabers Ost. Für den Buchhandel: Verlag Otto Spamer in Leipzig. — 420 S.

Месца захавання — Бібліятэка Акадэміі навук Беларусі, Нацыянальная бібліятэка ў Берліне, Нацыянальная бібліятэка ў Вільнюсе, Нацыянальная бібліятэка ў Рызе.

Slovník slovanské lingvistické terminologie = Словарь славянской лингвистической терминологии = Dictionary of slavonic linguistic terminology / Red. Alois Jedlička. — Praha: Academia, 1977—1979.

T. 1. — 1977. — XXXVIII + 554 s.; T.2. — 1979. — XIV + 486 s.

Winkelmann H. Kleiner Weissruthenisch-Deutscher Sprachführer = Mały bielaruska-niamiecki pierakłačyk. — 1941. — 143 S.

Рукапісны слоўнік.

Месца захавання — Нацыянальны архіў Беларусі: фонд № 370 вопіс 1 справа 448.

Zur Loye H. Sprachhelfer für die Verständigung mit weißruthenischen Landarbeitern. — Berlin: Gebr. Radetzki, 1942. — 50 S.

Месца захавання — Нацыянальная бібліятэка ў Берліне, бібліятэка імя Ф. Скарыны ў Лондане.

ПРЫНЯТЫЯ СКАРАЧЭННІ

Літаратура

А. 1918 — А. (Рэц.). Сямязычны слоўнік (Sieben-Sprachen-Wörterbuch: Deutsch-Polnisch-Russisch-Weißbruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch. Herausgegeben im Auftrage des Oberbefehlshabers Ost. Leipzig) // Гоман. — 1918. — 16 ліпеня. — С. 3.

Байкоў 1921 — Байкоў М. Лексыкон беларускай мовы ў нямецкай апрацоўцы // *Весьнік Нар. Ком. Асв. С.Р.Б.* — 1921. — № 1. — С. 10—12.

Бакач 1941 — Бакач П. Падручнік нямецкага языка для Беларусаў = *Bakatsch P. Lehrbuch der deutschen Sprache für Weißbruthenen.* — Berlin: Bernard & Graefe, 1941. — 357 S.

Бархударов, Новиков 1971 — Бархударов С.Г., Новиков Л.А. Каким должен быть учебный словарь? // *Русский язык за рубежом.* — 1971. — № 3. — С. 5—14.

Баршчэўскі 1989 — Баршчэўскі Л. Пачатак ёсць! // *Полымя.* — 1989. — № 11. — С. 198—200.

Беларуская школа 1942 — Беларуская школа. — 1942. — № 4. — Ч. I. — С. 32; № 5. — Ч. I. — С. 21.

Беларускі работнік 1944 — Беларускі работнік. — 1944. — 16 красавіка — С. 2.

БНТ 1927 — Беларуская навуковая тэрмінолёгія. Вып. 18. Слоўнік хэмічнае тэрмінолёгіі (Проект) / Ін-т Беларускае Культуры. Адзел мовы і літ-ры. Галоўная Тэрмінолёгічная Камісія. — Менск, 1927. — 183 с.

Брэдэрлоў 1995 — Брэдэрлоў Н. Беларусь у лютэрку нямецкамоўных газетаў 1914—1918 гг. // *Беларусіка=Albaruthenica.* — Мн.: Навука і тэхніка, 1995. — Кн. 5. — С. 98—101.

Вітан-Дубейкаўская 1994 — Вітан-Дубейкаўская Ю. Мае ўспаміны. — Вільня: Gudų Kultūros Draugija Lietuvoje, 1994. — 192 с.

Галай, Гармаш 1989 — Галай В.М., Гармаш Р.Б. (Рэц.). Нямецка-беларуска-рускі слоўнік / Л.В. Браноўская, Н.М. Любчэўская, У.І. Марцінеўскі і інш.; Пад агульн. рэд. У.І. Марцінеўскага, П.В. Садоўскага. — Мн.: БелСЭ, 1988 // *Веснік БДУ*. Сер. 4. — 1989. — № 2. — С. 76.

Голас вёскі 1941 — Голас вёскі. — 1941. — № 1. — С. 4.

Грыцкевіч 1993 — Грыцкевіч А. Пасляслоўе // Найдзюк Я., Касяк І. Беларусь учора і сяння. — Менск: Навука і тэхніка, 1993. — 414 с.

Гуртыг 2001 — Гуртыг К. Кароткая граматыка беларускай мовы ў табліцах для нямецкамоўных навучэнцаў = Hurtig K. Kurze bellarussische Grammatik in Tabellenn für deutschsprachige Studenten / Навук. рэд. А. Міхневіч. — Мн.: Тэхналогія, 2001. — 89 с.

Другі Усебеларускі Кангрэс 1954 — Другі Усебеларускі Кангрэс: Матэр'ялы, сабраныя і апрацаваныя на падставе пратакольных запісаў камісіяй Беларускай Цэнтральнай Рады / Пад рэд. Р. Астроўскага. — Мюнхен: Выд. Беларускай Цэнтральнай Рады, 1954. — 96 с.

Жумар 1993 — Жумар С.У. Беларускае школа // *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*: У 6 т. — Мн.: БелЭн, 1993. — Т. 1. — С. 422.

Жумарь 1996 — Жумарь С. Оккупационная периодическая печать на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны. — Мн.: БелНИИДАД, 1996. — 283 с.

Калубовіч 1992 — Калубовіч А. Акт 25-га сакавіка й адраджэньне нацыянальнай беларускай культуры // *Спадчына*. — 1992. — № 1. — С. 67—84.

Конан 1996 — Конан У. Гоман // *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*: У 6 т. — Мн.: БелЭн, 1996. — Т. 3. — С. 60.

Крамко, Юрзвіч, Яновіч 1968 — Крамко І.І., Юрзвіч А.К., Яновіч А.І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: У 2 т. — Мн.: Навука і тэхніка, 1968. — Т. 2. — 342 с.

Новы шлях 1942, 1943 — Новы шлях. — 1942. — № 3. — С. 3; 1943. — № 7. — С. 21.

Пятроўскі 1988 — Пятроўскі Я. Мэмуары: Стагодзьдзе ў рэтраспэктыве (1905—1945). — Слуцк—Гэйнсвіль, 1988. — Кн. 1. — 347 с.

Раніца = Ranica 1941, 1944 — Раніца = Ranica. — 1941. — 30 мая. — С. 4; 1944. — 6 жніўня. — С. 3.

Русская зарубежная книга 1924 — Русская зарубежная книга. Труды комитета русской книги: Библиографический указатель. 1918—1924 гг. / Под ред. П. Постникова. — Прага: Изд. Комитета русской книги и изд-ва «Пламя», 1924. — 162 с.

Сакалоўскі 1986 — Сакалоўскі У.Л. Пара станаўлення: Вопыт параўнальнага вывучэння беларускай і некаторых класічных замежных літаратур. — Мн.: Навука і тэхніка, 1986. — 190 с.

Сакалоўскі 1994 — Сакалоўскі У.Л. Забытыя старонкі гісторыі // Шляхам гадоў. — Мн., 1994. — С. 54—58.

Сёмуха 1989 — Сёмуха В. Крытыкі не будзе... // Літаратура і мастацтва. — 1989. — 17 сакавіка. — С. 7.

Турунак 1993 — Турунак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй / Пер. з польскай В. Ждановіч; Каментарыі А.М. Літвіна. — Мн.: Беларусь, 1993. — 236 с.

Турунак 2002 — Турунак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем (1939—1944). — Мн., 2002. — 144 с. — (Бібліятэка часопіса «Беларускі гістарычны агляд»).

Тэрміналагічныя слоўнікі 2000 — Тэрміналагічныя слоўнікі (асобныя выданні) 1918—1998 гг.: Бібліяграфічны даведнік / Укл. Л. Чарняўская, Г. Цыхун; Пад рэд. Г. Цыхуна. — Мн.: Беларускі кнігазбор, 2000. — 74 с. — (Беларуская тэрміналогія. Вып. 1).

Цыхун 2000 — Цыхун Г. Беларуская тэрміналогія ў тэрміналагічных слоўніках (1918—1998) // Тэрміналагічныя слоўнікі (асобныя выданні) 1918—1998 гг.: Бібліяграфічны даведнік. — Мн.: Беларускі кнігазбор, 2000. — 74 с.

Цыхун 2002 — Цыхун Г. Сацыякультурны аспект у гісторыі беларускай літаратурнай мовы (т.зв. нямецкі фактар) (2002, у друку).

Шакун 1995 — Шакун Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства. — Мн.: Універсітэцкае, 1995. — 271 с.

Юрэвіч 1998 — Юрэвіч Л. Даследаванне беларускай лексікаграфіі за мяжой // Роднае слова. — 1998. — № 4. — С. 75—89.

Ab upräuleñni ziemiami Ober Ost 1916 — Ab upräuleñni ziemiami Ober Ost // Номан. — 1916. — 11 lip. — S. 3.

Berliner Tageblatt 1918 — Berliner Tageblatt. — 1918. — № 188/211. — S. 5.

Berneker 1902 — Berneker E. Slavische Chrestomathie mit Glossaren. — Strassburg: K.J. Trübner, 1902. — 484 S.

Das Land Ober Ost 1917 — Das Land Ober Ost. Deutsche Arbeit in den Verwaltungsgebieten Kurland, Litauen und Bialystok-Grodno. — Stuttgart und Berlin: Verlag der Presseabteilung Ober Ost, 1917. — 472 S.

Deutsches Bücherverzeichnis 1922 — Deutsches Bücherverzeichnis. Eine Zusammenstellung der im deutschen Buchhandel erschienenen Bücher, Zeitschriften und Landkarten. 1922. — Leipzig: Verlag des Börsenvereins der Deutschen Buchhändler zu Leipzig, 1922. — Bd. 5 (1915—1920 L—Z). — 3256 S.

Deutsches Bücherverzeichnis 1953 — Deutsches Bücherverzeichnis. 1941—1950. — Leipzig, 1953. — Bd. 23.

Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums 1980 — Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums: (GV), 1911—1965 / Hrgs. R. Oberschelp, W. Gorzny (Bearb.). — München. New York. London. Paris: Verl. Dokumentation, 1980. — Bd. 122: Si—Sk. — 603 S.

Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums 1985 — Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums: (GV), 1911—1965 / Hrgs. R. Oberschelp, W. Gorzny (Bearb.). — München, New York, London, Paris: Verl. Dokumentation, 1985. — Bd. 150: Zin—Zz. — 411 S.

Gesemann, Schaller 1980 — Gesemann W., Schaller H. Vorwort zum Nachdruck 1980 // Berneker E. Slavische Chrestomathie mit Glossaren. — Neuried: Hieronimus Verl., 1980. — S. 3—4.

Głogowska 1996 — Głogowska H. Białoruś 1914—1929: Kultura pod presją polityki. — Białystok: Orthdruk, 1996. — 238 s.

Hirt 1903 — Hirt H. (Rez.). Berneker, Erich. Slavische Chrestomathie mit Glossaren // Literarisches Zentralblatt für Deutschland. — 1903. — № 2. — S. 69.

Minsker Zeitung 1942 — Minsker Zeitung. — 1942. — 20 Mai. — S. 4.

Muke 1903 — Muke E. (Rez.). Slavische Chrestomathie mit Glossaren // Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde. — 1903. — Bd. 24. — S. 371.

Proverbia et dicta 1993 — Proverbia et dicta: Шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў / Н.А. Ганчарова, І.М. Шчарбакова, Л.Г. Калядка і інш.; Пад рэд. Н.А. Ганчаровай. — Мн.: Універсітэцкае, 1993. — 225 с.

Sieben-Sprachen-Wörterbuch 1918 — Sieben-Sprachen-Wörterbuch: Deutsch-Polnisch-Russisch-Weissruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch. Herausgegeben im Auftrag des Oberbefehlshabers Ost. Verlag: Presseabteilung des Oberbefehlshabers Ost. Für den Buchhandel: Verlag Otto Spamer in Leipzig. — 420 S.

S. V. 1918 — S. V. In sieben Zungen // Der Tag. — 1918. — № 399/183. — S. 4.

Vispārīgs grāmatu rādītājs 1926 — Vispārīgs grāmatu rādītājs. Izvedusi Latvijas Grāmatu Tīrgotāju un Izdevēju Biedrība. — Rīga: Valters un Rapa, 1926. — 142 s.

Vondrak 1902 — Vondrak W. (Rez.). Erich Berneker. Slavische Chrestomathie mit Glossaren // Deutsche Litteraturzeitung. — 1902. — № 40. — S. 2521—2522.

Vondrak 1903 — Vondrak V. (Rez.). Prof. Dr. Erich Berneker. Slavische Chrestomathie mit Glossaren // Allgemeines Literaturblatt. — XII Jahrgang. — 1903. — S. 401—402.

Wexler 1985 — Wexler P. Byelorussification, Russification and Polonization Trends in the Byelorussian Language 1890—1982 // Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages: their past, present and future / Ed. by I. Kreindler. — Berlin; New York; Amsterdam, 1985. — P. 37—56.

Winkelmann 1941 — Winkelmann H. Kleiner Weissruthenisch-Deutscher Sprachführer = Mały biełaruska-niamiecki pierakłačyk, 1941. — 143 S.

W.Ł. 1916 — W.Ł. Da czytaczoi // Homan. — 1916. — 15 лютага. — С. 1.

Zeitschrift des Vereines deutscher Ingenieure 1918 — Zeitschrift des Vereines deutscher Ingenieure. — 1918. — Bd. 62. — № 38. — S. 646.

Zur Loye 1940 — Zur Loye H. Sprachhelfer für die Verkehr der deutschen Bauern mit den französischen Kriegsgefangenen. — Neuburg: J. Prechter, 1940. — 36 S.

Zur Loye 1942 — Zur Loye H. Sprachhelfer für die Verständigung mit weißruthenischen Landarbeitern. — Berlin: Gebr. Radetzki, 1942. — 50 S.

Іншыя скарачэнні ў тэксце

б. г. — без года

БДПУ — Беларускі дзяржаўны педагагічны універсітэт

БелНИИДАД — Белорусский научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела

БелСЭ — Беларуская Савецкая Энцыклапедыя

БелЭн — Беларуская Энцыклапедыя

БКС — Беларускі Камітэт Самапомачы

б. м. — без месца

БНТ 3 — Беларуская навуковая тэрмінолёгія. Вып. 3. Географічныя і космографічныя тэрміны і назовы нябесных цел / Інстытут Беларускае Культуры. — Менск, 1923. — 89 с.

БНТ 6 — Беларуская навуковая тэрмінолёгія. Вып. 6. Ботаніка агульная і спецыяльная / Ін-т Беларускае Культуры. — Менск, 1924. — 83 с.

БНТ 18 — Беларуская навуковая тэрмінолёгія. Вып. 18. Слоўнік хэмічнае тэрмінолёгіі (Проект) / Ін-т Беларускае Культуры. Аадзел мовы і літатаруры. Галоўная Тэрмінолёгічная Камісія. — Менск, 1927. — 183 с.

БЦР — Беларуская Цэнтральная Рада

вкл. — вкладка
інф. — інфармацыя
МДЛУ — Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт
напр. — напрыклад
Нс. — Носович И. И. Словарь белорусского наречия. —
СПб, 1870.

параўн. — параўнайце
пер. — пераклад
перан. — пераноснае значэнне
прысл. — прыслоўе
Рэц. — рэцэнзія
т.зв. — так званы

Acc., Akk. — Akkusativ
adj. — Adjektiv
adv. — Adverbium
Aufl. — Auflage
Bln — Berlin
chem. — chemisch
d.h. — das heißt
dgl. — dergleichen
dim. — diminutiv
elektr. — elektrisch
F, f. — Femininum
Gebr. — Gebrüder
Gen. — Genitiv
geschäftl. — geschäftlich
Hrsg. v. — Hergestellt von
Imp. — Imperativ
Instr. — Instrumental
intransit. — transitives Verb
ipf. — imperfektiv
J. — Jahrgang
M, m. — Maskulinum
milit., militär. — militärisch
N, n. — Neutrum
Nom. — Nominativ

pf. — perfektiv
Pl., Plur. — Plural
Präs., praes. — Präsens
Rez. — Rezension
Sing. — Singular
t.m.l. — тільки множны лік
t.a.l. — тільки адзіночны лік
Verl. — Verlag
vt, trans., transit. — transitives Verb
w. — weiblich
wissensch. — wissenschaftlich

Загалюўная старонка рукапісу
беларускага падручніка на ня-
мецкай мове «Niemiecki dla
początkujących. Hutarki bielarуска-
niemieckije, s prydačaj wymowy i
bolej patrebnych sloŭ» (1917).

Тытульны ліст перакладнога
даведніка «Sieben-Sprachen-
Wörterbuch: Deutsch-Polnisch-
Russisch-Weißruthenisch-
Litauisch-Lettisch-Jiddisch»
(Leipzig, 1918)

Тытульны ліст беларускамоўнага падручніка па нямецкай мове (Менск, 1935).

Старонка рубрыкі «Вучымся нямецкае мовы» ў педагагічным часопісе «Беларуская школа» (1942).

**ВУЧЫМСЯ НЯМЕЦКАЕ
МОВЫ**

На пачатку *) вывучэння нямецкае мовы пазнаёмся з некаторымі найчасцей у ёй ужыванымі прамітанымі і пошаданямі:

Guten Tag!—Добры дзень!
Guten Morgen!—Добрай раніцы!
Guten Abend!—Добрай вечар!
Gute Nacht!—Добрай ночы!
Auf Wiedersehen!—Да пабачэння!
Auf baldiges Wiedersehen!—Да хуткага набачэння!
Lebe wohl!—Выходзі!
Leben Sie wohl!—Выходзіце!
Bitte! Bitte sehr!—Калі ласка!
Danke!—Дзякую!
Danke schön! Danke sehr!—Вельмі дзякую!
Verzeihung!—Выбачце!

*) Рубрыка „Вучымся нямецкае мовы“ уключана ў сабе тэксты, прызначаныя для вывучэння нямецкае мовы у розных класах школы „Einige Sprachübungen“—раўняцка для IV, V і VI кл. кля., як матэрыял для чытання і паўтарэння праймаюцца і прошлым годам; нем-ія запішы зорны прамітанымі і гутаркам і для II-е класам; для адзіна, як матэрыял для чытання нем-ія запішы былі выкарыстаны толькі пасля-матэрыял вывучэння характарыстыкі. Тэксты „Wie heissen Sie“ і „Was ich haben“ раўняцка для вывучэння у V і VI класам і часткова у IV.

Зусім вяртаюцца, што ў прымяненні адукацыйна і вучэбна падручнікаў нямецкае мовы, адукацыйны тэксты могуць быць выкарыстаны і ў іншым класам.

Sprachhelfer

für die Verständigung
mit
weißruthenischen Landarbeitern

1. Auflage — 1.—10. Tausend
Preis 20 Pf.

Druck und Verlag
Gebr. Radetzki Berlin SW 68, Friedrichstr. 18
1942

Тытульны ліст нямецка-беларускага слоўніка «Sprachhelfer für die Verständigung mit weißruthenischen Landarbeitern», распрацаванага Гансам цур Лёс, (Berlin, 1942).

Загалоўная старонка рукапіснага руска-беларускага слоўніка фізіцы «Фізичная тэрміналогія» (1943).

Jetzt reden wir

Deutsch

Kleiner
Weissruthenisch-Deutscher Sprachführer
Maty
bielaruska - niamiecki pieraklačyk.

Verlag

In Auftrag des ~~Ministeriums~~ ^{Ministeriums} ~~deutscher~~ ^{deutscher} ~~Landarbeitern~~ ^{Landarbeitern} in Ostpreußen
herausgegeben von ^{der} ~~dem~~ ^{deutschen} ~~deutschen~~ ^{deutschen} ~~Landarbeitern~~ ^{Landarbeitern} im Osten
Verlag ^{der} ~~dem~~ ^{deutschen} ~~deutschen~~ ^{deutschen} ~~Landarbeitern~~ ^{Landarbeitern} im Osten

Загалоўная старонка рукапіснага слоўніка «Kleiner Weissruthenisch-Deutscher Sprachführer = Maty bielaruska-niamiecki pieraklačyk», (1941).

$\lambda = \frac{h}{mv}$
 $h = 6,6 \cdot 10^{-34} \text{ Дж} \cdot \text{с}$
 $m = 9,1 \cdot 10^{-31} \text{ кг}$
 $v = 10^6 \text{ м/с}$
 $\lambda = \frac{6,6 \cdot 10^{-34}}{9,1 \cdot 10^{-31} \cdot 10^6} = 7,2 \cdot 10^{-10} \text{ м}$
 $4,10^2 = 4,10^2 = 4,10^2 \text{ м}$
 $\lambda = 4,10^2 \cdot 0,8 = 3,28 \cdot 10^2 \text{ м}$
 $E = \frac{1}{2} mv^2$
 $E = \frac{1}{2} \cdot 9,1 \cdot 10^{-31} \cdot (10^6)^2 = 4,55 \cdot 10^{-18} \text{ Дж}$
 $h\nu = E$
 $\nu = \frac{E}{h} = \frac{4,55 \cdot 10^{-18}}{6,6 \cdot 10^{-34}} = 6,9 \cdot 10^{16} \text{ с}^{-1}$
 $\lambda = \frac{c}{\nu} = \frac{3 \cdot 10^8}{6,9 \cdot 10^{16}} = 4,3 \cdot 10^{-9} \text{ м}$
 $0,0005 : 3 = 0$
 $0,0005 : 1 = 0,0005$
 $0,0005 : 1 = 0,0005$
 $0,0005 : 1 = 0,0005$
 $0,0005 : 1 = 0,0005$
Фізичная тэрміналогія
тэрміналогія
1943.
Частина I
Сіе Halfke - ...
A. 16 ...
Half - ...

УВАГА! УВАГА!

З Бэрлінскага Адавалу БНС

можна выпісаць:

1. НЯМЕЦКА-БЕЛАРУСКА-РАСЕЙСКА-ПОЛЬСКИ СЛОУНІК з малюнкамі. Цана — 1,50 м.

2. БЕЛАРУСКИ НАРОДНЫ КАЛЯН ДАР-КНІЖКА на 1944 г. Цана 3 м.

Падазеныя цэны разам з коштамі перасылкі.

Заказы кіравець толькі на адрас:

Weißruthenisches Selbsthilfekomitee,
Berlin NW 11, Bredowstraße 8.

Рэкламнае паведамленне аб «*Нямецка-беларуска-расейска-польскім слоўніку з малюнкамі*» ў газеце «*Раніца*» (1944).

**Нямецка-беларускія
размовы**

Абзначэнне вымовы нямецкіх слоўва беларускімі літарамі

а; э; і; у; о: — літара з двума нунітамі вымаўляецца працяжна;

г — падобна да беларускага г, вымаўляецца без галосу, праз выдых;

г' — падобна да беларускага г у слоўе галак, ці да лацінскага g;

ю — вымаўляецца як і, але з выцягнутымі ўперад вуснамі;

б — вымаўляецца як в, але таксама з выцягнутымі вуснамі;

н' — вымаўляецца як м, але праз нос, не дацякаючы вызмак да зубоў.

Іншыя літары — як беларускія.

Beim Friseur (Barbier, Haarschneider)
— байм фрызёр, барбiр, г'д'ршчнцдэр.
У цырульніка.

(Працяг)

Nein, es wird nicht lange dauern; Sie sind bald an der Reihe (найн, ес вірт ніхт лян'э д'дурн; зі: алт балд ан дэр р'айе). — Не, гэта ня будзе трываць доўга; ваша чарга будзе тутка.

Wie wünschen Sie: kurz, ganz kurz, halblang? (ві: вуншн зі: курц, г'анц курц, г'аль'лян?) — Як вы жадаеце: каротка, зусім каротка, сярэдня?

Vom halblang, hinten kurz, ganz kurz, nicht sehr lang (форм г'аль'бянг, г'інтэн курц, г'анц курц, ніхт зэр лян'). — Сьпераду сярэдня, ззаду каротка, зусім каротка ня надта доўга.

Bitte, schneiden Sie mit der Maschine nur hinten und an den Seiten (бітэ, шнайдзі зі: міт дэр маш'нэ нур г'інтн унт ан дэн з'айтн). — Калі ласка, пастрыжыце машынкай толькі ззаду і з бакоў.

Ist es so gut? Vielleicht etwas kürzer? (іст эс со: г'ут? в'ейл'хат, э'вас к'юрцэр?) — Ці гэтак добра? Можа крыху карцей?

Ja (nein). Hinten (noch) etwas kürzer (я; найн; г'інтн нох э'вас к'юрцэр). — Так (не), ззаду яшчэ крыху карцей.

Machen Sie den Scheitel wie er war wieder auf der linken (rechten) Seite (махн зі: дэн шайтэл ві: эр вар, в'і:дэр а'уф дэр л'інкн — р'эхтн э'йтн). — Зрабіце празгел так, як ён быў, зноў на левым (правым) баку.

Rasieren gefällig? (разірн г'эф'байх?) — Ці жадаеце галіцца?

Rasieren Sie mich auch (разірн зі: міх а'ух). — Пагадце мяне таксама.

Soll ich auch den Bart kürzen? (золь іх а'ух дэн барт к'юрцн?) — Ці пакарціць таксама баруд?

Ja, bitte, schneiden Sie den Bart kürzer (я; бітэ, шнайдзі зі: дэн барт к'юрцэр). — Так, калі ласка, пастрыжыце баруду карцей.

Старонка рубрыкі «*Нямецка-беларускія размовы*» ў часопісе «*Новы шлях*» (1944).

Змест

Уводзіны	3
Крыніцы нямецка-беларускай і беларуска-нямецкай лексікаграфіі і тэрмінаграфіі	7
Агульная характарыстыка нямецка-беларускай і беларуска-нямецкай лексікаграфічнай традыцыі	100
Алфавітны паказальнік выяўленых слоўнікаў і слоўнікавых матэрыялаў	111
Прынятыя скарачэнні	119
Дадатак	127

Навукова-папулярнае выданне

Любецкая Кацярына Пятроўна

Беларуская тэрміналогія

Выпуск 2

**З гісторыі нямецка-беларускай, беларуска-нямецкай
лексікаграфіі і тэрмінаграфіі**

Рэдактар Н. Бандарэнка

Карэктар Н. Бандарэнка

Камп'ютэрная вёрстка Л. Ваўчок

Адкажны за выпуск Г. Вінярскі

Падпісана да друку 23.10.2002. Фармат 84x108 ¹/₃₂. Папера афсетная.

Друк афсетны. Гарнітура Times New Roman. Ул.-выд. 5,09 арк.

Ум. друк. 6,93 арк. Тыраж 200 экз. Зак. 1901.

МГА «Беларускі кнігазбор».

220034, Мінск, вул. Фрунзе, 5.

Ліцэнзія ЛВ № 105 ад 31.12.1997 г.

Надрукавана з дыяпазітываў заказчыка

ў друкарні УП «Ходр» БелТІЗ.

220004, г. Мінск, вул. Вызвалення, 9.

ЛП № 91 ад 15.08.2000 г.

Серия заснавана ў 2000 годзе

